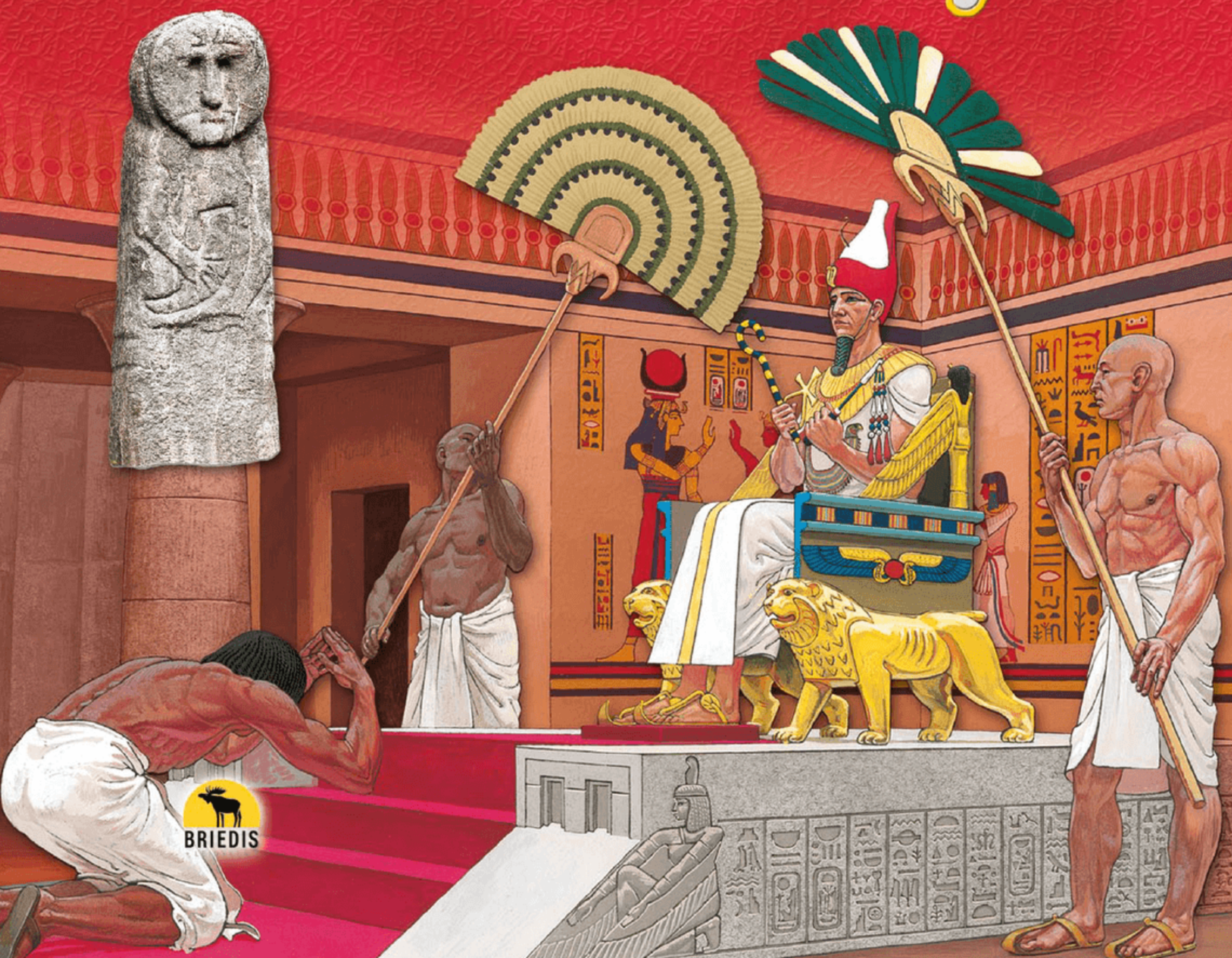

LAIKAS 7

Istorijos vadovėlis
I dalis

UDK 931 (075.3)

La-127

Lietuvos ir pasaulio istorijos vadovėlis, skirtas mokytis istorijos 7 klasėje
Atnaujintas ir parengtas pagal galiojančią pagrindinės mokyklos istorijos mokymo programą

Vadovėlis atitinka kalbos taisyklingumo reikalavimus

Projekto vadovai: Karolis Mickevičius, Rytas Šalna

Autoriai: Ignas Kapleris, Antanas Meištas, Karolis Mickevičius, Rytas Šalna,
Ingrida Šotlandaitė-Juzefovičienė, Živilė Tamkutonytė-Mikailienė

Konsultantai: habil. dr. Rimutė Rimantienė, doc. dr. Lidija Šabajevaitė,
doc. dr. Valdemaras Šimėnas

Redagavo Danutė Kuodienė

Žemėlapius sudarė Arūnas Latiška

Dizaineriai ir maketuotojai Ramūnas Gedutis, Arūnas Latiška

Dailininkai: Vilius Jurkūnas, Šarūnas Miškinis, Marius Zavadskis

© Ignas Kapleris, Antanas Meištas, Karolis Mickevičius, Rytas Šalna,
Ingrida Šotlandaitė-Juzefovičienė, Živilė Tamkutonytė-Mikailienė, 2013

© Leidykla „Briedis“, 2013

ISBN 978-9955-26-432-3

Kaip dirbti su vadovu LAIKAS? 4

1. Kas yra istorija ir kam ji reikalinga? 6
2. Istorijos šaltiniai – praeities liudininkai 8
3. Kaip orientuotis istorijoje? 10

I Pasaulio priešistorė 12

1. Žmogaus kilmė 14
2. Medžiotojai ir maisto rinkėjai 16
3. Menas ir tikėjimas 18
4. Neolito revoliucija 20
5. Neolito išradimai 22
6. Metalų amžiai 24

Skyriaus santrauka 26

Gyvoji istorija. Olų piešiniai 27

Istorija iš arčiau. Neandertaliečiai 28

Ar išmokai? 30

II Lietuvos priešistorė 32

1. Pirmieji Lietuvos gyventojai 34
2. Kaip susidarė baltai? 36
3. Baltų gentys 38
4. Baltų amatai ir verslai 40
5. Piliakalnių kraštas 42
6. Senovės baltų tikėjimai 44
7. Baltų kasdienis gyvenimas 46

Skyriaus santrauka 48

Gyvoji istorija. Senovės baltų kasdieniai darbai 49

Istorija iš arčiau. Baltijos auksas 50

Ar išmokai? 52

III Senovės Rytų civilizacijos 54

1. Kas yra civilizacija? 56
2. Šumerų civilizacija 58
3. Turtingasis šumerų palikimas 60
4. Babilonas ir Persijos imperija 62
6. Finikiečiai, hetitai ir asirai 64
5. Žydai – biblinė tauta 66
7. Senovės Indija 68
8. Senovės Kinija 70

Skyriaus santrauka 72

Gyvoji istorija. Dantiraščio lentelė ir kiniškas paveikslas ... 73

Istorija iš arčiau. Pirmojo Kinijos imperatoriaus kapas 74

Ar išmokai? 76

IV Egipto civilizacija 78

1. Egiptas – Nilo dovana 80
2. Faraonas – dievas tarp žmonių 82
3. Visuomenė ir valstybė 84
4. Senovės Egipto kasdienybė 86
5. Egiptiečių tikėjimas 88
6. Faraonų kapavietės 90
7. Raštas ir raštininkai 92
8. Mokslas ir menas 94

Skyriaus santrauka 96

Gyvoji istorija. Šventieji raiziniai – hieroglifai 97

Istorija iš arčiau. Faraono Tutanchamono kapas 98

Ar išmokai? 100

Asmenybių ir sąvokų rodyklė 102

Laiko juosta 103

Kaip dirbti su vadovu LAIKAS?

1 Įvadinis atvartas

Kiekvienas skyrius pradedamas informatyviu ir vaizdingu atvartu. Trumpas ir aiškus tekstas glaustai pateikia, kas yra nagrinėjama. Iškalbingos iliustracijos žadins smalsumą, laiko juosta padės suvokti įvykių raidą. Pagrindinis skyriaus žemėlapis pagelbės aiškinantis vieną ar kitą temą.

2 Pagrindinė tema

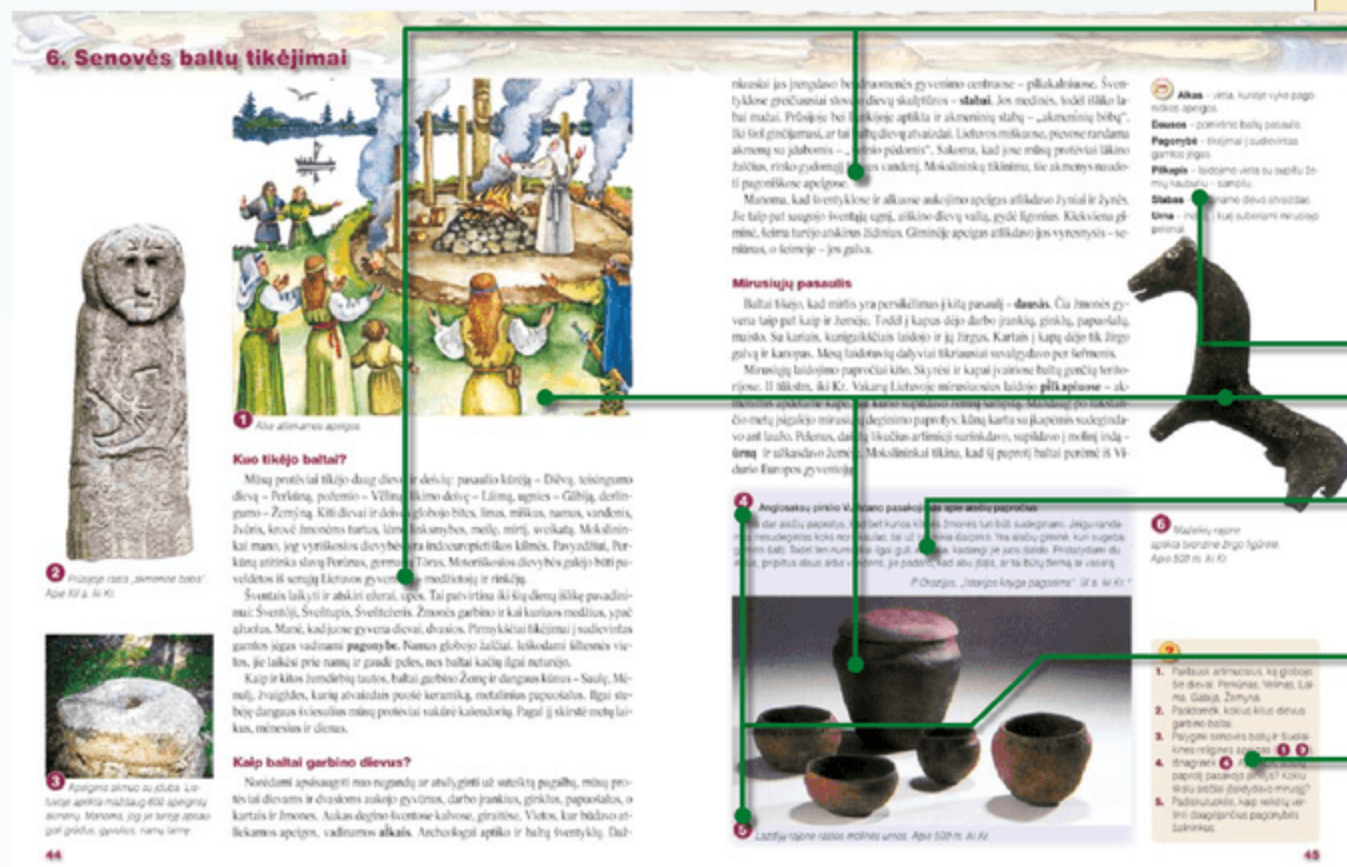
Kiekvienoje temoje yra keli nedidelės apimties potemiai, kuriuos sudaro trumpais, aiškiais sakiniais autorių parengtas tekstas.

Mokomąją medžiagą papildė kiti šaltiniai:

sąvokų žodynėlis;
paveikslai, nuotraukos, piešiniai, žemėlapiai, schemas;
išlikę seni rašytiniai šaltiniai, šių laikų žmonių nuomonė bei pasakojimai apie istorinius įvykius.

Visos iliustracijos ir rašytiniai šaltiniai sunumeruoti.

Užduotys ir klausimai parengti taip, kad padėtų dirbti su tekstu, rašytiniais šaltiniais bei iliustracijomis.

3 Skyriaus santrauka

Pateikiami kiekvienos temos apibendrinamieji teiginiai, pagrindinis paveikslas.

4 Gyvoji istorija

Kiekviename skyriuje yra puslapis, skirtas papildomai arba projektinei veiklai. Trumpas tekstas nukelia į praeitį ir pristato siūlomas idėjas esmę. Paaškinama, kokių priemonių reikia idėjai įgyvendinti. Išsamiai aprašoma darbo eiga.

5 Istorija iš arčiau

Dviejų puslapių apimties skaitinių pobūdžio medžiaga skirta papildomam pasiskaitymui. Savitoje fotojuostelėje pristatoma sensacingų radinių, mįslingų ir netikėtų įvykių raida. Trumpi tekstai padės įsigilinti į aprašomą įvykį, o iliustracijos – susidaryti vaizdinius. Klausimai ir užduotys leis geriau suprasti istorijos reikšmę, įkvėps pamąstymams bei skatins domėtis.

Ar išmokai?

1. Kuriai tautai priklausė šie žmonės?

2. Ką jie darė?

3. Ką jie naudojo?

4. Ką jie gamino?

5. Ką jie mitybą?

6. Ką jie dėvėjo?

7. Ką jie naudojo kaip transportą?

8. Ką jie naudojo kaip apsigyvenimą?

9. Ką jie naudojo kaip apsigyvenimą?

10. Ką jie naudojo kaip apsigyvenimą?

Ar išmokai?

1. Ką jie naudojo kaip apsigyvenimą?

2. Ką jie naudojo kaip apsigyvenimą?

3. Ką jie naudojo kaip apsigyvenimą?

4. Ką jie naudojo kaip apsigyvenimą?

5. Ką jie naudojo kaip apsigyvenimą?

6. Ką jie naudojo kaip apsigyvenimą?

7. Ką jie naudojo kaip apsigyvenimą?

8. Ką jie naudojo kaip apsigyvenimą?

9. Ką jie naudojo kaip apsigyvenimą?

10. Ką jie naudojo kaip apsigyvenimą?

6 Ar išmokai?

Po kiekvieno skyriaus yra žinių ir gebėjimų patikros puslapiai. Juose pateikiama kelių rūšių užduočių svarbiausiems chronologijos įvykiams įtvirtinti, sąvokinei medžiagai pasitikrinti, darbui su žemėlapiais, rašytiniais bei vaizdiniais šaltiniais.

Sąvokų rodyklė

1. Sąvokų rodyklė

2. Sąvokų rodyklė

3. Sąvokų rodyklė

4. Sąvokų rodyklė

5. Sąvokų rodyklė

6. Sąvokų rodyklė

7. Sąvokų rodyklė

8. Sąvokų rodyklė

9. Sąvokų rodyklė

10. Sąvokų rodyklė

Laiko juosta

1. Laiko juosta

2. Laiko juosta

3. Laiko juosta

4. Laiko juosta

5. Laiko juosta

6. Laiko juosta

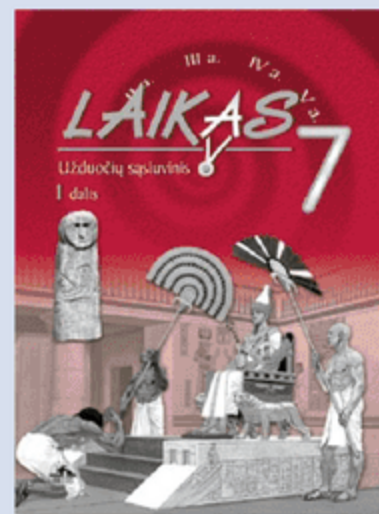
7. Laiko juosta

8. Laiko juosta

9. Laiko juosta

10. Laiko juosta

Vadovėlį papildantis mokymo priemonių kompleksas

Užduočių sąsiuviniai „Laikas 7“

Pateikiama įvairių užduočių kontūriniams žemėlapiams, iliustracijoms, istorijos šaltiniams nagrinėti. Užduotys skirtos netik vadovėlio medžiagai įsisavinti, bet ir mokinių kūrybiškumui skatinti. Sąsiuvinų temos atitinka esančias vadovėlyje.

Užduoties Nr.	Užduoties pavadinimas	Užduoties turinys	Užduoties tikslas	Užduoties vertinimas
1	Senovės istorija	Senovės istorijos apžvalga	Supažinti su senovės istorijos principais	100%
2	Senovės istorija	Senovės istorijos apžvalga	Supažinti su senovės istorijos principais	100%
3	Senovės istorija	Senovės istorijos apžvalga	Supažinti su senovės istorijos principais	100%
4	Senovės istorija	Senovės istorijos apžvalga	Supažinti su senovės istorijos principais	100%
5	Senovės istorija	Senovės istorijos apžvalga	Supažinti su senovės istorijos principais	100%
6	Senovės istorija	Senovės istorijos apžvalga	Supažinti su senovės istorijos principais	100%
7	Senovės istorija	Senovės istorijos apžvalga	Supažinti su senovės istorijos principais	100%
8	Senovės istorija	Senovės istorijos apžvalga	Supažinti su senovės istorijos principais	100%
9	Senovės istorija	Senovės istorijos apžvalga	Supažinti su senovės istorijos principais	100%
10	Senovės istorija	Senovės istorijos apžvalga	Supažinti su senovės istorijos principais	100%

Teminis planas

Mokytojo darbą lengvinantis teminis planas. Rasite interneto svetainėje www.briedis.eu

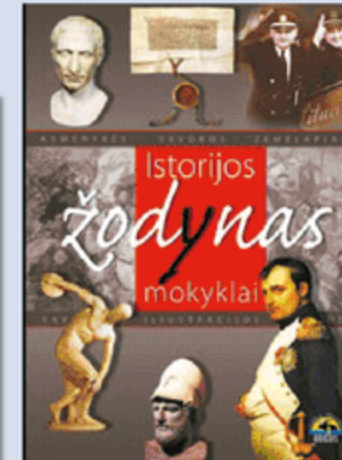

Atlasas, konspektas, žodynas „Senovės istorija“

Ne tik žemėlapiai, bet ir trumpi konkrečių temų apibūdinantys tekstai, svarbiausių istorinių asmenybių biografijos ir sąvokų žodynėliai, klausimynas darbui su iliustracijomis.

Istorijos žodynas mokyklai

844 įžymiausių istorinių asmenybių biografijos, 2722 svarbiausių istorinių įvykių aprašymai, istorijos, politologijos, religijotijos pagrindinės sąvokos, 228 įvairių tautų ir kultūrų dievai bei mitologiniai herojai, žemėlapiai ir schemas.

7 Sąvokų rodyklė

Rodyklėje prie kiekvienos sąvokos nurodomi puslapiai, kuriuose reikia ieškoti informacijos ta tema. Paryškintas skaičius rodo puslapį, kuriame rasi paaiškinimą sąvokai.

8 Laiko juosta

Vadovėlio pabaigoje yra puslapis su keliomis laiko juostomis. Jose pateikiama svarbiausių priešistorės ir senovės istorijos įvykių raida.

1. Kas yra istorija ir kam ji reikalinga?

1 Istorijos tėvu vadinamo V a. iki Kr. gyvenusio senovės graikų istoriko Herodoto marmurinis biustas. Remdamasis kelionių po Artimuosius Rytus įspūdžiais ir kitais šaltiniais, Herodotas parašė veikalą „Istorija“.

2 Senovinė lietuvių šeimos nuotrauka. XX a. 4-asis dešimtmetis.

3 Lietuvos valstybės atkūrimo minėjimas vasario 16 d. prie Signatarų namų Vilniuje.

Kodėl reikia išmanyti istoriją?

Žodis „istorija“ lietuvių kalboje turi kelias svarbiausias reikšmes. **Istòrija** yra mokslas, tiriantis žmonijos praeitį. Istorija yra ir pati praeitis arba koks nors įvykis, atsitikimas ar pasakojimas.

Kalbant apie istorijos mokslą, prieš akis iškyla prieblandoje skendinčios muziejų salės, prie senų dokumentų palinkę mokslininkai, mėginantys iššifruoti nežinomą tekstą ar griuvėsiuose renkantys senovinių puodų šukeles. Kiek daug kantrybės reikia tokiam darbui, o ir rezultatas ne visada geras. Kam apskritai tyrinėti tai, kas vyko praeityje? Nejaugi šiandien maža problemų, kad švaistytume brangų laiką gręžiodamiesi atgal?

Istorikai ir besidomintys šiuo mokslu tikrai atsakys, jog istorija mums pateikia daug svarbių ir įdomių įvykių iš ankstesnių laikų. Tai tarsi stulbinanti kelionė laiku į praeitį. Istorija padeda ne tik geriau pažinti praeitį, bet ir suprasti dabartį. Naudodamiesi praeities patyrimu, galime numatyti ateities problemas ir nekartoti praeities klaidų.

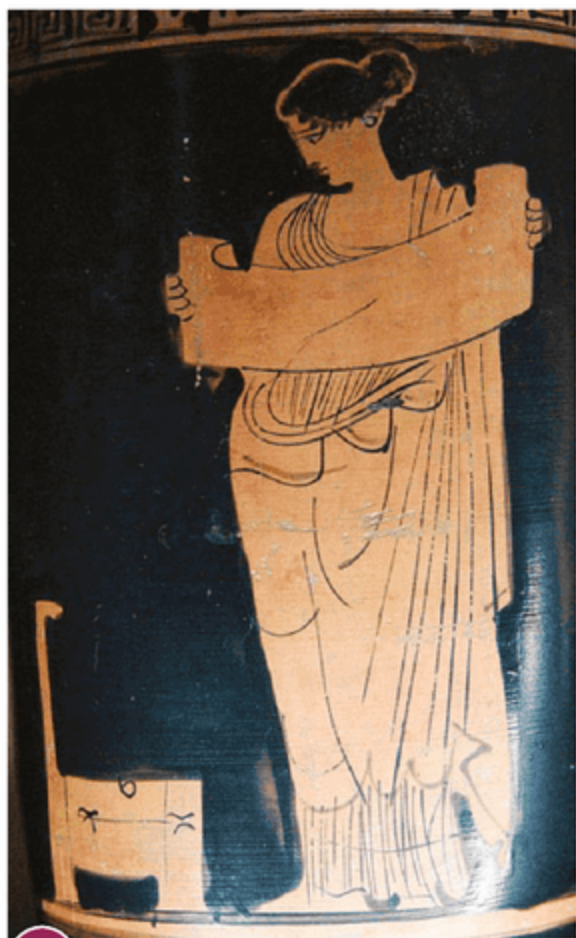
Mokydamiesi istorijos, taip pat formuojame savo **pasaulėžiūrą** ir rengiamės tapti atsakingais valstybės **piliėčiais**. Istorija moko vertinti savo ir aplinkinių veiksmus, pasirinkimus.

Istorija aplink mus

Istorija mus supa kiekvieną dieną. Jos nebūtina ieškoti vien internete, muziejuose ir knygose. Sena ir nauja visada greta. Pavyzdžiui, istorinės asmenybės puikuoja ant litų banknotų, pašto ženklų. Šalia naujų pastatų išlikę istorinių statinių. Kalendoriuje pamatytume, kad kiekviena diena žymi kokį nors istorinį įvykį. Daugelis švenčių turi galias istorines tradicijas. Tam tikromis dienomis keliame valstybės vėliavą.

Kiekviena šeima turi tam tikrą istoriją. Tai nespaltotos senelių ir prosenelių nuotraukos, karta iš kartos perduodami papuošalai, užrašai.

Istorija glaudžiai siejasi ir su mūsų gyvenamąja vieta. Tai senovę menantys piliakalniai, pastatai ar jų liekanos, žymių žmonių gimtinės, istorinių įvykių vyksmo vietos.

4 Istorijos mokslo globėja – senovės graikų mūza Klėja. Dažniausiai vaizduojama kaip jauna moteris, laikanti papiruso ritinėlį. IV a. iki Kr. piešinio ant senovės graikų vazos fragmentas.

5 Praeitis dabartyje. Senovinis ir šiuolaikinis Vilnius. Vaizdas nuo XVI a. pabaigos Šv. Mykolo bažnyčios. Senamiesčio panoramoje išryškėja: 1 – Katedros varpinės bokštas; 2 – Katedra, 3 – Valdovų rūmai; 4 – toliau Neries krante puikuoja modernūs dangoraižiai.

Pasidomėkite, kokių istorijos bei kultūros paminklų yra jūsų gyvenamojoje vietoje, ir gal būsite maloniai nustebinti. O ar galėtumėte apie šiuos paminklus ką nors papasakoti atvykusiam svečiui? O gal žinote, kuo vardu buvo ir kur palaidotas, jūsų proprosenelis iš mamos pusės?

Istorijos mokslo ištakos

Seniausių praeities įvykių paminėjimų galima aptikti kartą iš kartos žodžiu perduodamose sakmėse, dainose. Užrašyti istorijos įvykius pradėta atsiradus raštui. Pirmieji istoriniai tekstai sukurti valdovų įsakymu. Jais buvo siekiama ateities kartoms palikti žinių apie valdovų darbus.

Istorijos mokslas atsirado senovės Graikijoje. Jo pradininku laikomas V a. iki Kr. gyvenęs ir apie graikų bei persų karus rašęs istorikas **Herodotas**. Jis pirmasis mėgino kritiškai įvertinti istorijos šaltinius, nagrinėjo įvykių priežastis ir padarinius. Taip elgiasi ir šiuolaikiniai istorikai. Senovės graikai ir romėnai teigė, kad istorija yra gyvenimo mokytoja. Pamokomi praeities pavyzdžiai turėjo padėti pasirinkti teisingus dabarties sprendimus.

Viduramžių Europoje suklestėjo pamečiui tam tikrus įvykius aprašantys kūriniai. Užrašinėtojai kritiškai nevertino įvykių, taip pat nenagrinėjo jų priežasčių ar padarinių. Tikėta, kad viskas vyksta Dievo valia. Svarbiausia buvo tik užrašyti, kas ir kada įvyko.

Naujaisiais laikais istorija susiformuoja kaip savarankiškas mokslas. Tyrinėtojai mėgina pagrįsti istorinius faktus dokumentais, kritiškai juos vertina, lygina.

Istorijos mokslo supratimas nuolat keičiasi. Šiandien istorikai nagrinėja ne tik garsių valdovų ir karžygių gyvenimą bei veiklą, bet ir tiria žmonių mąstymą, kasdienybę, buitį, moterų ir vyrų padėtį šeimoje ir net suaugusiųjų elgesį su vaikais. Kaskart mokslininkai pasitelkia kitų mokslų laimėjimų, naujų metodų ir techninių priemonių praeičiai tirti.

Istorija turi didžiulį galią. Ja remiantis galima kurti, ugdyti, deja, ir griauti bei niekinti.

Istorija – mokslas, tiriantis žmonijos praeitį.

Pasaulėžiūra – žmogaus požiūris į pasaulį ir į žmogaus vietą jame.

Piliėtis – asmuo, turintis valstybėje tam tikras teises ir pareigas.

6 Lietuviški pašto ženklai.

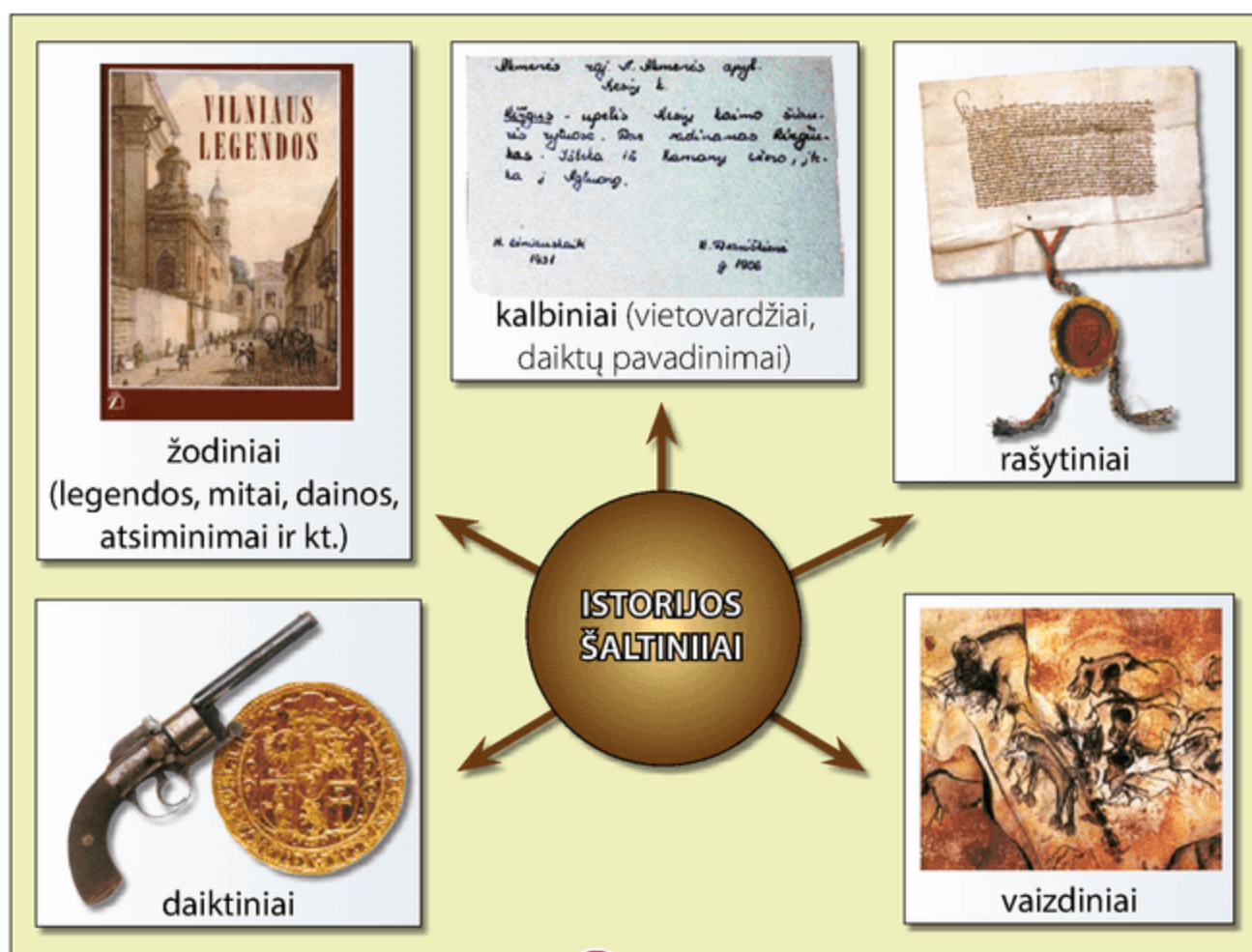
1. Kodėl, tavo manymu, reikia išmanyti istoriją? Nurodyk bent dvi priežastis.
2. Kas ir kodėl laikomas istorijos mokslo pradininku **1**?
3. Pasidomėk, kokių istorinių ar kultūros objektų yra tavo gyvenamojoje vietoje. Trumpai papasakok apie juos klasei.
4. Remkis vadovėlio tekstu ir papasakok, kaip keitėsi istorijos mokslas.
5. Išnagrinėk **6**. Kokiems Lietuvos istoriniams įvykiams paminėti skirti pašto ženklai?

2. Istorijos šaltiniai – praeities liudininkai

2 Archeologas tiria neandertaliečių stovyklavietėje aptikto židinio liekanas.

1 Istorijos šaltinių skirstymas pagal formą.

3 Istorikų požiūriai į priešistorės medžiotojų ir maisto rinkėjų kasdienybę skiriasi. Vieni teigia, jog tais laikais žmonės gyveno pakankamai apsirūpinę gamtos teikiama gėrybėmis (A). Kitų tikinimu, priešistorės žmonių kasdienybė buvo žiauri kova su gamta dėl išlikimo (B), paskatinusi juos tapti žemdirbiais.

Istorijos šaltinių įvairovė

Archeologai ir istorikai tarsi detektyvai ieško praeities pėdsakų, tiria, vertina juos ir iš sukaupėtų įrodymų daro išvadas. Įvairūs radiniai – titnaginiai įrankiai, dailūs moterų papuošalai ar kitados vienuolių, išminčių parašyti tekstai – tampa savitais žmonijos praeities liudininkais. Mokslininkai šiuos radinius vadiną **istorijos šaltiniais**. Iš jų galima sužinoti, kaip gyveno ir dirbo žmonės, kuo rengėsi, ką tikėjo.

Mokantis istorijos žemesnėse klasėse, be abejo, teko dirbti su įvairiais istorijos šaltiniais. Turbūt pastebėjai: jų yra daug ir skirtingų, šioje įvairovėje nesunku pasimesti. Pagal formą istorijos šaltiniai skirstomi į kelias grupes. Seniausiems rašytiniams šaltiniams ne daugiau kaip 6000 metų, nes maždaug prieš tiek laiko žmonės sukūrė raštą. Apie senąją žmonijos praeitį sužinome iš nerašytinių šaltinių.

Istorijos šaltiniai – reikšmingi praeities liudininkai, todėl svarbu juos ne tik rasti, įvertinti, bet ir tinkamai saugoti. Tuo rūpinasi įvairių profesijų žmonės: istorikai, archeologai, archyvų darbuotojai, muziejininkai, bibliotekininkai.

Svarbiausios istorijos šaltinių saugojimo vietos yra **muziejai**, **bibliotėkos** ir **archyvai**. Jų yra kiekviename didesniame Lietuvos mieste. Šiose įstaigose saugomi istorijos šaltiniai yra prieinami daugeliui žmonių, todėl jie tampa dar vertingesni.

Mūsų laikais vis daugiau duomenų kaupiama skaitmeninėse laikmenose, pasauliniame kompiuterių tinkle – internete. Reikia manyti, kad ateities kartos apie šių dienų įvykius turės nepalyginti daugiau ir lengviau prieinamos informacijos. Žinant tikslą, jos rasti bus galima labai greitai.

Istorijos šaltinių tyrimai

Istorijos šaltinių reikia įvairios apimties istorijos tyrimui. Juk be jų paprasčiausiai nebūtų kuo remtis ir ką tirti. Tačiau šaltinių turinys dažnai neišsamus, sunkiai suprantamas ar net mįslingas. Pavyzdžiui, senovės egiptiečių papiruso ritinėliuose prieš 3000–4000 metų parašytus tekstus reikia mokėti ne tik perskaityti, bet ir suvokti. Juk tų laikų žmonės kalbėjo, rašė ir mąstė kitaip nei mes.

Kartais tekstai rašomi turint tikslą suklaidinti kitus žmones, tačiau skaitytojai apie tai nežino. Tad istorikui svarbu nustatyti ne tik šaltinių amžių, bet ir išsiaiškinti, ar jų turinys yra įtikinamas.

Tiriamus istorijos šaltinius būtina lyginti. Mokslininkai istorikai, norėdami ką nors patikslinti ar įrodyti, neretai pritrūksta informacijos. Todėl pasitelkia kitų sričių specialistus, pavyzdžiui, archeologus, etnografus ir net chemikus, naudojasi jų darbais. Ir tik tada daromos galutinės išvados. Dažniausiai jos patvirtina ankstesnius vertinimus, kartais papildo, patikslina juos ar net ištaiso ilgą laiką buvusią klaidą. Neretai istorikai apie tuos pačius įvykius rašo skirtingai: vieni aiškina vienaip, kiti – kitaip. Juk laisvoje visuomenėje kiekvienas gali turėti savo nuomonę, kurią stengiasi įrodyti. Ginčytinus klausimus mokslininkai aptaria konferencijose, seminaruose arba apie tai rašo mokslinėje spaudoje.

Per istorijos pamokas reikia mokytis, ne tik kodėl, kas, kada ir kur įvyko. Ypač svarbu kelti klausimus, kritiškai mąstyti, ar įtikinamai aiškinami tam tikri istorijos įvykiai, kokių padarinių turėjo kitoms kartoms, kokia jų reikšmė mums.

5 Istorijos pagalbiniai mokslai ir jų tiriamos sritys.

Archyvas – sukaupų, sutvarkytų ir suregistruotų senų dokumentų saugykla.

Bibliotekà – įstaiga, kuri renka, saugo knygas ir leidžia jomis naudotis visuomenei.

Istòrijos šaltiniai – įvairūs dokumentai, daiktai ir kita medžiaga, kuria remdamasis tyrinėtojas atkuria praeitį.

Muziejus – įstaiga, kuri kaupia, saugo, tiria ir populiarina žmonijos paveldą.

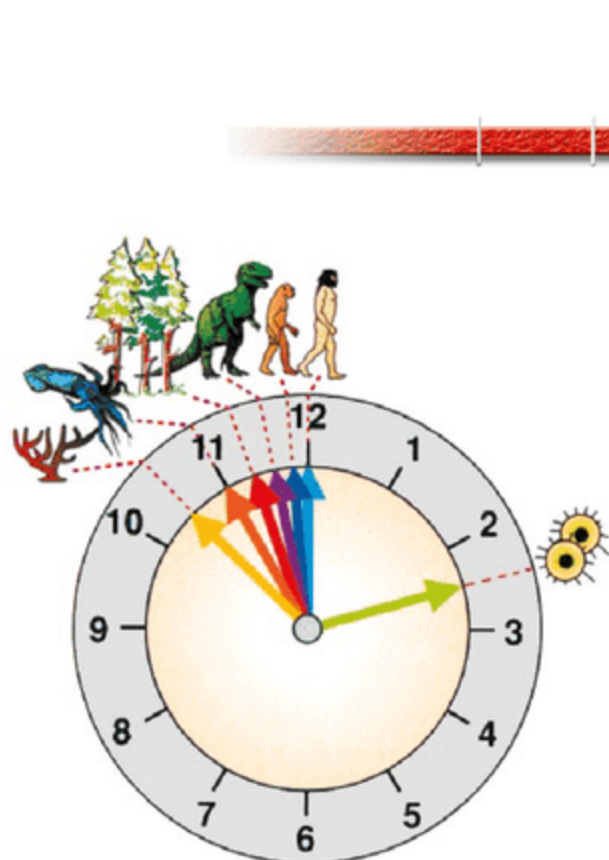
4 Archyve sukaupų dokumentų saugyklos.

1. Paašink, kaip pagal formą skirstomi istorijos šaltiniai **1**. Naudokis vadovėliu, internetu ir pateik pasirinktos formos istorijos šaltinių pavyzdžių.
2. Sužinok, kokių istorijos šaltinių saugojimo vietų yra tavo gyvenamojoje vietoje.
3. Prisimink aplankytus muziejus. Kuriame iš jų patiko labiausiai? Atsakymą pagrisk.
4. Naudokis internetu, biblioteka ir papildyk istorijos pagalbinių mokslų sąrašą **5**.
5. Pasvarstykite, kodėl žmonės skirtingai aiškina tuos pačius įvykius **3**.

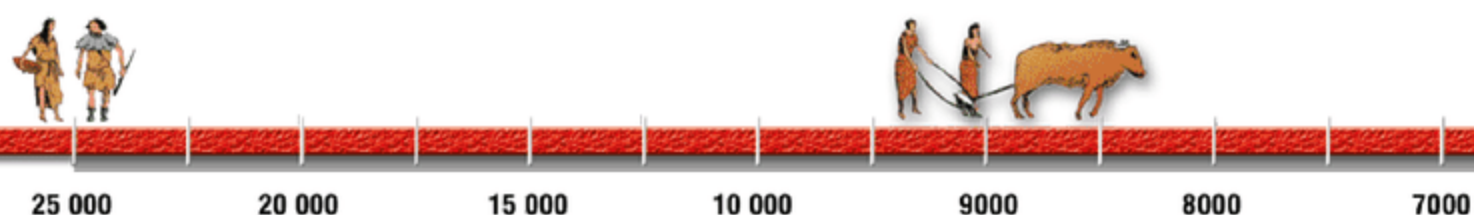
3. Kaip orientuotis istorijoje?

- 2** Žemės istoriją rodantis laikrodis:
- 0 val.** – susidarė Žemė.
  - 2 val. 30 min.** – vandenyje atsirado pirmoji gyvybė.
  - 10 val. 30 min.** – vandenyje atsirado pirmieji gyvūnai.
  - 11 val.** – pasirodė pirmieji sausumos augalai ir gyvūnai.
  - 11 val. 15 min.** – sausumoje suvešėjo miškai.
  - 11 val. 30 min.** – Žemėje įsiviešpatavo dinosauroidai.
  - 11 val. 54 min.** – atsirado pirmieji žmonės.
  - 11 val. 59 min. 50 s** – atsirado šiuolaikiniai žmonės.

- 3** 24 t svorio ir 4 m skersmens akmeninis aztekų kalendorius. Viduryje iškalta Saulės dievo atvaizdas. XV a.

- 1** Įvairių kalendorių atskaitos taškai.

Kada prasidėjo istorija?

Daugelis žmonių į šį klausimą atsakytų taip: „Istorija yra visa tai, kas įvyko praeityje“. Toks atsakymas iš dalies teisingas, bet jį būtina patikslinti. Žmonijos praeitis skirstoma į du laikotarpius. Pirmasis truko maždaug 2,5 mln. metų – nuo žmogaus atsiradimo iki rašto sukūrimo – ir vadinamas **priešistorė**. Per tą laiko tarpą žmonės išplito pasaulyje, išmoko įkurti ugnį, pasidaryti primitiviausių įrankių, prisijaukino laukinių gyvūnų, pradėjo dirbti žemę, lydyti metalus, gyventi sėsliai. Išsamiau apie šias permainas sužinosi kituose skyriuose. Maždaug prieš 5500 metų žmonijos istorijoje įvyko nepaprastai svarbus lūžis – atsirado raštas. Laikotarpį nuo jo sukūrimo iki dabarties vadiname **istorija**.

Kaip skaičiuojamas laikas?

Istorijoje ypač svarbu apibrėžti konkrečią kiekvieno įvykio datą. Tam, kad būtų įmanoma tiksliai nustatyti ir laiko atžvilgiu išdėstyti svarbius įvykius bei reiškinius, žmonės išrado laiko skaičiavimą ir **kalendorių**. Pavyzdžiui, kinai ir žydai kitaip skaičiavo laiką, skirstė metų laikus, nevienoda buvo jų metų trukmė.

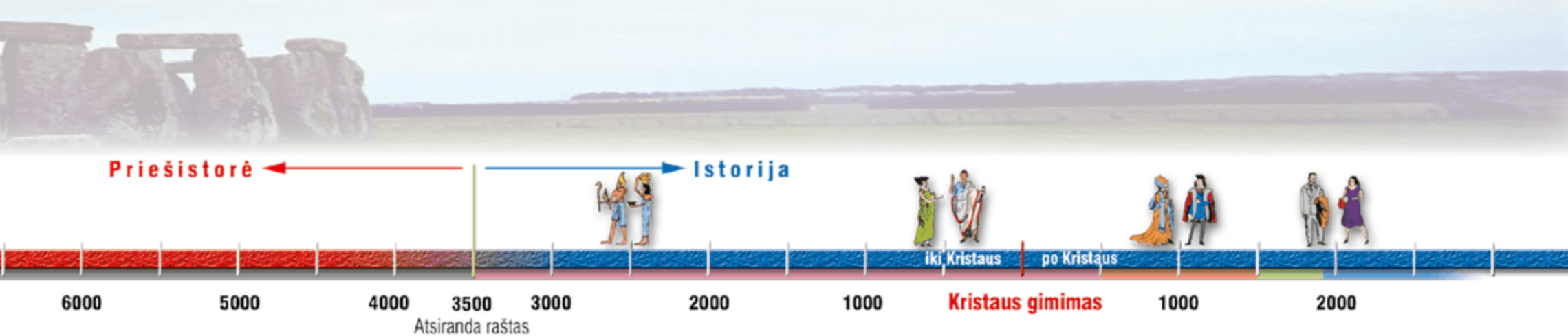
Daugelyje šalių laiką įprasta skaičiuoti nuo kurio nors itin svarbaus įvykio. Senovės egiptiečiai jį skaičiavo nuo valdančio faraono gimimo, romėnai – nuo Romos miesto įkūrimo 753 m. iki Kr., o musulmonai – nuo 622 m. po Kr., kai Mahometas ir jo mokiniai dėl kylančio pavojaus turėjo bėgti iš Mekos. Lietuvoje, kaip ir visoje krikščioniškoje šalyje, laikas skaičiuojamas nuo Jėzaus Kristaus gimimo metų.

III amžius	II amžius	I amžius	I amžius	II amžius	III amžius
... 203, 202, 201	... 103, 102, 101	... 3, 2, 1	1, 2, 3 ...	101, 102, 103 ...	201, 202, 203 ...
prieš mūsų erą, iki Kristaus			mūsų era, po Kristaus		

Kristaus gimimas

- 4** Laiko skirstymas iki Kristaus ir po Kristaus gimimo.

Didžiosios istorinės epochos

Teisingai surikiuoti visus istorijos įvykius nelengva. Šių įgūdžių mokytis reikia ilgai. Tam, kad galėtume lengviau orientuotis laike, visą žmonijos istoriją mokslininkai suskirstė į **epochas**. Dažniausiai skiriamos penkios sąlyginės istorinės epochos:

- **Priešistorė** truko maždaug iki 3500 m. iki Kr. – nuo žmogaus atsiradimo iki rašto sukūrimo.
- **Senovės istorija** prasidėjo apytiksliai 3500 m. iki Kr. ir truko maždaug iki 476 m. po Kr. – nuo rašto sukūrimo iki Romos imperijos žlugimo.
- **Viduramžiai** truko maždaug nuo 476 m. po Kr. apytiksliai iki 1492 m. – nuo Romos imperijos žlugimo iki Kristupo Kolumbo kelionių į Ameriką.
- **Naujųjų laikų istorija** truko nuo 1492 m. iki 1918 m., kai baigėsi Pirmasis pasaulinis karas.
- **Naujųjų laikų istorija** prasidėjo nuo Pirmojo pasaulinio karo pabaigos ir trunka iki šiol.

Epocha – istorijos laikotarpis, skiriamas pagal labai svarbius reiškinius ar įvykius.

Kalendėrius – ilgų laiko tarpų skaičiavimo sistema.

Priešistorė – laikotarpis, kai dar nebuvo rašto.

5 Smėlio laikrodis.
XIV amžius.

Nustatyti, kada prasidėjo viena ar kita epocha, kiek laiko truko, nėra taip paprasta, nes epochų pradžią ir trukmę įvairių šalių mokslininkai nurodo skirtingai. Pavyzdžiui, nesutariama, kada prasidėjo naujieji laikai. Vieni istorikai tikina, kad šios epochos pradžia reikėtų laikyti maždaug 1500 metus. Kiti mano, jog ji prasidėjo gerokai anksčiau – XIII a., dar kitų nuomone, – net XVII a. viduryje.

Ši ar kuri kita laiko skirstymo tvarka padeda orientuotis istorijoje, greitai ir tiksliai istorijos įvykius bei reiškinius skirti epochoms, pajusti laiko tėkmę. Vadovėlyje, kurį laikai rankose, aprašoma mūsų krašto ir pasaulio priešistorė bei senovės laikų istorija. Kitais mokslo metais tavęs laukia kelionė į viduramžius.

Amžius	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Skaitmuo	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Amžius	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
Skaitmuo	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20

7 Amžiai istorijoje dažniausiai nurodomi romėniškaisiais skaitmenimis.

6 Istorijos epochos.

1. Paaiškink, kuo skiriasi žmonijos priešistorės ir istorijos laikotarpiai.
2. Kodėl istorijos epochų pradžios ir pabaigos įvairiuose kraštuose nesutampa?
3. Nustatyk, kuri istorijos epocha **6** truko ilgiausiai. Įvardyk, kurios iš šių epochų nebuvo Lietuvos istorijoje. Paaiškink kodėl.
4. Romėniškaisiais skaitmenimis **7** parašyk savo gimimo datą ir amžių, kuriame mes gyvename.
5. Dirbkite grupėmis. Popieriaus lapą suskirstykite į šešias lygias dalis – istorines epochas. Į kiekvieną plotelį įrašykite kuo daugiau žinomų konkrečios epochos įvykių ir garsių asmenybių.

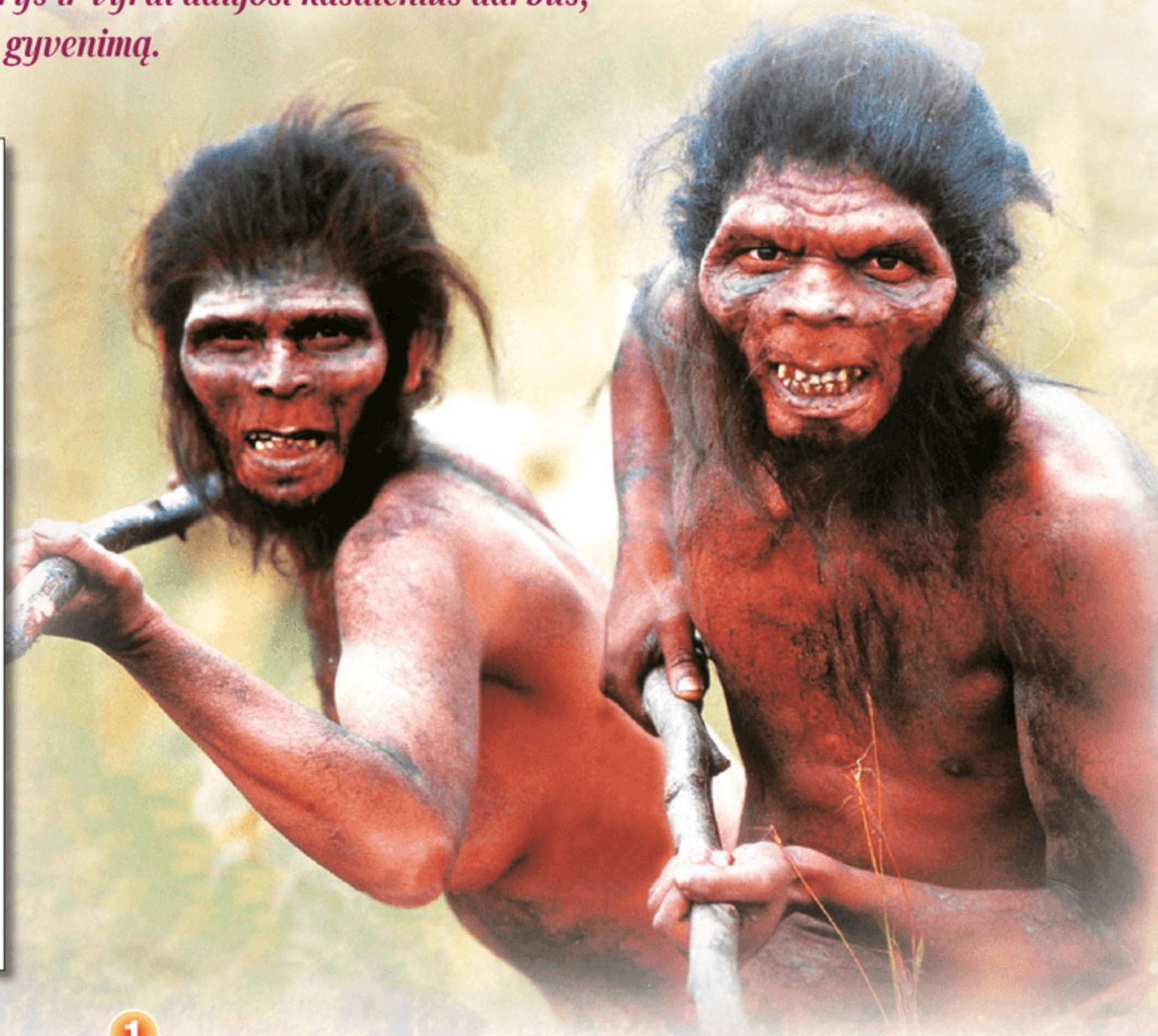

Pasaulio priešistorė

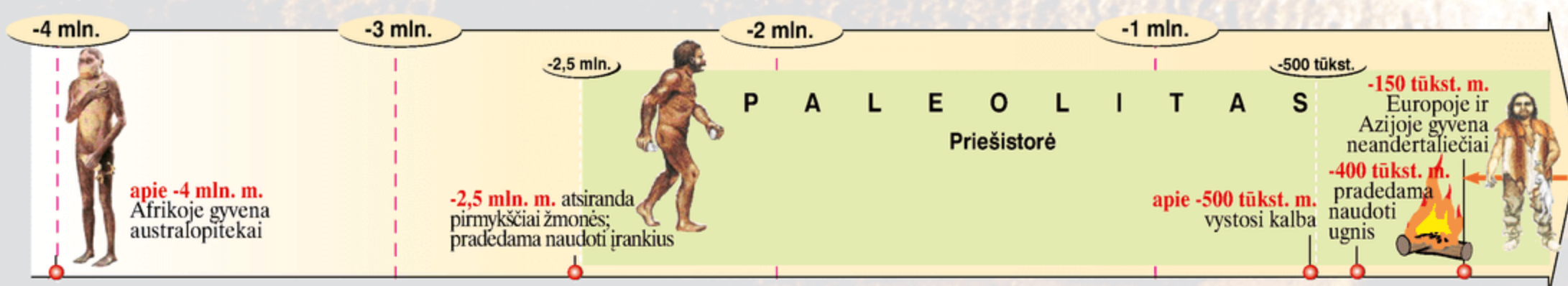
Beždžionės ir žmonės yra kilę iš bendrų protėvių! Maždaug prieš 100 metų tokia mokslininkų išvada stebino ir net piktino daugelį. Šiais laikais žmonių ir beždžionių giminystė nekelia nuostabos. Tačiau, net ir toli pažengus mokslui, gausėjant archeologinių radinių, daugybė paslapčių gaubia ankstyviausią žmonijos praeities laikotarpį – priešistorę. Mokslininkus tebedomina, kaip atsirado, vystėsi ir Žemėje išplito žmonės, ką tikėjo akmens amžiaus medžiotojai, kaip moterys ir vyrai dalijosi kasdienius darbus, kurie išradimai pakeitė žmonių gyvenimą.

Ką žinome apie žmonijos priešistorę?

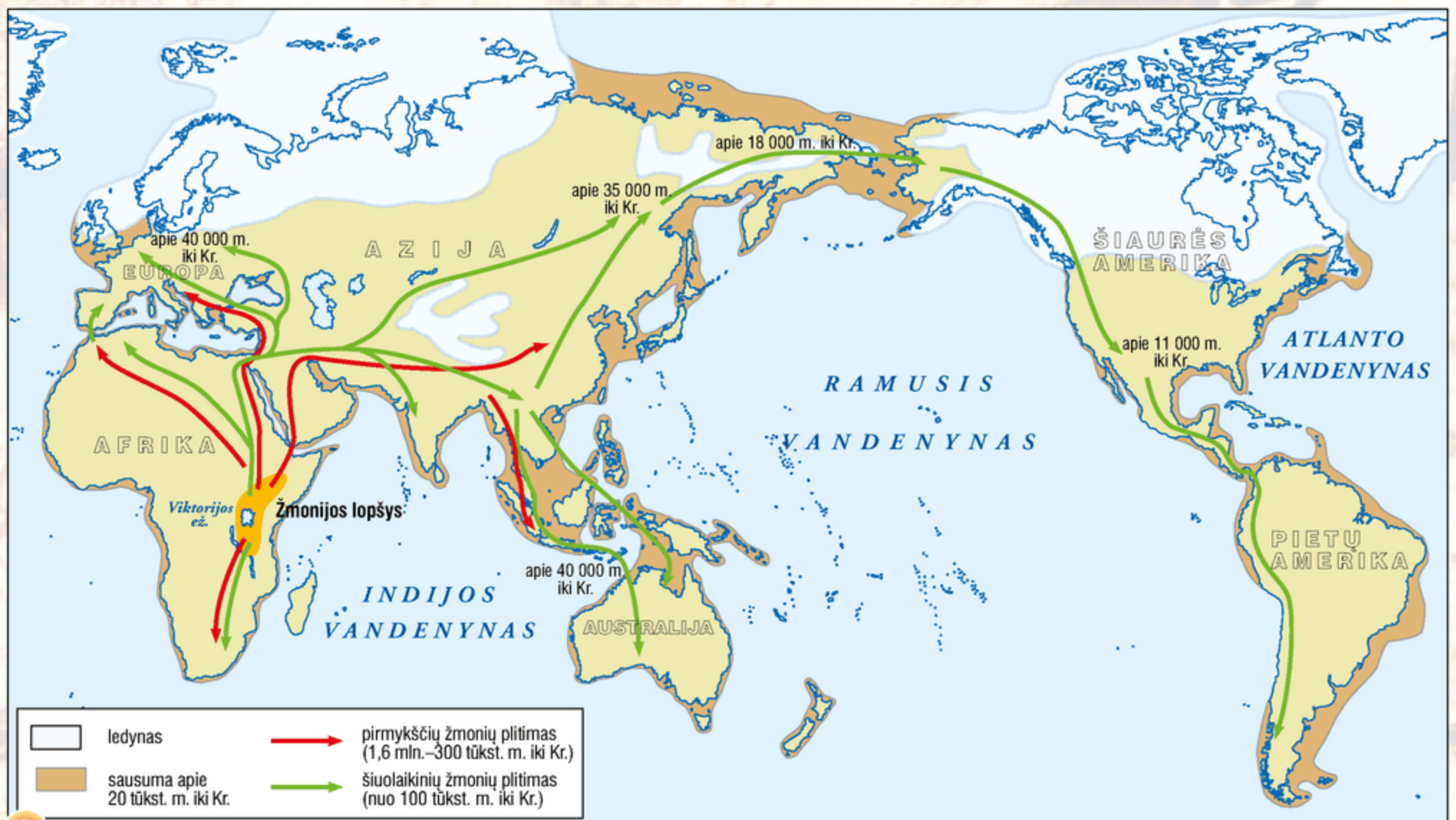
Seniausias žmonijos praeities laikotarpis vadinamas priešistorė. Jis trunka maždaug 2,5 mln. metų – nuo pirmųjų žmonių atsiradimo iki rašto sukūrimo. Per šį laiko tarpą pasaulyje išplitę žmonės išmoko kalbėti, įkurti ugnį, pasigaminti darbo įrankių, ginklų, papuošalų. Atsirado menas ir tikėjimas. Žmonės prisijaukino laukinių gyvūnų, pradėjo dirbti žemę, gyventi šeimai, lydyti metalus, verstis amatais ir mainais. Šie svarbūs laimėjimai sudarė sąlygas atsirasti sudėtingesnėms žmonių visuomenėms – civilizacijoms.

1 Maždaug taip galėjo atrodyti pirmųjų žmonių, gyvenę prieš 1,2 mln. metų. Dokumentinio filmo „Rūšių odisėja“ kūrėjų atlikta rekonstrukcija.

2 Pirmųjų ir šiuolaikinių žmonių kilmės vieta Afrikoje bei plitimo kryptys.

Akmens, bronzos ir geležies amžiai

Pagal tai, iš kokių žaliavų žmonės gamino įrankius ir ginklus, archeologai priešistorę skirsto į tris amžius: akmens, bronzos ir geležies. Akmens amžius dar dalijamas į senąjį akmens amžių – paleolitą (graikiškai *palaio* – senovinis, *lithos* – akmuo), vidurinį akmens amžių – mezolitą (graikiškai *mesos* – vidurinis) bei naująjį akmens amžių (graikiškai *neos* – naujas). Skirtingose pasaulio vietose nuo vienos žaliavos prie kitos pereita ne tuo pačiu metu, todėl amžių pradžia ir pabaiga įvairiuose kraštuose nesutampa.

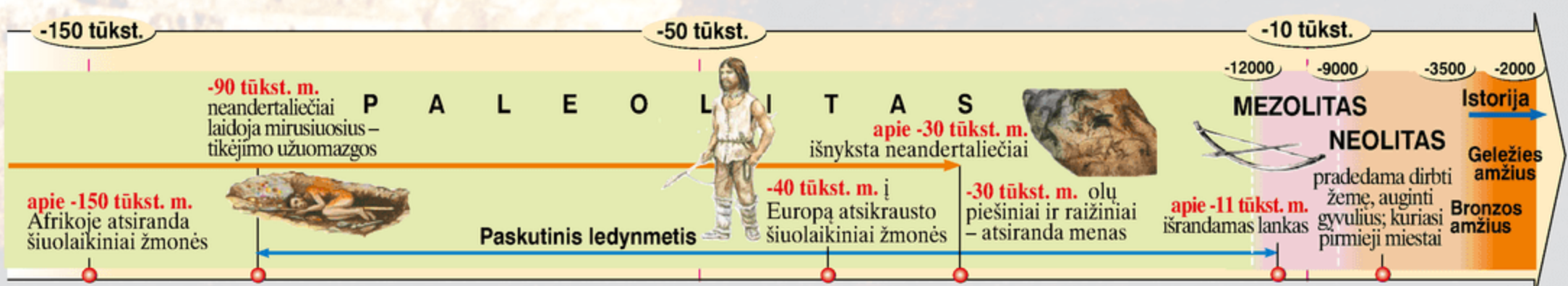
PALEOLITAS

Nuskelto, apskaldyto akmens darbo įrankiai
Medžioklė, žvejyba
Gamtos gėrybių rinkimas
Ugnies naudojimas
Žodžių kalba
Tikėjimas
Menas
Šokis ir muzika
Žodinė kūryba
Apranga
Gyvenimas bendruomenėmis
Būstai

NEOLITAS

Gludinto akmens įrankiai, akmens gręžimas
Žemdirbystė
Gyvulininkystė
Amatai
Prekyba
Verpimas, pynimas ir audimas
Keramika
Pirmieji miestai
Metalų apdirbimas
Pastatai iš plytų ir akmenų
Asmeninė nuosavybė
Sėslus gyvenimo būdas

3 Svarbiausi priešistorės žmonijos laimėjimai.

1. Žmogaus kilmė

1 Adomas ir leva – pirmieji žmonės pagal Bibliją. XV a. paveikslas.

2 Č. Darvinas. XIX a. karikatūra.

Žmogus – Dievo kūrinys

Žmogaus kilmė yra viena iš didžiausių pasaulį gaubiančių paslapčių. Vargu ar įmanoma rasti vienareikšmį atsakymą į šį svarbų klausimą. Kai kurie iš mūsų teigė, esą Dievo kūriniai, kiti užsispyrę tvirtintų kilę iš beždžionės.

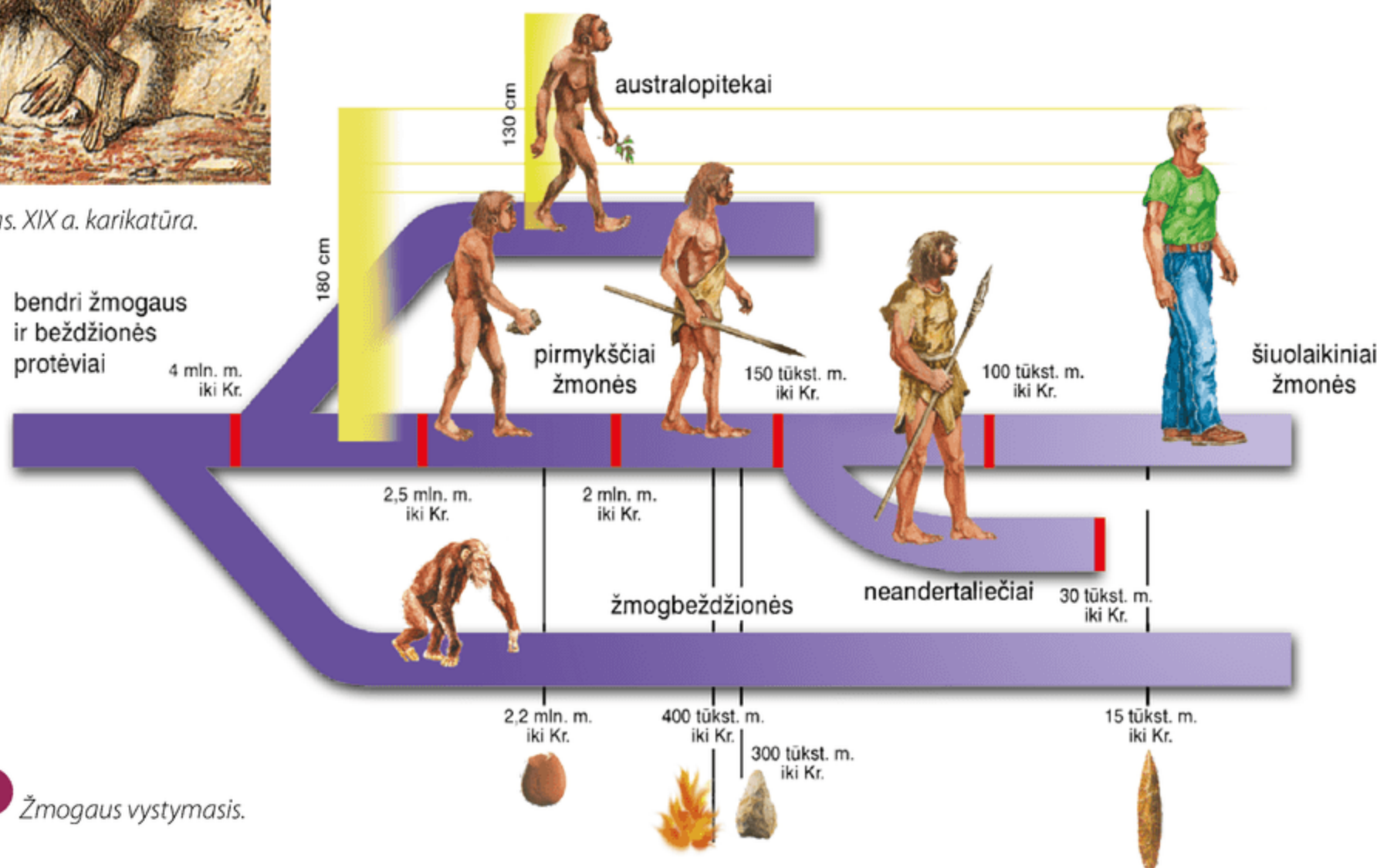
Senovėje žmonės net neįtarė, kad žmogus ir beždžionė gali būti giminiški. Radę kaulų, panašių į žmonių kaulus, manė, jog tai sunkiomis ligomis sirgusių ligonių, o ne tolimųjų protėvių liekanos. Juk pagal krikščionių šventąją knygą – Bibliją gyvūnus ir žmogų Dievas sukūrė atskirai. Žmogui suteikta nekintanti, panaši į paties Dievo išvaizda ir siela, kurios gyvūnai neturi.

Panašiai kaip krikščionys žmogaus kilmę supranta ir kitų tikėjimų išpažinėjai. Visi jie giliai įsitikinę, jog prie žmogaus sukūrimo prisidėjo dievai. Pasak įvairių senovės tautų mitų, žmogus buvo nulipdytas iš molio, išdrožtas iš medžio, išskeltas iš akmens ar net gimęs iš kukurūzų sėklų.

Čarlzas Darvinas ir evoliucijos teorija

Iki pat XIX a. vidurio daugelis žmonių neabejojo esantys Dievo kūriniai. Sensaciją sukėlė tuo metu pasirodžiusi anglų mokslininko **Čarlzo Dárvino** knyga. Šiame veikle rašoma apie gyvūnų ir augalų rūšių atsiradimą. Č. Darvinas įrodinėja, kad prisitaikydami prie aplinkos gyvieji organizmai laipsniškai keičiasi. Dalis jų, nesugebėję prisitaikyti prie kintančios aplinkos, išnyksta, o kiti prisiderina ir virsta naujomis, tobulesnėmis rūšimis. Šis aiškinimas vadinamas **evoliucijos teorija**. Remiantis ja, žmogus per milijonus metų išsivystė iš beždžionės.

Prireikė nemaža laiko, kad daugelis žmonių patikėtų evoliucijos teorijos išvadomis. Tik suklestėjus archeologijai atsirado svaresnių įrodymų, patvirtinančių, jog žmogaus ir beždžionės protėviai bendri.

3 Žmogaus vystymasis.

4 Seniausių pirmųjų žmonių gyvenimo būdo ir aplinkos rekonstrukcija.

Australopitėkai – seniausio žmogaus pirmtakai, gyvenę Afrikoje.

Evoliucijos teorija – mokslinis įrodymas, kad prisitaikydami prie aplinkos organizmai ilgainiui keičiasi, atsiranda naujų rūšių.

Neandertaliečiai – prieš 150–30 tūkst. metų gyvenusio pirmųjų žmonių rūšis.

Paleolitas – senasis akmens amžius; maždaug 2 mln. metų trukęs seniausios žmonijos raidos laikotarpis.

Pirmųjų žmonės – seniausios žmonių rūšys.

Afrika – žmonijos lopšys

Manoma, kad bendri žmogaus ir beždžionės protėviai gyveno Afrikoje. Prieš kelias dešimtis milijonų metų pradėjus sausėti klimatui, ėmė retėti miškai. Medžiuose gyvenančioms beždžionėms pradėjo trūkti maisto. Vienos iš jų, kurios vis dažniau nusileisdavo ant žemės ieškodamos kuo pramisti, pamažu prisitaikė gyventi atvirose vietovėse – formavosi stati laikysena, jos pramoko vaikščioti dviem kojomis.

Prieš 4 mln. metų Afrikos savanose nedidelėmis grupelėmis gyveno tolimaisiais žmogaus protėviais laikomi **australopitėkai**. Jų smegenys buvo nedidelės, o išvaizda labiau priminė beždžionę nei žmogų. Australopitėkai mito augalais, smulkiais gyvūnais.

Mokslininkų teigimu, maždaug prieš 2,5 mln. metų iš australopitėkų išsivystė **pirmųjų žmonės**. Jie turėjo didesnes smegenis, iš akmens mokėjo pasigaminti primityvių darbo įrankių. Šiuo svarbiu žmonijos istorijos įvykiu prasideda priešistorė bei senasis akmens amžius – **paleolitas** (žr. 12–13 p. laiko juostą). Pirmųjų žmonės gyveno ne pavieniui, o mažomis bendruomenėmis. Kalbėti pirmųjų žmonės dar nemokėjo – bendravo šūksniais ir rankų mostais. Pirmuosius žmogaus giminės atstovus mokslininkai lotyniškai pavadino *homo*. Lietuviškai tai reiškia „žmogus“.

Prisitaikydami prie aplinkos pirmųjų žmonės toliau keitėsi ir tobulėjo. Lavėjant smegenims, formavosi kalba, pradėta gyventi labiau susitelkus. Vis dažniau naudoti darbo įrankiai išsikasti augalų šaknų, doroti sumedžiotų žvėrių mėsą. Žmonės įveikė ir ugnies baimę: išmoko ją išsaugoti, vėliau – ir įkurti. Tiek pasiekus jau buvo galima išgyventi ir atšiauresnio klimato srityse. Todėl pirmųjų žmonės išplito ne tik Afrikoje, bet ir Europoje bei Azijoje.

Šiuolaikiniai žmonės

Maždaug prieš 150 tūkst. metų Afrikoje atsirado ir ilgainiui po kitus žemynus pasklido šiuolaikiniai žmonės. Europoje ir Azijoje jie susidūrė su artimais giminiais – **neandertaliečiais** (žr. 28–29 p.). Iki šiol mokslininkai nepateikia atsakymo, kodėl pastarieji po šio susidūrimo išnyko. Pasak vieno, neandertaliečiai neatlaikė išradingesnių šiuolaikinių žmonių konkurencijos. Kiti teigia, kad neandertaliečiai pamažu susimaišė su šiuolaikiniais žmonėmis.

Žemėje liko gyventi vienintelė žmonių rūšis – šiuolaikiniai žmonės. Kūno sandara jie niekuo nesiskyrė nuo dabartinių gyventojų.

Vaikščiojimas stačiomis.
Rankos išlaisvinamos, dėl to gerėja darbo įgūdžiai.

Protas.
Leido tobulėti bendravimui.

Bendruomeninis gyvenimas.
Leido išlikti nedraugiškoje aplinkoje.

5 Beždžionės žmogėjimo veiksniai pagal evoliucijos teorijos šalininkus.

1. Kuo skiriasi Biblijoje ir Č. Darvino knygoje išdėstyti požiūriai į žmogaus kilmę 1, 2?
2. Įvertink beždžionės žmogėjimo veiksnius 5. Kurį iš jų laikytum svarbiausiu?
3. Kuo skyrėsi australopitėkai, pirmųjų ir šiuolaikiniai žmonės 3?
4. Paaiškink, kodėl Afrika vadinama žmonijos lopšiu 13 p. 2. Nurodyk gamtines kliūtis, kurios trukdė žmonėms plisti.
5. Surenkite diskusiją tema: „Kieno kūrinys yra žmogus?“

2. Medžiotojai ir maisto rinkėjai

2 Iš mamutų kaulų ir kailių suręsto būsto rekonstrukcija. Maždaug 20 tūkst. m. iki Kr.

1 Ledynmečio Europa. 90–10 tūkst. m. iki Kr.

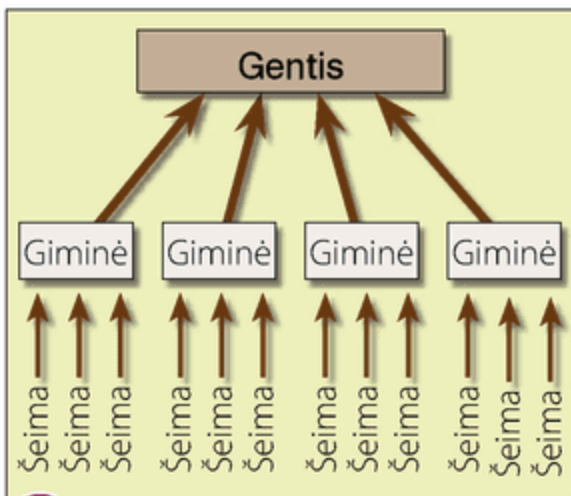
- tolimiausias ledyno išplitimas 150 tūkst. m. iki Kr.
- ledyno išplitimas 15 tūkst. m. iki Kr.
- miškai
- jūros neapsemtos teritorijos
- tundra
- dabartinė Lietuvos teritorija
- garsiausios paleolito laikotarpio radimo vietos

Ledynmečio Europa

Pastarąjį milijoną metų Europos klimatas buvo nepastovus. Ne kartą šiltus laikotarpus keitė **ledynmečiai**. Paskutinis ledynmetis prasidėjo maždaug prieš 90 tūkst. metų. Europos šiaurę dengė kelių kilometrų storio ledo sluoksnis. Oras buvo gero- kai šaltesnis nei dabar, pūtė žvarbūs vėjai, ilgai truko žiemos. Ledyno prieigose plytinčioje bemiškoje tundroje augo samanės, kerpės, skurdūs medžiai. Ganėsi prie šalto klimato prisitaikę gyvūnai: avijaučiai, bizonai, gauruotieji raganosiai, mamutai, šiauriniai elniai.

Atšiauriomis sąlygomis gyveno maždaug prieš 40 tūkst. metų į Europą atkeliavę šiuolaikiniai žmonės. Jie nemokėjo dirbti žemės, auginti gyvulių, statyti medinių būstų. Paleolite žvėrių medžioklė ir gamtos gėrybių rinkimas buvo svarbiausias pragyvenimo šaltinis. Žvėrių mėsa naudota maistui, kailis – drabužiams siūti, kaulai, odos – būstams statyti, darbo įrankiams gaminti.

Trumpą vasarą oras kiek atšildavo, suvešėdavo augalija. Tada moterys ir vaikai rinko grybus, uogas, maistingąsias šaknis. Surinktus augalus džiovino ir kaupė žiemai.

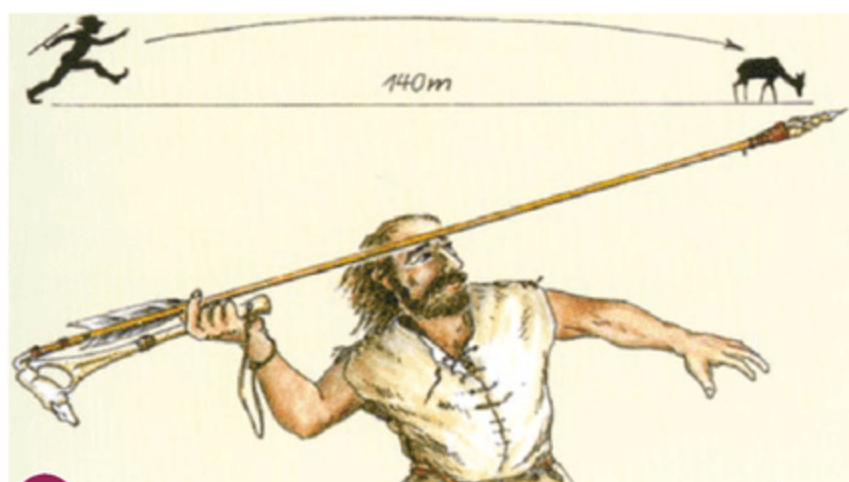

3 Genties struktūra.

4 Ledynmečio medžiotojų stovyklavietės rekonstrukcija: 1 – varomoji medžioklė; 2 – medžioklės laimikio dorojimas; 3 – būsto įrengimas; 4 – darbo įrankių iš titnago gamyba; 5 – odos apdirbimas gremžtukais; 6 – maisto gaminimas.

5 Ietisvaidžio ir jo veikimo nuotolio rekonstrukcinis piešinys.

6 Žmonės ugnį įkurdavo lanku, kuriuo smarkiai sukdamo į medinę plokštelę įremtą pagaliuką.

Gentis – žmonių bendruomenė, siejama giminystės ryšių, bendros kalbos, papročių ir tikėjimo.

Giminė – kelios kartos žmonių, turinčių bendrus protėvius.

Ietisvaidis – medžioklei naudotas iečių svaidymo įtaisas.

Ledynmetis – ledynų išplitimo Žemėje laikotarpis.

Mezolitas – vidurinis akmens amžius.

7 Kaulinis ietisvaidžio (1), titnaginis ieties (2) ir kaulinis žeberklo (3) antgaliai. Apie 15 tūkst. m. iki Kr.

Klajokliai medžiotojai

Ledynmečio laikotarpio žmonės buvo klajokliai. Apsistodavo prie upių, ežerų įsirengtose laikinose stovyklavietėse. Sumažėjus žvėrių, kėlėsi į kitą vietą. Kalnuotose vietovėse kūrėsi olose, netoli vandens telkinio. Lygumų gyventojai iš šakų, gyvūnų kaulų ir odų rentė pirmuosius būstus – palapines.

Patyrę medžiotojai gerai išmanė gyvūnų įpročius, gyvenimo būdą. Prie žvėrių tako iškasdavo duobę ir uždengdavo šakomis bei lapais. Įkritusį į ją stambų gyvūną pribaidavo ietimis ir didžiuliais akmenimis. Aptiktą didelę žvėrių bandą stengėsi išgąsdinti ir įvaryti į neišbrendamą pelkę, o kalnuose – į bedugnę.

Viduriniame akmens amžiuje – **mezolite** (žr. 13 p. laiko juostą) – tobulėjo medžioklės būdai, ginklai. Greitų ir vikrių šiaurinių elnių medžioklę palengvino išrasti **ietisvaidžiai** ir lankai. Išmokta žvejoti. Žuvis žmonės smaigstė ietimis arba žeberklais, vėliau gaudė tinklais.

Gyvenimas drauge

Stambių žvėrių medžioklė, tykantys pavojai telkė žmones. Jie gyveno ne pavieniui, o drauge – šeimomis. Šeimą sudarė vyras, žmona ir vaikai. Giminiškos šeimos jungėsi į **giminę** (arba gimininę bendruomenę; 15–30 žmonių). Keliasdešimt giminų sudarė **gentį** (maždaug 200–500 žmonių). Gentainius siejo ne tik giminystės ryšiai, bet ir bendri papročiai, kalba, tikėjimas.

Gyvenantys drauge laikėsi griežtų taisyklių. Medžioklės laimikis skirstytas visiems po lygiai. Sveikieji rūpinosi ligoniais, dalijosi maistu. Labiausiai gerbė vyriausią giminės narį – seniūną. Jis sprendė ginčus, patarė, kaip pastatyti tvirtesnę būstą, surengti sėkmingą medžioklę. Darbo įrankiai, ginklai, kailiai ir maisto atsargos priklausė visai giminei.

Kasdienius darbus žmonės dalijosi. Vyras medžiojo, žvejojo, gamino darbo įrankius. Moterys rinko gamtos gėrybes, gamino valgi, siuvo drabužius ir prižiūrėjo vaikus. Valgi virė tošiniuose induose, į kuriuos pripildavo vandens ir įmesdavo lauže įkaitintų akmenų. Žmonės ištobulino darbo įrankius. Juos gamino ne tik iš akmens, bet ir iš kaulo.

Ledynmečio Europos gyventojai buvo ne mažiau protingi už dabartinius žmones. Skyrėsi tik gamtos sąlygos, prie kurių turėjo prisitaikyti, ir žmonių gyvenimo patirtis.

1. Palygink dabartines ir ledynmečio Europos gamtos sąlygas **1** (kraštovaizdis, gyvūnija ir augalija).
2. Remkis **3**, temos tekstu ir apibūdink akmens amžiaus žmonių bendruomenės struktūrą.
3. Kuo to meto žmonėms buvo naudingas glaudus bendruomeniškas?
4. Įvardyk akmens amžiaus žmonių naudotas medžiagas darbo įrankiams gaminti, būstams statyti **2**, **4**, **7**.
5. Remkis temos medžiaga ir sudaryk akmens amžiaus žmonių verslų ir užsiėmimų sąrašą. Nurodyk, kuriuos darbus dirbo vyrai, kuriuos – moterys.

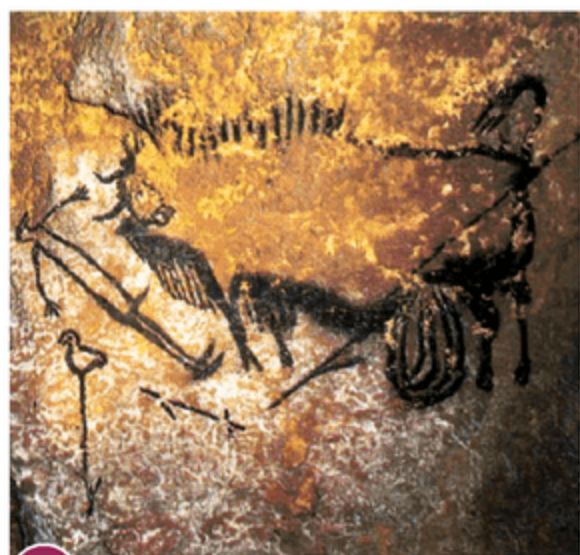
3. Menas ir tikėjimas

2 Deivę Motiną vaizduojanti akmeninė statulėlė, rasta Austrijoje. Apie 25 tūkst. m. iki Kr.

3 Lasko oloje aptiktas iš smiltainio išskobtas šviestuvas. Į jį žmonės pripildavo taukų, prikimšdavo samanų, kurios atstojo dagtį.

4 Paslaptingas piešinys Lasko oloje. Dalis mokslininkų mano, jog paukštis ant stulpo simbolizuoja grumtynėse su bizonu žuvusio medžiotojo sielą, kuri keliauja į pomirtinį pasaulį.

1 Medžiotojų apeigos Lasko oloje. XX a. dailininko piešinys.

Kada atsirado menas?

Niekada nesužinosime, kas buvo pirmasis pasaulyje menininkas. Gal tai žmogus, kuris paėmė nuo žemės spalvotą grumstėlį ir pamėgino juo brėžti liniją ant uolos? O gal pirmasis menininkas buvo tas, kuris akmeniniu rėztuku pradėjo raižyti figūras iš kaulo? Nesužinosime ir kodėl atsirado menas. Gal tai buvo religinių apeigų dalis, gal taip žmonės puošė būstą, o gal piešti buvo pramoga?

Įvairiose pasaulio šalyse rasta daug gyvūnų piešinių ant uolų, iš kaulo išraižytų moterų ir gyvūnų skulptūrų. Seniausios yra sukurtos daugiau nei prieš 30 tūkstančių metų. Ankstyvieji meno kūriniai vadinami **priešistoriniu menu**.

Olų piešiniai

Gyvūnus senovės medžiotojai tapė ne dėl grožio. Ko gero, jie tikėjo, kad žvėrių atvaizdai turi **magiškos** galios, kuri padeda medžioti.

Į urvus medžiotojai leidosi ketindami atlikti paslaptingas apeigas. Tikriausiai per jas jaunuolius įvesdavo į suaugusiųjų pasaulį, atskleisdavo jiems medžioklės gudrybes, meldė dievybių malonės. Jei medžioklė atrodė būsimanti sunki ir pavojinga, į pagalbą buvo pasitelkiami burtai – nupiešto žvėries atvaizdą vyrai smaigstė ietimis. Taip tikėtasi užvaldyti gyvūną, paversti lengvu laimikiu. Apeigas vainikavo šokiai – kailiais apsiautęs burtininkas mėgdžiojo tykomą gyvūną. Panašius **ritualus** atlieka iki šiol medžiokle ir gamtos gėrybių rinkimu besiverčiančios tautos.

Ne vien tikėjimo reikalams skirtos ant olų sienų ir lubų nupieštos medžioklės scenos. Akmens amžiaus žmonės nemokėjo rašyti. Patirtį, žinias kitoms kartoms jie perduodavo piešdami.

Tikėjimas

Olų piešiniai – ne vieninteliai senovės medžiotojų meno kūriniai. Aptikta mįslingų skulptūrėlių, **amuletų**, gyvūnų figūromis išraižytų ginklų.

Kaulines ar akmenines gyvūnų statulėles žmonės, matyt, naudojo religinėms apeigoms. Mokslininkus ypač stebina daugybė rastų moterų statulėlių. Tai pirmieji pa-vaizduoti žmonės. Greičiausiai taip garbinta deivė Motina. Senovės medžiotojams ji dovanojo vieną iš didžiausių stebuklų – kūdikio gimimą.

Nuo neatmenamų laikų žmonės domino ir mirtis. Jau neandertaliečiai laidojo mirusiuosius. Kapo duobę puošė gėlėmis, prie mirusiojo dėjo **įkapių**: ginklų, gyvūnų kaukolių. Tai galėjo būti pirmosios tikėjimo užuomazgos.

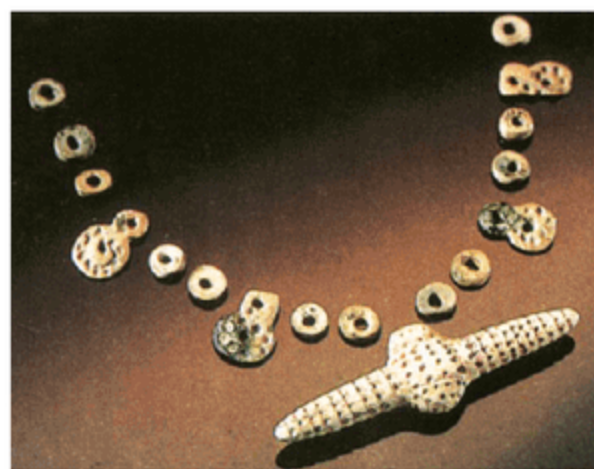
Žmonės manė, kad gyvenimas nesibaigia kūno mirtimi. Mirusiojo dvasios laukia kelionė į kitą pasaulį. Todėl kapuose atsirado vis daugiau darbo įrankių, papuošalų, ginklų. Jų velioniui turėjo prireikti anapus.

Senovės žmonės nesuprato gamtos reiškinių: audrų, sausrų, lietaus. Juos sukeliančias paslaptinas jėgas laikė dievybėmis. Joms meldėsi ir duodavo dovanų – aukojau aukas.

Meno ir tikėjimo atsiradimas yra svarūs žmogaus laimėjimai, padėję galutinai atsiriboti nuo gyvūnų pasaulio. Juk tik žmogus gali kurti, tikėti, mąstyti.

6 Medžiotojų laidojimo apeigos. Į negilią duobę kartu su mirusiuoju buvo dedama papuošalų, medžioklės trofėjų, darbo įrankių, ginklų bei maisto. Pagal paprotį į kapą bėrė ochros miltelių, kurie simbolizavo gyvybę. XX a. dailininko piešinys.

7 Kaulinis vėrinys-amuletas, rastas Sibire. Apie 15 tūkst. m. iki Kr.

Amulėtas – nedidelis pakabukas ar kitas daiktas, tariamai turintis magišką galią ir saugantis nuo nelaimių, kito blogio.

Įkapės – visa, kas dedama į kapą.

Māgija – tariamas gebėjimas paslaptinomis priemonėmis valdyti gamtos jėgas.

Priešistorinis mėnas – menas, kurį žmonės kūrė priešistorės laikotarpiu.

Rituālas – apeiginių veiksmų tvarka.

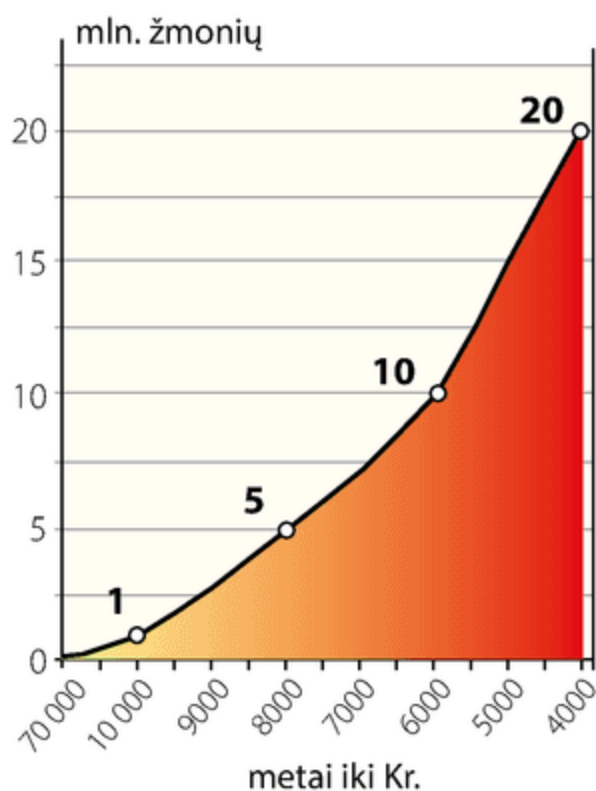
5 Vienas seniausių pasaulyje muzikos instrumentų. 35 tūkst. metų senumo fleita, 2009 m. rasta Vokietijoje.

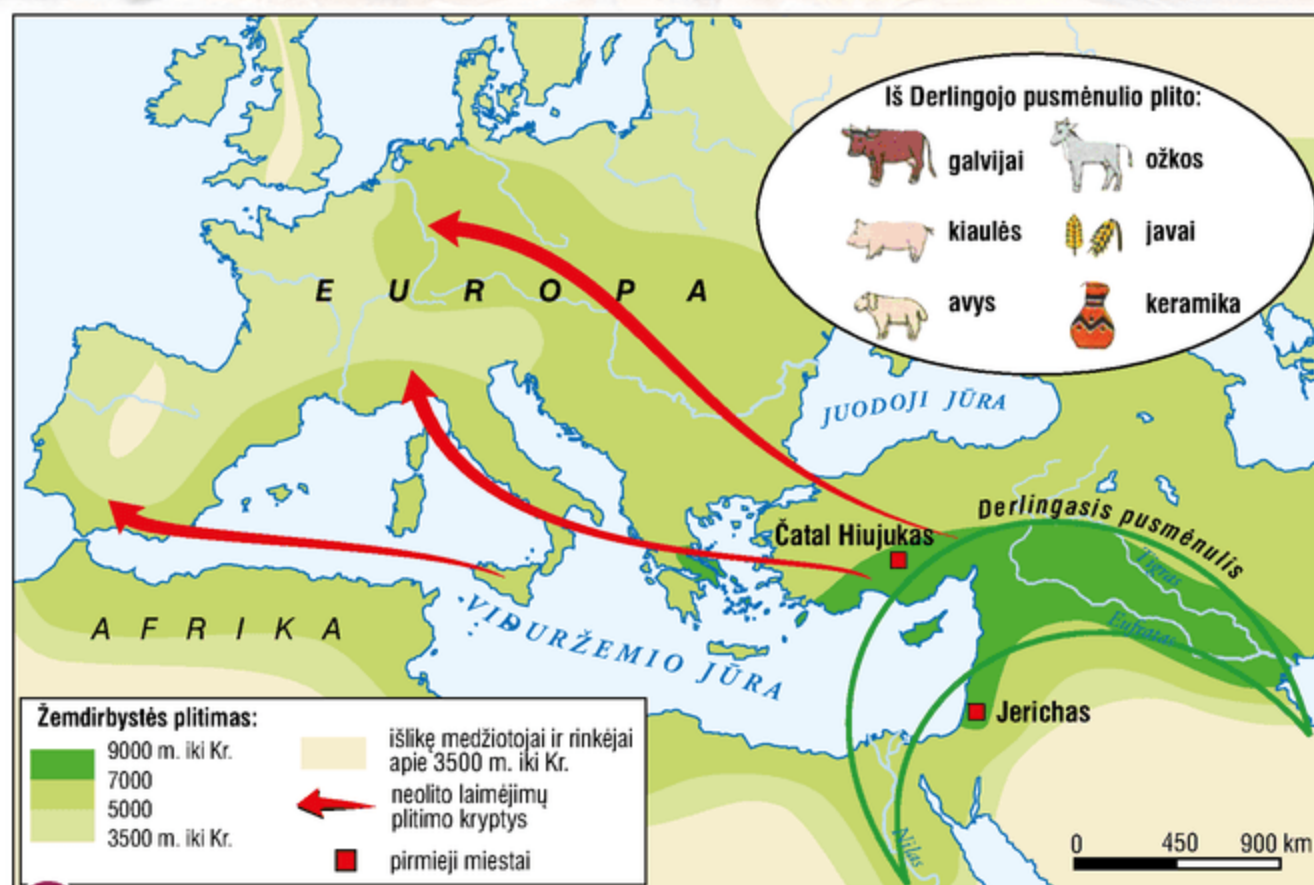
1. Kaip medžiotojai kitoms kartoms perduodavo patirtį ir žinias **1**, **5**?
2. Padiskutuokite, kodėl menas ir tikėjimas yra svarbūs žmonijos laimėjimai.
3. Dėl ko ledynmečio laikotarpio medžiotojai garbino žvėris ir deivę Motiną **1** ir **2**?
4. Remkis **6** ir papasakok apie tų laikų medžiotojų laidojimo papročius. Įvardyk bent vieną skirtumą nuo dabartinių papročių.
5. Įsivaizduokite, kad esate ledynmečio laikotarpio medžiotojai. Nupieškite medžiojamųjų žvėrių piešinių ir surenkite darbų parodą (žr. 27 p.).

4. Neolito revoliucija

2 Pasaulio gyventojų skaičius 70 tūkst.–4 tūkst. m. iki Kr.

1 Žemdirbystės plitimas iš Artimųjų Rytų Derlingojo pusmėnulio. X–IV tūkst. m. iki Kr. Dėl palankių gamtos sąlygų šiame regione žmonės anksčiausiai ėmė verstis žemdirbyste.

Žemdirbystės ir gyvulininkystės pradžia

Maždaug IX tūkstantmetyje iki Kr., kai Europoje dar gyveno medžiotojai bei maisto rinkėjai, Artimuosiuose Rytuose žmonės ėmė auginti javus, prisijaukino laukinių gyvūnų. Šiomis permainomis baigėsi mezolito laikotarpis. Prasidėjo naujasis akmenis amžius – **neolitas** (žr. 13 p. laiko juostą).

Baigiantis paskutiniam ledynmečiui, Artimuosiuose Rytuose susiformavo palankus klimatas: sausos vasaros, lietingos ir šiltos žiemos. Tokiomis sąlygomis gausiai vešėjo laukiniai kviečiai ir miežiai, kurių maistingus grūdus žmonės rinko. Pamažu patys išmoko primityviai įdirbti žemę ir užsiauginti javų. Atsirado naujas verslas – žemdirbystė.

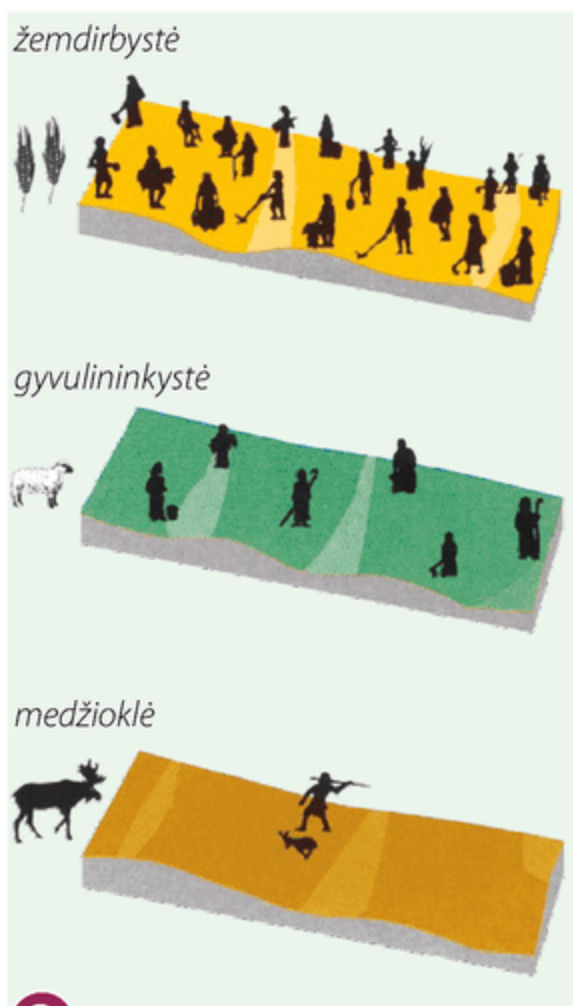
Tuo pačiu metu imta jaukinti laukinius gyvūnus. Medžioklėje sugautus jauniklius parsinešdavo namo, su jais žaisdavo vaikai. Ilgainiui gyvūnai prarado baikštumą ir priprato prie žmonių, užaugę atsivesdavo jauniklių. Pirmasis prijaukintas šuo, kuris saugojo žmogų nuo žvėrių ir priešų, padėjo medžioklėje, vėliau – avys, ožkos, galvijai ir kiaulės. Iš pradžių gyvulius žmonės augino mėsai, paskui pradėjo naudoti jų vilnas, melžti. Taip atsirado gyvulininkystė.

Žemdirbystė ir gyvulininkystė žmonėms teikė daugiau naudos nei medžioklė ir maisto rinkimas. Jie tapo mažiau priklausomi nuo gamtos: patys galėjo pasigaminti didžiąją maisto dalį, sukaupti atsargų.

Per kelis tūkstančius metų žemdirbystė iš Artimųjų Rytų pasiekė Europą. Plito lėtai ir įvairiose pasaulio vietose atsirado skirtingu laiku.

Naujas gyvenimo būdas

Žemę dirbantys žmonės turėjo nuolat ją prižiūrėti, todėl pasikeitė gyvenimo būdas – jie tapo sėslūs. Šiuos reikšmingus pokyčius mokslininkai pavadino **neolito revoliucija**. Vietoj laikinų stovyklaviečių imtos kurti gyvenvietės. Jose žmonės jau statė ne palapines, o tvirtus pastatus.

3 Kiek žmonių, besiverčiančių medžiokle, gyvulininkyste ir žemdirbyste, galėjo išmaitinti 1 km² žemės?

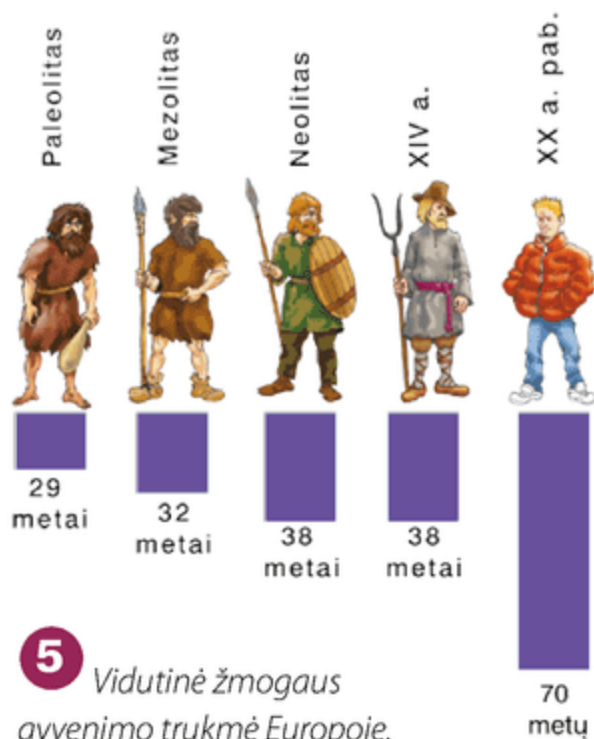

4 Neolito laikotarpio (apie V tūkst. m. iki Kr.) gyvenvietės Prancūzijoje rekonstrukcija.

Neolitas – naujasis akmens amžius.

Neolito revoliucija – labai svarbūs pokyčiai, įvykę žmonių gyvenime neolito laikotarpiu.

5 Vidutinė žmogaus gyvenimo trukmė Europoje.

Neolite, kaip ir anksčiau, žmonės gyveno drauge: šeimomis, giminėmis ir gentimis. Tačiau jos buvo daug gausesnės nei medžiotojų ir maisto rinkėjų laikais, nes gerėjančios gyvenimo sąlygos, gausėjantys maisto ištekliai leido prasimaitinti didesniai žmonių skaičiui. Manoma, jog vienoje tokioje šeimoje galėjo gyventi trijų kartų žmonės: seneliai, tėvai ir vaikai.

Pradžioje visi gimnainiai ūkininkavo bendrai. Darbams vadovavo vyriausias giminės narys. Vėliau darbą pradėta skirstyti pagal lytį ir amžių. Vyrai daugiausia rūpinosi naminių gyvuliais, moterys augino javus. Taip vyrai pratęsė medžioklės, o moterys – rinkimo tradicijas.

Kitaip nei klajokliai medžiotojai, sėsliai gyvendami žmonės galėjo sukaupti turto. Taip atsirado nuosavybė: pasėliai, namai, gyvuliai ir darbo įrankiai. Šis turtas priklausė ne pavieniams žmonėms, o visai bendruomenei. Jį reikėjo saugoti nuo plėšikų, todėl gyvenvietės pradėta tvirtinti – apjuosti apsauginėmis sienomis arba giliais grioviais.

Pirmieji miestai

Mokslininkai apskaičiavo, jog per pirmuosius žemdirbystės tūkstantmečius Žemės gyventojų skaičius šoktelėjo nuo 1 iki 20 mln. Sparčiai daugėjant gyventojų, kai kurios gyvenvietės plėtėsi. Tad Artimuosiuose Rytuose atsirado pirmieji miestai – Jerichas ir Čatal Hiujukas. Juose gyveno jau ne keli šimtai, bet keli tūkstančiai žmonių. Laukuose šalia miestų miestiečiai dirbo žemę, pievose ganė gyvulius. Tačiau pirmieji miestai buvo išimtis: kitose pasaulio dalyse kūrėsi daugiausia maži kaimai.

6 Maždaug 7 tūkst. m. iki Kr. įkurto Čatal Hiujuko miesto rekonstrukcija. Namus žmonės statė iš saulėje išdžiovintų molinių plytų.

1. Paaiškink, dėl ko neolito laikotarpio pokyčiai yra labai svarbūs **1**, **3**, **5**, **6**.
2. Dėl ko paplito gyvulininkystė ir žemdirbystė (tekstas, **3**)?
3. Žemėlapyje **1** parodyk Derlingąjį pusmėnulį bei seniausius miestus.
4. Įvardyk darbus, kuriuos dirba **4** matomi žmonės.
5. Kuo žemdirbių gyvenimas ir buitis **4** iš esmės skyrėsi nuo medžiotojų gyvenimo (16 p. **4**)?

5. Neolito išradimai

1 Derliaus nuėmimas pjautuvu.

2 Medžius pirmieji žemdirbiai kirto kirvuku – prie medinės lazdos virvėmis priištu išaštrintu akmeniu. Išgręžti skylę akmenyje žmonės išmoko gerokai vėliau.

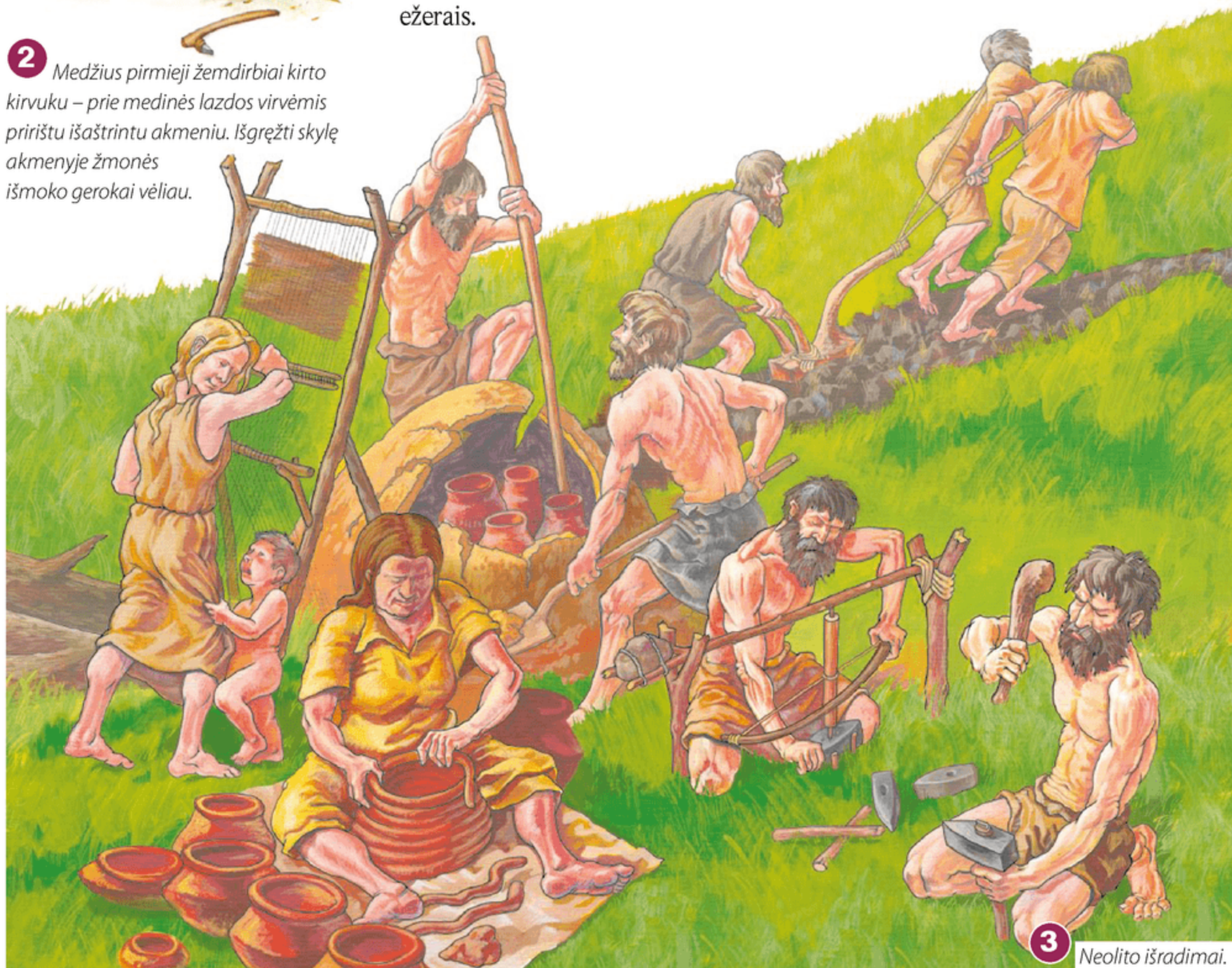
Žemdirbių darbo įrankiai

Pirmieji žemdirbiai žemę pureno primityviais darbo įrankiais: aštriomis medinėmis lazdomis, kastuvais ir kapliais. Dirvą ruošė išdegintame miško plote kapliais išrovę likusius kelmus. Joje stumiamais rankiniais arklais darė vagas. Į tokią pelenais patręštą žemę sėjo grūdus. Tai daugiausia buvo moterų darbas. Paaiškėjus, kad lengviau dirbti traukiamu arklų, žmonės iš lenkto medžio pasidarė arklus su rankenomis ir įkinkė jaučius. Prasidėjo ariamoji žemdirbystė – jau vyrų darbas.

Prinokusius javus pjovė mediniais pjautuvais į briauną prismaigstę aštrių akmenų. Surinktus grūdus moterys trinamosiomis girnėmis malė: ant akmens pabertus grūdus trynė kitu akmeniu. Iš gautų miltų ant įkaitinto akmens kepė paplotėlius – pirmąją duoną.

Neolite, kaip ir prieš tūkstančius metų, daugumą darbo įrankių žmonės tebegaminė iš akmens, tačiau tobulėsiu būdu: akmenį ėmė gludinti, o vėliau pjaustyti, gręžti primityviomis gręžimo staklėmis. Taip pagaminti įrankiai buvo patvaresni už naudotus medžiotojų ir maisto rinkėjų laikais. Naujais kirviais žemdirbiai galėjo lengviau ir greičiau iškirsti bei dirbamais laukais paversti didesnius miškų plotus.

Iš kelių nukirstų ir surištų medžių žmonės išmoko pasidaryti plaustą, o iš storo medžio kamieno – išskobti luotą. Tai pirmieji žmonių laivai. Jais plaukiojo upėmis, ežerais.

3 Neolito išradimai.

Nauji indai ir drabužiai

Dirbdami žemę ir augindami gyvulius žmonės gaminosi didžiąją maisto dalį. Jo perteklių buvo nepatogu laikyti odiniuose maišuose. Tad, laikui bėgant, žemdirbiai iš molio pradėjo lipdyti pirmuosius **keraminius dirbinius**: puodus, ąsočius ir dubenis. Norėdami sutvirtinti molinius indus išdžiovindavo ir išdegdavo lauže, vėliau – krosnyje. Naujuose induose grūdus galima buvo laikyti vėsiai ir sausai, išsivirti gardesnio maisto: sriubų, košių.

Iš vytelių moterys pynė pintines, demblius. Ilgainiui iš kanapių, liepos **karnų**, linų pluošto jos išmoko verpti verpalus, nerti tinklus žvejybai, austi audinius ir siūti drabužius. Vėliau imta verpti ir vilnas. Pamažu audimo menas tobulėjo. Išradus audimo stakles, darbas tapo lengvesnis ir nepalyginti spartesnis.

Norėdami pagerinti buitį žmonės iš medžio ėmė gaminti baldus: stalus, suolus ir kėdes. Kraštuose, kur medžiai buvo retenybė, baldus pynė iš vytelių arba lipdė iš molio.

Pirmieji amatininkai

Pradėjus gauti didesnę derlių ir susidarius maisto pertekliui, dalis žemdirbių galėjo imtis kitos veiklos. Tad vieni ėmė lipdyti molinius indus, kiti – siūti drabužius, tretieji – gaminti tobulesnius įrankius. Taip atsirado **amatai**. Imtis jų galėjo ne kiekvienas žmogus. Tam reikėjo patirties, kuri įgyjama tik daug metų mokantis ir dirbant. Paprastai amatininkų vaikai jau nuo mažumės padėjo tėvams dirbti ir mokėsi iš jų.

Amatininkai ir žemdirbiai priklausė vieni nuo kitų: pastarieji mainė žemės ūkio produktus į amatininkų dirbinius. Tokia prekyba, kai viena prekė keičiama į kitą, vadinama **mainais**.

4 Keraminiai dirbiniai. ąselės skirtos indams namo viduje kabinti. Apie V tūkstm. iki Kr.

Amatas – mokėjimas gaminti buitinius ir meninius dirbinius.

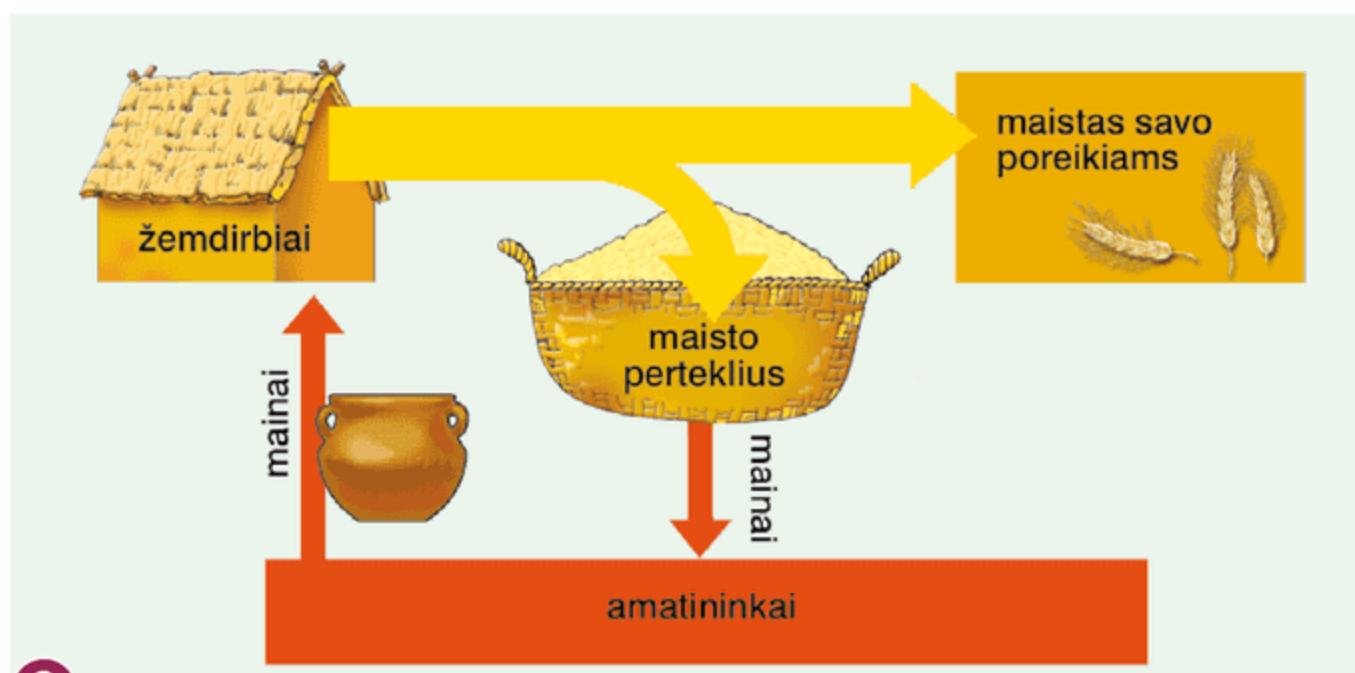
Karnà – nuo liepos ar kito medžio apatinės žievės nuplėštas pluoštas.

Kerāmika – degti dirbiniai iš molio.

Mainai – keitimasis kuo nors.

5 Neolito laikotarpiu gyvenusių žmonių buities rekonstrukcija. „Gyvosios archeologijos“ renginys Vokietijoje.

6 Neolito laikų žemdirbių ir amatininkų mainai.

1. Įvardyk 1–5 matomus neolito laikų išradimus.
2. Papasakok, kaip kiekvienas iš jų palengvino žmonių gyvenimą.
3. Remkis tekstu ir paaiškink mainų prekybos schemą 6.
4. Dėl ko žemdirbiai ir amatininkai priklausė vieni nuo kitų?
5. Įsivaizduokite, kad esate neolito amatininkai. Pasigaminkite trinačiąsias girnas ar nulipdykite keramikos dirbinius (žr. p. 49).

6. Metalų amžiai

Metalų atradimas

Tūkstančius metų žmonės darbo įrankius gaminosi iš akmens, kaulo, medžio ir rago. Tokie įrankiai greitai susidėvėdavo, buvo sunkiai pataisomi, nepatogūs. Esminės jų gamybos permainos prasidėjo maždaug VIII tūkst. m. iki Kr. Artimuosiuose Rytuose. Iš pradžių žmonės išmoko apdoroti gana minkštus metalus – auksą ir varį. Iš jų kalė nedidelius daiktus: papuošalus, smeigtukus, ylas. Tais laikais dar nemokėta lydyti metalų. Po ilgų ieškojimų greta židinio atsirado krosnis keraminiams dirbiniams išdegti. Joje buvo pasiekama vis aukštesnė temperatūra, kurios reikėjo metalui lydyti.

Ilgainiui išrastos specialios medžio anglimis kūrenamos krosnys, kuriose pradėtas lydyti pirmasis metalas – varis. Išlydytas metalas buvo pilamas į molyje arba akmenyje padarytus įdubimus – liejimo formas. Iš vario lieti papuošalai, kirviai, ietigaliai, durklai. Sulūžusį varinį įrankį patyręs meistras galėjo perlydyti. Iš šio metalo pagaminti įrankiai tvirtumu vis dar nusileido akmeniniams, nes varis – minkštas metalas. Maždaug IV tūkst. m. iki Kr. jis pradėtas maišyti ir lydyti su alavu. Toks gerokai tvirtesnis lydinys vadinamas **bronz**a. Iš jos imta gaminti tvirtesnius ir tobulesnius darbo įrankius, papuošalus, ginklus. Laikui bėgant, bronziniai darbo įrankiai galutinai išstūmė akmeninius.

Artimuosiuose Rytuose bronziniai dirbiniai paplito maždaug III tūkst. m. iki Kr., o Europoje – tūkstančiu metų vėliau. Šiomis permainomis baigėsi neolitas. Prasidėjo naujas žmonijos istorijos laikotarpis – **bronzos amžius** (žr. 13 p. laiko juostą). Lietuvoje jis kartais vadinamas **žalvario amžiumi**.

Permainos žmonių gyvenime

Bronzai gaminti reikalingų vario ir alavo rūdų buvo randama toli gražu ne visur. Bronzinių dirbinių poreikis skatino mainų prekybą tarp skirtingų kraštų. Žmonės šiuos dirbinius mainė į audinius, druską, grūdus, kailius, keraminius dirbinius.

Į krosnį įberiama vario rūdos ir medžio anglių. Ugniai palaikyti dumplėmis pučiamas oras.

Išlydytas varis nusėda, o metalo šiukšlės – šlakas – nuteka.

Paskui varis išimamas.

1 Vario lydimas.

2 Molinė pjautuvo ir peilio liejimo forma.

3 Bronzinių dirbinių gaminimas. Išlydytas metalas išpilstomas į molines formas, įkastas į žemę, kad neįskiltų (1). Sustingęs ir jau virtęs dirbiniu metalas išimamas iš formos (2). Kaltu ir rėztuku lyginamas jo paviršius bei šalinami nešvarumai (3). Dirbinyje puošiamas ornamentais (4) ir šlifuojamas (5).

4 Bronziniai dirbiniai: 1 – antkaklės; 2 – apyrankė; 3 – dėžutė; 4 – smeigtukai; 5 – skustuvėlis; 6 – peilis; 7 – kirvis; 8 – pjautuvas; 9 – ieties antgalis.

Per šimtus metų nusistovėjo prekybos keliai. Jais gabentos ne tik paklausios prekės, bendraudami žmonės atsinešdavo ir naujų idėjų.

Įvairiuose Europos kraštuose archeologų aptiktos turtingos bronzos amžiaus kapavietės rodo, jog tarp žmonių ryškėjo nelygybė. Žemdirbys ar amatininkas produktų perteklių galėjo mainyti ir kaupti turtą. Šis, kitaip nei akmens amžiuje, priklausė jau ne visai bendruomenei, o buvo **asmeninė nuosavybė**. Garsūs kariai, žyniai pamažu įgijo valdžią bei turto ir tapo genčių vadais. Dalis bendruomenės narių virto kariais, ginančiais jos valdas ir nuosavybę. Genčių vadai nesibodėjo plėšikauti ir plėsti savo bendruomenės teritoriją. Užkariautų kraštų gyventojai tapdavo belaisviais, kurie virto vergais.

Geležis keičia bronzą

Ilgiau kaip tūkstantį metų bronzos buvo svarbiausias metalas. Tačiau greit susidėvinčių bronzinių ginklų ir įrankių galėjo įsigyti tik turtingi žmonės. Maždaug II tūkst. m. iki Kr. pradžioje Artimųjų Rytų gyventojai (žr. 64 p.) išmoko lydyti gerokai tvirtesnį metalą – geležį. Geležiniai įrankiai dar labiau palengvino žemės ūkio darbus, be to, jais buvo galima pasigaminti tvirtesnių ginklų.

Europoje geležį imta lydyti VII a. iki Kr. Kitaip nei vario ir alavo rūdos, geležies rūdos telkinių buvo kur kas daugiau. Paplitus geležiniams dirbiniams, baigėsi bronzos amžius, prasidėjo **geležies amžius** (žr. 13 p. laiko juosta).

6 Priešistorės darbo įrankių ir ginklų pavyzdžiai:
1 – akmeninis kirtiklis. 300 tūkst. m. iki Kr.; 2 – akmeninis kirvis. IV tūkst. m. iki Kr.; 3 – bronzinis kardas. II tūkst. m. iki Kr.; 4 – geležinis ietigalis. V a. iki Kr.

Asmeninė nuosavybė – turtas, priklausantis ne visai bendruomenei, o atskiram žmogui.

Brūnza – vario (90 %) ir alavo (10 %) lydinys.

Brūnzos amžius – laikotarpis, kai įrankiai ir ginklai buvo gaminami iš bronzos.

Geležies amžius – laikotarpis, kai įrankiai ir ginklai buvo gaminami iš geležies.

Žalvario amžius – Lietuvos istorijos laikotarpis, atitinkantis bronzos amžių.

5 Bronzinė dievo statulėlė iš Danijos. Apie 1250 m. iki Kr.

1. Kaip pasikeitė gyvenimas, kai žmonės išmoko gaminti metalinius darbo įrankius?
2. Paaiškink, kaip buvo lydomas varis **1** ir gaminami bronziniai dirbiniai **3**.
3. Kiekvienam bronziniam dirbiniui **4** priskirk atitinkamą pavadinimą.
4. Paaiškink, kuo asmeninė nuosavybė skiriasi nuo bendrosios.
5. Į kokius laikotarpius skirstoma žmonijos priešistorė? Pasidomėk internete, kas pirmasis ir kodėl pasiūlė tokį priešistorės skirstymą.

Skyriaus santrauka

Žmogaus kilmė

Dauguma pasaulio religijų tikina, jog žmogus yra Dievo kūrinys. Remiantis evoliucijos teorija, teigiama, kad žmogus ir beždžionė turėjo bendrus protėvius. Pirmykščiai žmonės išmoko kalbėti, pasigaminti primityvių darbo įrankių, įkurti ugnį, susiręsti būstą.

Medžiotojai ir maisto rinkėjai

Paleolite žmonės buvo klajokliai, vertėsi medžiokle ir gamtos gėrybių rinkimu. Mezolite jie patobulino darbo įrankius ir ginklus, išmoko žvejoti. Atšiaurios gamtos sąlygos, pavojai skatino žmones burtis, o ne gyventi pavieniui. Medžiotojų ir maisto rinkėjų laikais žmonės gyveno giminėmis, gentimis.

Menas ir tikėjimas

Seniausios žmonijos meno kūriniai sukurti maždaug prieš 30 tūkst. metų. Medžiotojai ir gamtos gėrybių rinkėjai tikėjo, kad žvėrių piešiniai turi magiškos galios, kuri padeda medžioti. Menas ir tikėjimas pagelbėjo žmonėms aiškinantis aplinkinio pasaulio paslaptis.

Neolito revoliucija

Neolite žmonės išmoko įdirbti žemę, auginti javus ir prisijaukino gyvulių. Pradėjus verstis žemdirbyste ir gyvulininkyste, pakito žmonių gyvenimo būdas. Jie ėmė gyventi sėsliai. Dalis gyvenviečių plėtėsi ir virto pirmaisiais miestais.

Neolito išradimai

Neolite atsirado naujų įrankių – arklų, akmens gręžimo staklių – ir tobulėjo senieji. Žmonės išmoko lipdyti puodus, pinti, verpti, austi. Atsirado amatai ir plito mainų prekyba.

Metallų amžiai

Bronzos amžiuje metaliniai dirbiniai galutinai išstūmė akmeninius. Atsirado asmeninė nuosavybė. Ryškėjo turtinė nelygybė. Geležies amžiuje bronzinius dirbinius pakeitė tvirtesni – geležiniai.

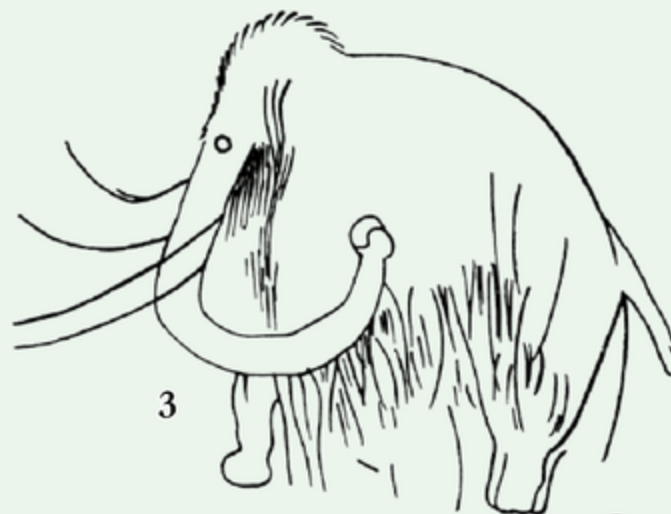
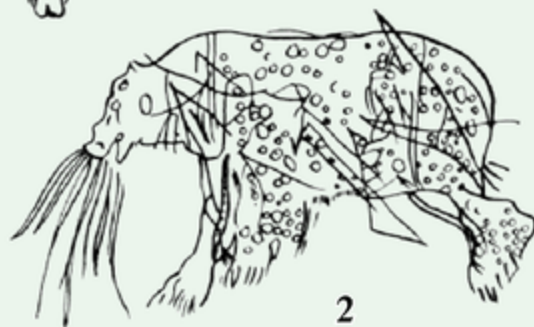
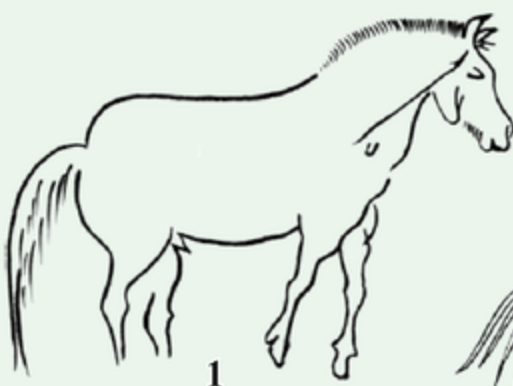

• Medžiotojai Nijo oloje. XX a. dailininko paveikslas.

Gaubiami tamsos ant olų sienų ir lubų ledynmečio medžiotojai medžio anglimis piešė paslaptinius ženklus arba laukinius gyvūnus. Paskui odos gabalėliu arba lapų ryšulėliu tepė juos dažais, pagamintais iš sutrintų mineralų.

Pagal pavyzdžius nesunkiai nupiešite panašų piešinį. Dideliame popieriaus lape, kaip ir ledynmečio medžiotojai, galite pavaizduoti gyvūną, burtininką ar medžioklės sceną. Tokie piešiniai gali ne tik papuošti klasę, bet ir tapti parodos „Žmonijos priešistorė“ eksponatu, su kuriuo susipažins visa mokyklos bendruomenė.

Priemonės:

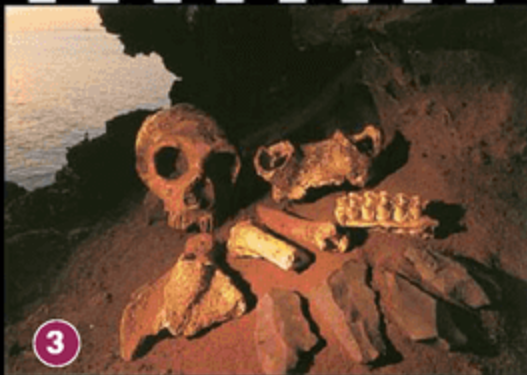
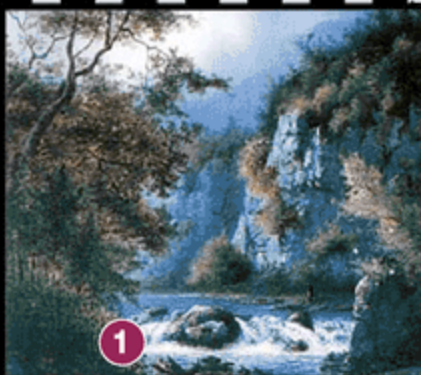
- didelis popieriaus lapas arba tapetų ritinėlis;
- medžio anglių pieštukas;
- teptukas;
- odos gabaliukas arba lapų ryšulėlis;
- įvairių spalvų dažai (gali mėginti jų pasidaryti iš gamtoje randamų arba buityje naudojamų dažančių medžiagų: uogų, žolių, lapų, kavos tirščių, prieskonių, padažų);
- žvakė.

Darbo eiga:

1. Susiskirstykite į grupes. Susiraskite aplinką, panašią į tamsią olą. Tiktų mokyklos rūsys ar palėpė. Šviesos šaltinis galėtų būti žvakės.
2. Ant patalpos sienų pritvirtinkite popieriaus lapų.
3. Išižiūrėkite į olų piešinius (1–5). Medžio anglių pieštuku popieriuje nupieškite gyvūnų kontūrus.
4. Dažais nuspalvinkite gyvūnus. Spalvinti galite ne tik teptuku, bet ir odos gabaliuku, lapų ryšulėliu ar net rankos pirštais.
5. Parodykite savo grupės darbus klasei.
6. Mokykloje surenkite geriausių darbų parodą „Žmonijos priešistorė“.

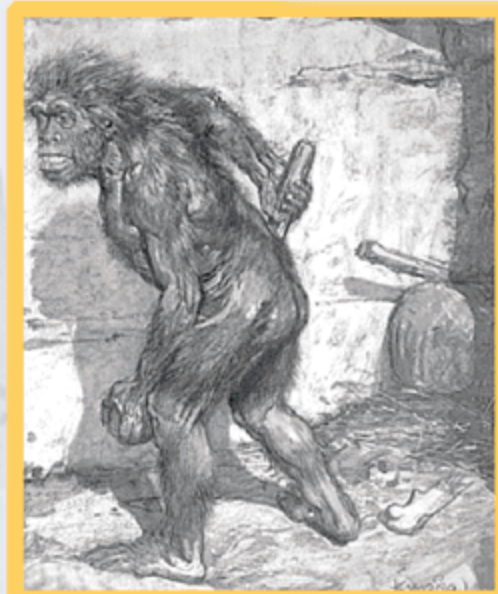
Neandertaliečiai

A Radinys Neandertalio slėnyje

1856 m. Vokietijoje, Neandertalio slėnyje (1), akmens skaldyklos darbininkai aptiko keistus griaučius (2). Skaldyklos savininkas nusprendė, jog jie yra išnykusio gyvūno – urvinio lokio. Radinį apžiūrėję mokslininkai tikino, kad tai sunkia psichikos liga sirgusio žmogaus griaučiai. Kitų tyrinėtojų spėjimu, liekanos rusų kazoko, nukauto 1813 m. per Napoleono karus. Tik po kelių dešimtmečių, archeologams radus daugiau tokių palaikų (3), paaiškėjo, kad Neandertalio slėnyje rasti išnykusios žmonių rūšies – neandertaliečių – griaučiai.

Nuo atradimo prabėgo beveik 150 metų, o neandertaliečiai iki šiol domina mokslininkus (4). Naujausi archeologų radiniai, šiuolaikinė technika padeda pamažu atskleisti dalelę paslapties, kuri gaubia šių žmonių istoriją.

5 Dailininko piešinys. 1909 m.

B Nuo pabaisos iki žmogaus giminičio

Mokslininkai neandertaliečius ilgai laikė primityviais pusžmogiais, neimliais naujovėms, nesugebančiais mąstyti, todėl nesukūrusiais jokios kultūros. Dailininkai vaizdavo juos kaip pabaisas ir brolių žudžius, marinančius bei valgančius savo gentainius.

Mūsų laikais daugėja įrodymų, jog neandertaliečiai nebuvo taip smarkiai atsilikę nuo šiuolaikinio žmogaus protėvių: mokėjo įkurti ugnį, pasigaminti sudėtingų akmeninių įrankių, šnekėjo primityvia kalba, laidojo mirusiuosius ir rūpinosi gyvaisiais, atlikdavo religines apeigas, grojo muzikos instrumentais bei gaminosi papuošalus.

6 Čikagos muziejuje atlikta rekonstrukcija. 1930 m.

7 Dailininko piešinys. 1962 m.

8 Neandertalio muziejuje atlikta rekonstrukcija. 1990 m.

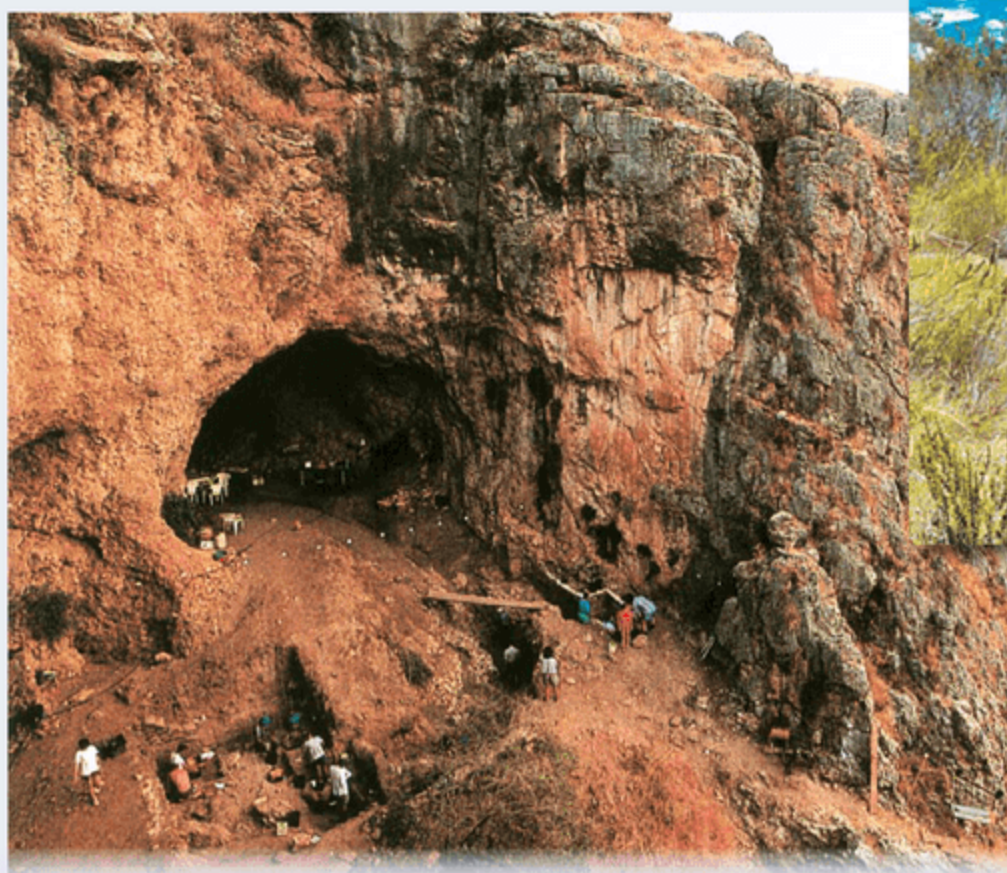
?

1. Paaiškink, kodėl Neandertalio slėnio radinys 2 labai sudomino mokslininkus.
2. Dėl ko tyrinėtojai ilgai netikėjo neandertaliečių buvimu?
3. Remkis žemėlapiu (žr. 16 p. 1) ir paaiškink, kodėl Lietuvos teritorijoje nerasta neandertaliečių liekanų.

?

4. Palygink iliustracijas 5–8 ir paaiškink, kaip keitėsi neandertaliečių įvaizdis.
5. Padaryk išvadą, kokių tikslų siekė muziejininkai, kurie kostiumu „papuošė“ neandertalietį.

9 Neandertaliečiai pagrobia šiuolaikinių žmonių moterį. Scena iš dokumentinio filmo „Rūšių odisėja“.

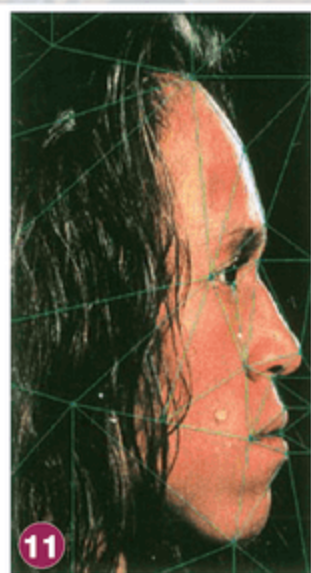
10 Izraelio archeologai tyrinėja olą, kurioje kitados gyveno neandertaliečiai.

C Neandertaliečiai – mūsų protėviai?

Dalis tyrinėtojų ilgą laiką tikino, jog prieš 30 tūkst. metų išnykę neandertaliečiai yra šiuolaikinių žmonių protėviai. Tačiau dauguma mokslininkų laikėsi priešingos nuomonės. Tai patvirtina naujausi JAV mokslininkų tyrimai. Specialistai ištyrė šiuolaikinių žmonių, neandertaliečių bei 11 rūšių beždžionių kaukoles. Genų analizė parodė, kad skirtumai tarp neandertaliečių ir šiuolaikinių žmonių yra gerokai didesni nei tarp atskirų beždžionių rūšių. Dalies mokslininkų manymu, tai tvirtas įrodymas, jog šiuolaikiniai žmonės kilę ne iš neandertaliečių. Tačiau, kai kurių tyrinėtojų tikinimu, neandertaliečiai ir šiuolaikiniai žmonės kryžminosi tarpusavyje. Todėl galbūt ir kai kurie dabartiniai žmonės turi neandertalietiškus genų.

- 6.** Pasamprotaukite, kaip šiuolaikiniame pasaulyje sugyventų dvi žmonių rūšys.
- 7.** Kodėl kino filmo „Rūšių odisėja“ aktoriams prireikė mokslininkų ir choreografų pagalbos?

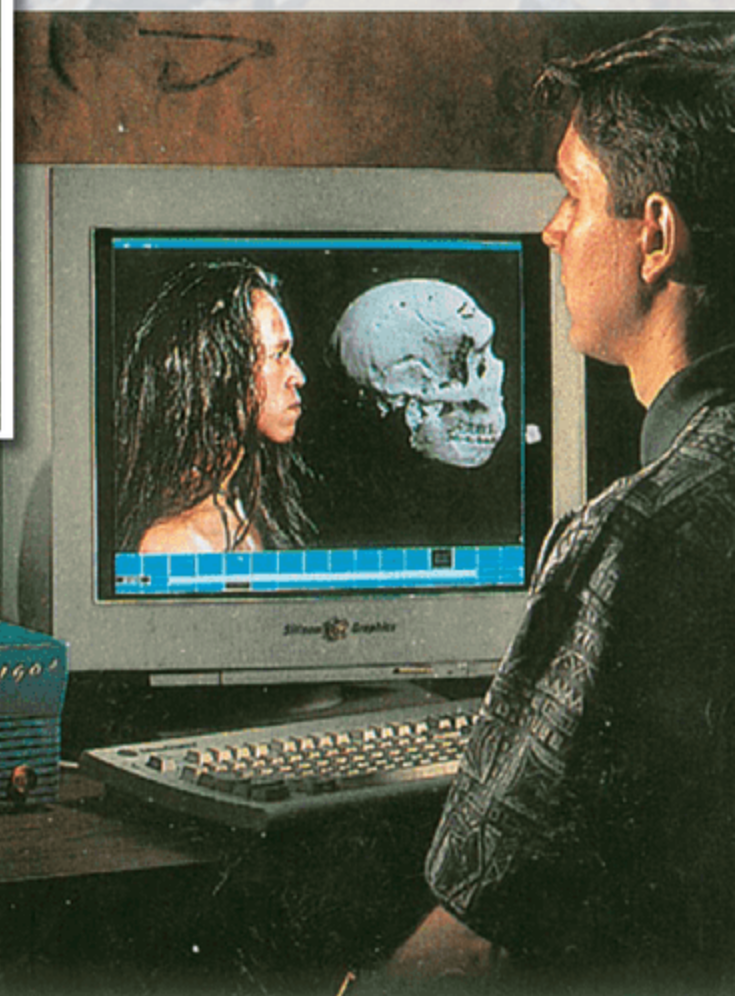

D Virtualūs neandertaliečiai

Remdamiesi specialia kompiuterine programa mokslininkai perkėlė šiuolaikinio žmogaus atvaizdą (11) ant neandertaliečio griaučių (12) ir atkūrė ledynmečiu gyvenusio žmogaus veidą (13, 14). Neandertaliečiai buvo mažesnio ūgio, bet fiziškai tvirtesni už šiuolaikinius žmones.

- 8.** Palygink šiuolaikinio žmogaus **11** ir neandertaliečio **13** veido bruožus.
- 9.** Kokiems tikslams galima naudoti panašias kompiuterines programas?

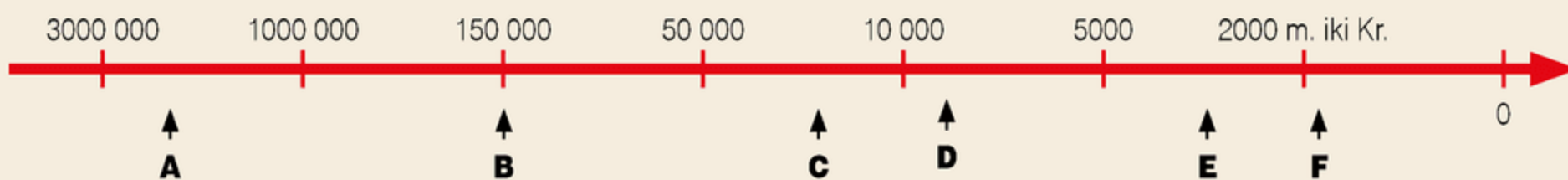

Ar išmokai?

A Kuri raidė laiko juostoje atitinka:

1. Artimųjų Rytų gyventojai išmoksta lydyti geležį.
2. Atsiranda pirmųjų žmonių.
3. Imama piešti olų piešinius.

4. Artimuosiuose Rytuose pradama dirbti žemė ir auginti gyvulius.
5. Atsiranda šiuolaikiniai žmonės.
6. Išmokstama lydyti bronzą.

B Paaiškink sąvokas:

neolito revoliucija	asmeninė nuosavybė	evoliucijos teorija
bronzos amžius	įkapės	mezolitas
mainai	ledynmetis	amuletas
geležies amžius	karna	paleolitas
gentis	australopiteikai	giminė

C Atsakyk į klausimus:

1. Kurie žmonijos laimėjimai leido pirmųjų žmonėms apsigyventi šaltesnio klimato kraštuose?
2. Kodėl paleolite medžioklė ir gamtos gėrybių rinkimas buvo svarbiausi žmonių pragyvenimo šaltiniai?
3. Dėl ko medžiotojai ir rinkėjai gamtos reiškinius laikė dievybėmis?
4. Kas skatino žmones pradėti gyventi sėsliai?
5. Dėl ko dalis buvusių žemdirbių tapo amatininkais?

D Išnagrinėk iliustracijas:

1. Kuriuo priešistorės laikotarpiu gyvenę žmonės sukūrė šiuos olų piešinius?
2. Nustatyk, kas juose vaizduojama?
3. Kokiams tikslams žmonės kūrė tokius piešinius?

E Atpažink ir paaiškink, kas vaizduojama paveikslėliuose:

A

B

C

D

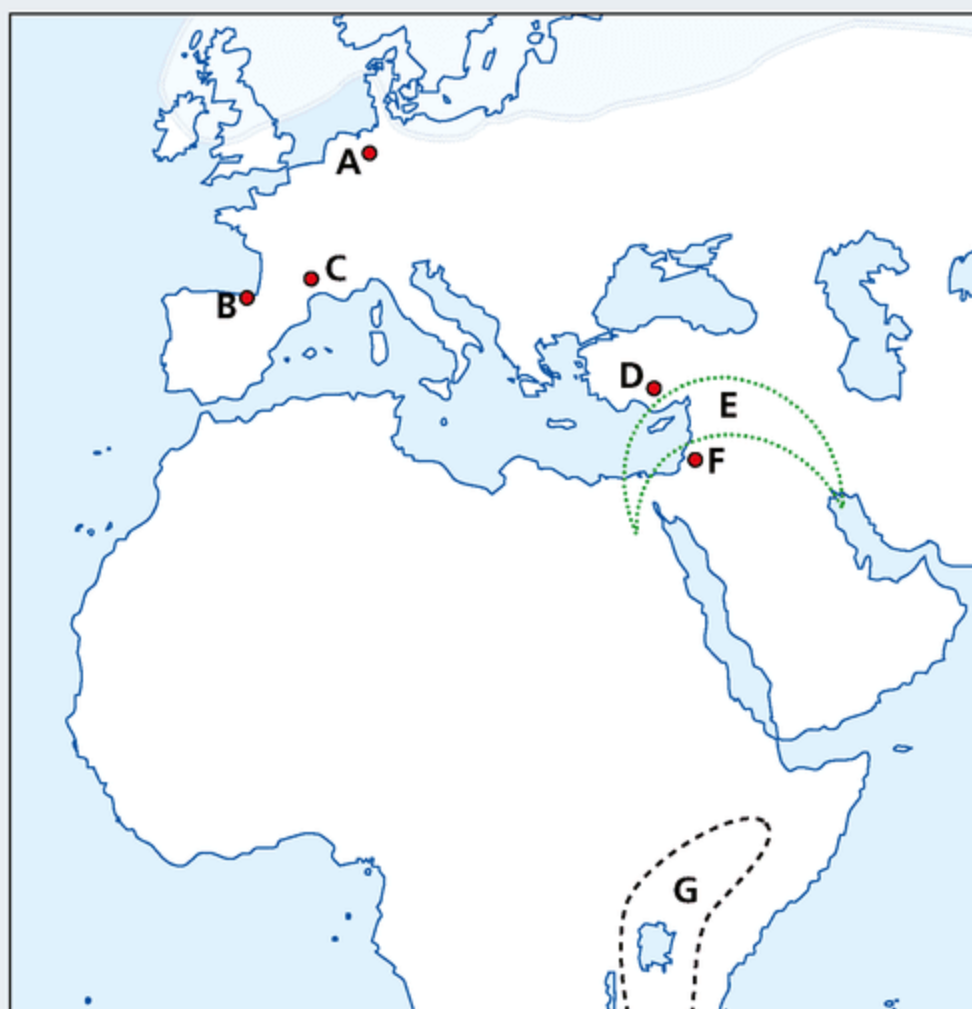
E

F

F Kuri raidė žemėlapyje atitinka šiuos objektus:

1. Neandertalio slėnis.	5. Čatal Hiujukas.
2. Jerichas.	6. Altamiros ola.
3. Žmonijos lopšys.	7. Derlingasis pusmėnulis.
4. Lasko ola.	

G Išnagrinėk rašytinius šaltinius:

Biblijos ištrauka

Dievas tarė: „Padarykime žmogų pagal mūsų paveikslą!“ Jis sukūrė kūną iš žemės, įkvėpė jam nemirtingą sielą ir pavadino Adomu. Pro pirmąjį žmogų Dievas pravedė visus savo kūrinius, kad jis kiekvieną jų pavadintų savo vardu. Ir Adomas pavadino vardais visus gyvulius, paukščius ir laukų žvėris. Nė vienas iš jų nebuvo jį panašus.

Šventasis raštas, Vilnius, Katalikų pasaulis, 1998.

Č. Darvino knygos ištrauka

Žemė ilgai rengėsi priimti žmogų ir vienu požiūriu tai labai teisinga, nes žmogus už tai, kad egzistuoja, turi būti dėkingas ilgai savo protėvių grandinei. Jeigu nebūtų kurios nors šios grandinės dalies, žmogus nebūtų toks, koks yra dabar. Iš Senojo pasaulio beždžionių tolimais laikais atsirado žmogus – pasaulio šlovė ir stebuklas.

A. Varšavskis, Protėvių beieškant, Kaunas, Šviesa, 1984.

1. Kuo skiriasi šaltinių teiginiai apie žmogaus atsiradimą?
2. Kuris jų atspindi evoliucijos teoriją? Atsakymą pagrįsk.
3. Kurio šaltinio versiją apie žmogaus atsiradimą laikytum tikroviškesne? Atsakymą pagrįsk.

Lietuvos priešistorė

Šis skyrius yra kelionė į tolimą mūsų krašto praeitį – priešistorę. Sužinosite, kada Lietuvoje apsigyveno pirmieji žmonės, kaip susidarė mūsų protėvių – baltų – bendruomenės, gentys. Susipažinsite su priešistorės laikotarpio kasdieniu gyvenimu: žmonių darbais, buitinimi, apranga, papročiais, tikėjimais. Sukauptos žinios padės geriau pažinti gimtąjį kraštą, skatins branginti ir saugoti senovės palikimą.

Ką žinome apie Lietuvos priešistorę?

Priešistorė prasideda tada, kai mūsų krašte pasirodo pirmieji gyventojai, ir trunka iki Lietuvės valstybės susikūrimo bei pirmųjų metraščių atsiradimo. Šio laikotarpio radinius, negausius rašytinius šaltinius tyrinėja archeologai, istorikai, kalbininkai. Tačiau atsakymų į daugelį klausimų mokslininkams vis dar nepavyksta rasti. Galbūt nauji atradimai, tobulesni tyrimo būdai padės atskleisti paslaptis, kurios gaubia apleistus piliakalnių, nežinomas šventvietes, atokus kapinynus.

Lietuvą ne vieną tūkstantmetį buvo žmonijos raidos nuošalėje. Dėl nepalankių gamtos sąlygų čia vėliau, lyginant su kitomis šalimis, apsigyveno žmonės. Svarbiausi priešistorės žmonijos laimėjimai – žemdirbystė, gyvulininkystė, keramika, metalų apdirbimas – mūsų protėvių pasiekė taip pat gerokai vėliau. Susimaišę su atvykėliais indoeuropiečiais vietos gyventojai pamažu kito, kol neolite ėmė ryškėti vieninga baltų gentis. Ilgainiui iš jos susidarė atskiros baltų gentys: vienos išnyko, kitos išliko. Per daugelį amžių iš jų išaugo lietuvių tauta ir valstybė.

1 Indų iš liepos žievės gaminimas.

2 Kernavės piliakalniai.

3 Lankininkas. Tarptautinis eksperimentinės archeologijos festivalis „Gyvosios archeologijos dienos Kernavėje“.

4 Baltiškos kilmės vietovardžių paplitimas.

5 Moteris, demonstruojanti X a. kuršių aprangą.

Archeologinė kultūra

Mokslininkai skiria didžiules žmonių bendrijas, kurios laikosi skirtingų papročių ir gamina savitus dirbinius, ypač keraminius. Pagal radinius, pirmą ar svarbiausią radimo vietą šias bendrijas archeologai vadina **kultūromis**, pvz., Nemuno, Kundos, Brūkšniuotosios keramikos, Rutulinių amforų ir kt. kultūros.

6 Švenčionių rajone aptiktas raginis kabutis-amuletas. II tūkst. m. iki Kr.

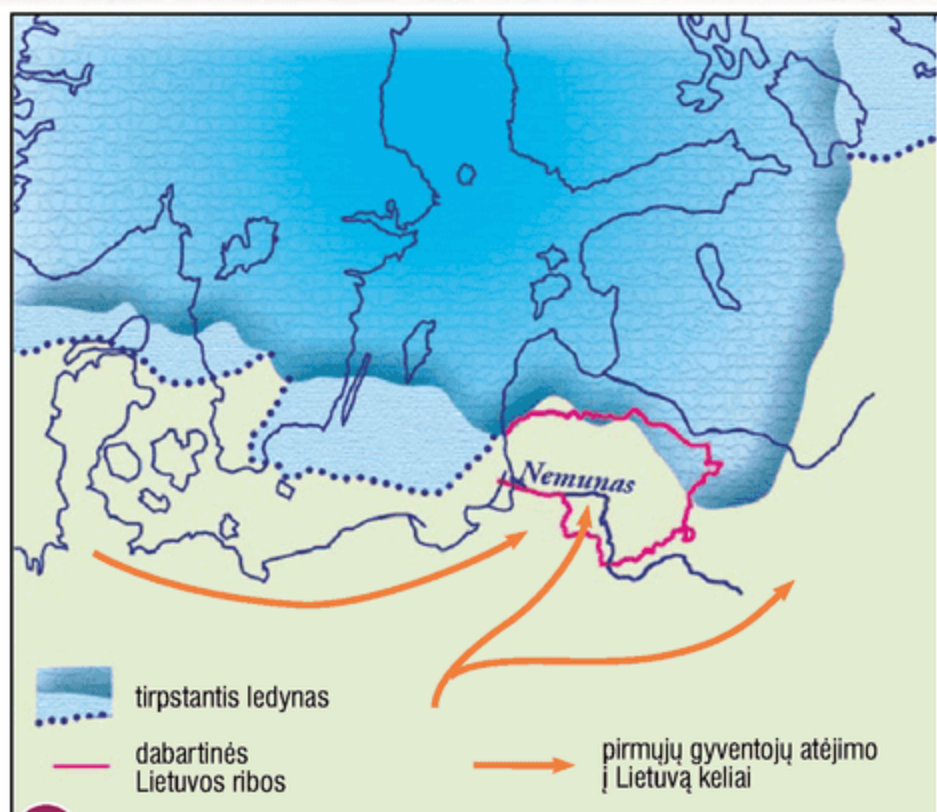

7 Mažeikių rajone aptikta bronzinė žirgo figūrėlė. Apie 500 m. iki Kr.

1. Pirmieji Lietuvos gyventojai

1 Pirmųjų gyventojų atėjimo į Lietuvos teritoriją keliai. Apie X tūkst. iki Kr.

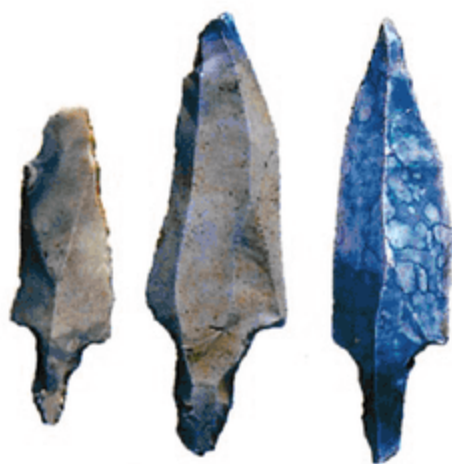
Kas buvo pirmieji Lietuvos gyventojai?

Lietuvės teritoriją tūkstančius metų dengė storas ledo sluoksnis – ledynas. Maždaug prieš 16 tūkst. metų atšilus klimatui, jis ėmė trauktis, todėl čia galėjo apsigyventi žmonės. Tada buvo gerokai vėsiau nei dabar, augo tundros augalija.

Paskui šiaurinių elnių bandas mūsų šalies teritorijoje pasirodė pirmieji gyventojai. Čia X tūkst. iki Kr. prasidėjo senasis akmens amžius – paleolitas (žr. 32 p. laiko juostą). Kaip ir daugelio kitų kraštų, pirmieji Lietuvos gyventojai vertėsi medžiokle ir gamtos gėrybių rinkimu. Svarbiausias laimikis buvo šiauriniai elniai.

Svarbiausia darbo įrankių ir ginklų žaliava buvo kieta ir skili uoliena – **titnagas**. Iš jo žmonės darė strėlių ir iečių antgalius, peilius, gremžtukus kailiui ir medžiui apdoroti, režtukus kaului, ragui pjaustyti. Titnago gausiai randama Pietų Lietuvoje, tad ir elnių medžiotojų stovyklų archeologai čia aptiko daugiausia.

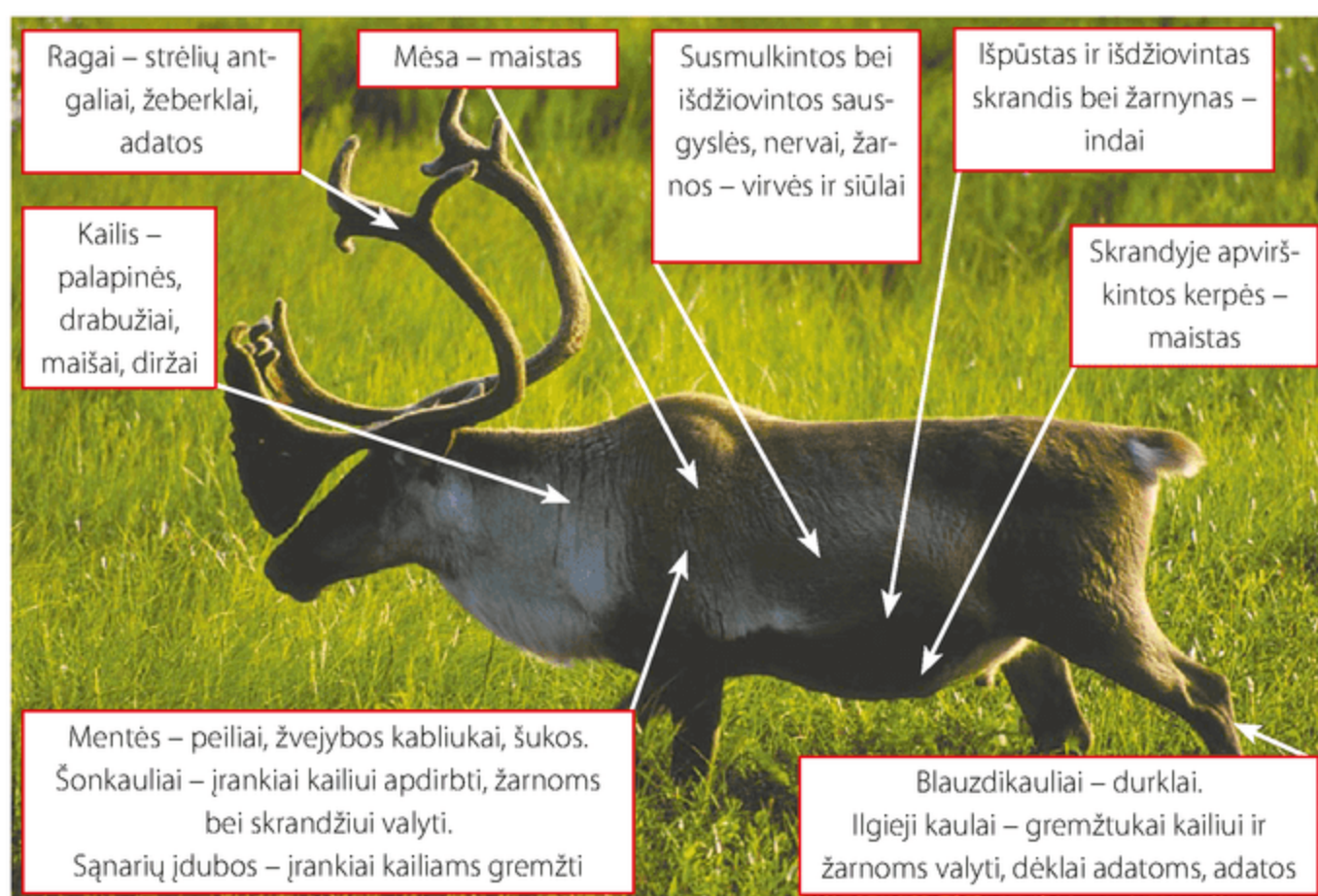
VIII–V tūkst. iki Kr., viduriniame akmens amžiuje – mezolite (žr. 32 p. laiko juostą), žmonės ištobulino titnaginius įrankius. Klimatas dar labiau atšilo. Bemiškės tundros vietoje užaugo spygliuočių ir lapuočių miškai. Šiauriniai elniai pasitraukė į šiaurę. Juos pakeitė miškų žvėrys. Žmonės ir toliau medžiojo, bet išvykę užtrukdavo kur kas trumpiau nei šiaurinių elnių medžioklių laikais. Upėse ir ežeruose priviso daug žuvų. Jas žvejojo **būčiais**, tinklais ir smagstė žeberklais. Maistą papildė miško vaisiai, uogos, grybai, riešutai, laukinių bičių medus.

2 Titnaginiai strėlių antgaliai. XI–IX tūkst. iki Kr.

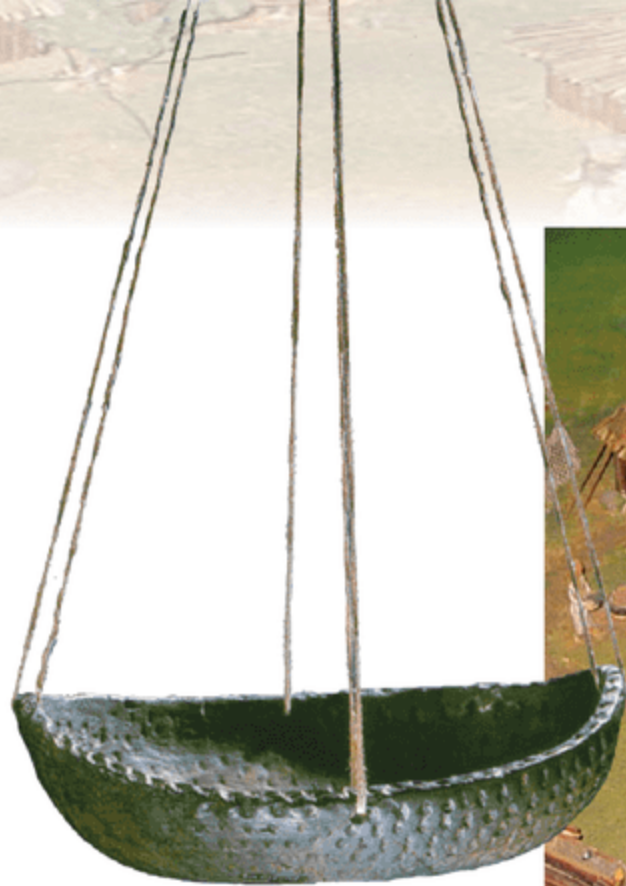

3 Titnago apdirbimas. Daugumą dirbinių tekdavo retušuoti – aštrinti nudaužant nelygumus. Apdirbamą titnago gabalą apskaldydavo kitu akmeniu arba nuspausdavo kietu kaulu, ragu.

4 Šiaurinio elnio panaudojimas.

5 Šventojoje aptiktas molinis dubenėlis–šviestuvas. IV–III tūkst. iki Kr.

6 Šventosios neolito gyvenvietės rekonstrukcija. Apie IV–III tūkst. iki Kr.

Neolito permainos

IV tūkst. iki Kr. medžiotojai ir žvejai išmoko lipdyti ir išdegti molinius puodus, gludinti akmeninius bei titnaginius įrankius. Šiomis permainomis prasidėjo naujasis akmenis amžius – neolitas (žr. 32 p. laiko juostą). Žmonės išmoko įdirbti žemę, auginti gyvulius, tapo sėslūs. Kūrėsi nuolatinėse gyvenvietėse. Laikinus būstus keitė tvirtesni namai su židiniu. Viduje buvo kabinami keraminiai dubenėliai – šviestuvai, į kurios pripildavo taukų, prikimšdavo samanų, uždegdavo ir taip apšviestavo būstą. Luokesių ežere prie Molėtų būta ir polinės gyvenvietės – ežero seklumoje ant polių pastatytų nuolatinų būstų.

Tobulesniais darbo įrankiais žmonės iš medžio skaptavo luotus, geldas, dubenis, samčius, šaukštus, drožė irklus. Mokėjo pinti pintines iš vytelių, austi audinį iš liepos karnos siūlų. Iš molio lipdė ir išdegė įvairiausio dydžio puodus: dideliuose laikė maisto atsargas, vidutiniuose virė maistą, o iš mažesnių valgė.

Neolite žmonės pradėjo apdoroti gintarą (žr. 50–51 p.). Jį ir gintarinius papuošalus mainė į titnagą, kurio didžiojoje Lietuvės dalyje trūko.

Tikėjimai

Senieji Lietuvės gyventojai medžiotojai garbino žvėris. Tikėjo, kad visus juos valdo Žvėrių viešpats. Mokslininkai mano, jog iš pradžių juo buvo šiaurinė elnė. Pasikeitus klimatui ir medžiojamiems žvėrimis, vienos gentys garbino briedę, kitos – mešką. Ilgainiui, žmonėms pasidarius mažiau priklausomiems nuo gamtos, Žvėrių viešpačiu tapo žmogus. Tikėta magiška amuletų galia. Juos gamino iš gintaro, žvėrių dantų. Manoma, kad amuletas neša laimę, padeda medžioklėje, todėl žmonės labai gailėjosi jį pametę.

Medžiotojai tikėjo, kad mirę protėviai tebegyvena šalia ir gali paveikti gyvuosius. Tikėdami mirusių protėvių pagalba žmonės aukojau aukas, nešiojo amuletus su protėvių atvaizdais. Tokį tikėjimą mokslininkai pavadino **protėvių kultu**.

Būčius – žvejybos įtaisas, nupintas iš vytelių ar skalų; į jį patekusi žuvis negalėjo išplaukti.

Protėvių kultas – mirusių protėvių garbinimas.

Titnagas – kieta, bet trapi ir skili uoliena, naudota įrankiams bei ginklams gaminti.

7 Šventojoje aptikta apeiginė lazda su briedės galva. Apie III tūkst. iki Kr.

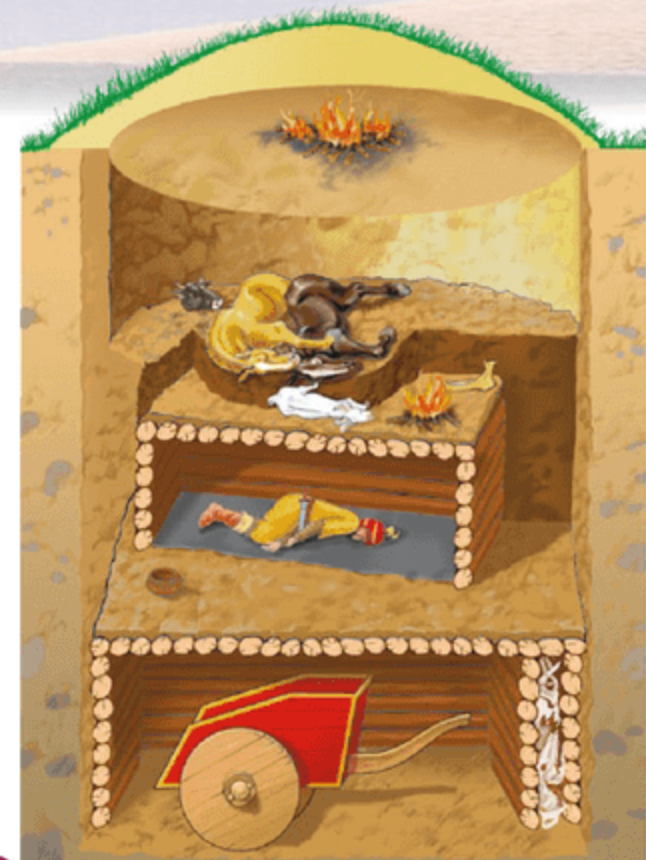
1. Paaiškink, kaip Lietuvos teritorijoje atsirado pirmieji gyventojai.
2. Kodėl šiaurinis elnias buvo svarbiausias jų medžioklės laimikis **4**?
3. Palygink paleolito ir mezolito laikotarpių Lietuvoje gamtos sąlygas ir žmonių gyvenimą. Kokių panašumų ir skirtumų pastebėjai?
4. Įvardyk žmonių gyvenimo pokyčius neolito laikotarpiu.
5. Remkis tekstu bei **5**–**7** ir parenk pasakojimą apie kasdienį žmonių gyvenimą Šventosios neolito gyvenvietėje (būstai, veikla, saugumas, tikėjimai).

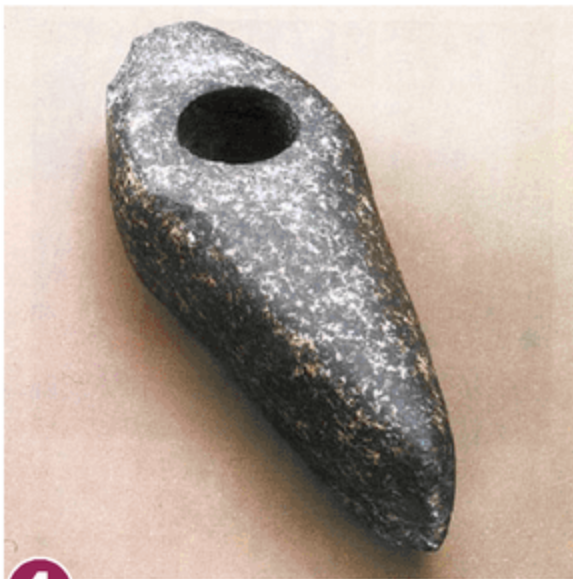
2. Kaip susidarė baltai?

1 Indoeuropiečių plitimas iš Anatolijos regiono. Mokslininkai tikina, kad indoeuropiečių prokalbės žodyne daugybė žodžių reiškia aukštus kalnus, uolas, kalnų augalus. Vadinasi, indoeuropiečių prokalbe kalbantys žmonės turėjo gyventi ne lygumose, bet kalnuotose vietovėse.

2 Pietų Rusijoje aptikto pilkapio – kurgano – rekonstrukcija. II tūkst. m. iki Kr. Dalies mokslininkų manymu, šios kapavietės įrodo, kad indoeuropiečiai plito iš stepių.

4 Zarasų rajone aptiktas akmeninis laivelio pavidalo kovos kirvis. Dalies archeologų manymu, vyrai šiuos kirvius nešiojo kaip garbės ženklą, rodantį aukštą padėtį visuomenėje. II tūkst. m. iki Kr.

Indoeuropiečiai ateina į Europą

Mokslininkai nustatė, jog dauguma Europos kalbų (anglų, italų, lenkų, lietuvių, rusų, vokiečių ir kt.) ir senovės indų kalba **sanskritas** priklauso tai pačiai **indoeuropiečių kalbų šeimai**. Manoma, kad visos ją sudarančios kalbos per tūkstančius metų išsivystė iš bendros **prokalbės**. Artimiausia jai – lietuvių kalba.

3 Indoeuropiečių kalbų šeimos žodžiai

Lietuvių k.	Anglų k.	Prancūzų k.	Sanskritas	Rusų k.	Lotynų k.
trys	three	trois	tri	tri	tres
motina	mother	mere	matar	matj	mater
vilkas	wolf	loup	vrkas	volk	lupus

Kadangi senovėje indoeuropiečiai kalbėjo viena kalba, matyt, ir gyventi turėjo vienoje vietoje – **protėvynėje**. Tačiau mokslininkai iki šiol nesutaria, kur ji galėjo būti.

Indoeuropiečiai buvo gyvulių augintojai. Žemdirbystė vertėsi retai. Jeigu pablogėdavo gyvulininkystės sąlygos, leisdavosi ieškoti naujų ganyklų. Turtą gabeno vežimais, kuriuos traukė jaučiai.

Su gyvenimo būdu siejosi ir tikėjimas. Klajokliai garbino žirgą, dangaus kūnus: Saulę, Mėnulį, žvaigždes. Tikėjo, kad dangumi Saulė keliauja žirgų traukiamu vežimu.

Į Europą klajokliai skverbėsi bangomis. Maždaug III tūkst. m. iki Kr. viduryje indoeuropiečiai pasirodė dabartinėje Lietuvos teritorijoje. Jie mūsų krašte išplatino gyvulininkystę, žemdirbystę ir patys prisitaikė prie vietinio ūkio.

Skyrėsi indoeuropiečių darbo įrankiai, ginklai, keramika. Atvykėliai naudojo laivo pavidalo kovos kirvius. Keramiką puošė virvelės pavidalo ornamentais. Kaip ir Europoje, Lietuvoje indoeuropiečiai pamažu susimaišė su vietos gyventojais. Ilgainiui visi pradėjo kalbėti viena kalba. Susidarė **baltų** protėviai – prabaltai.

5 Vokietijoje rasti virvelinės keramikos dirbiniai. III tūkst. m. iki Kr.

6 Danijoje rastas bronzinis Trundholmo saulės vežimas. Apie 1650 m. iki Kr. Spėjama, jog 60 cm ilgio vežimas simbolizavo dangumi keliaujančią Saulę.

Baltų susidarymas

Mokslininkų manymu, baltai susidarė apie 2000 m. iki Kr. Tada atskirų baltų genčių dar nebuvo. Mūsų protėviai kalbėjo viena kalba – baltų prokalbe, jų papročiai bei tikėjimai nesiskyrė.

Kur gyveno baltai, mokslininkai nustatė tirdami baltiškos kilmės vietovardžių, ypač vandenvardžių, paplitimą. Tūkstančius metų nepakitę upių ir ežerų pavadinimai rodo, kad baltai gyveno didžiulėje teritorijoje: nuo Baltijos jūros iki dabartinės Maskvės. Ši sritis nuo kitų skyrėsi darbo įrankiais, papuošalais, keramika ir mirusiųjų laidojimu.

Pietiniai ir rytiniai baltų kaimynai buvo baltarusių, lenkų, rusų ir ukrainiečių protėviai – slavai, šiauriniai – estų ir suomių protėviai – finougrai (žr. 38 p. **2**). Kaimynystę patvirtina dabartinės lietuvių kalbos žodžiai: laivas, burė, kada-gys yra finougriškos, o baravykas, kurapka, vyšnia – slaviškos kilmės. Nėdidelės finougrų grupės gyveno ir dabartinėje Lietuvos teritorijoje. Tai rodo išlikę finougriški upelių ir ežerėlių vardai: Jarà, Kìdè, Tìlka.

Kaip vadinosi mūsų protėviai?

Nežinome, kaip save vadino mūsų protėviai. Žodį „baltai“ sugalvojo mokslininkai. 1845 m. jį pasiūlė vokiečių kalbininkas Ferdinandas Neselmannas, nes baltų kalbomis kalbančios tautos gyveno ir gyvena prie Baltijos jūros. Lietuvių kalbininkai protėvius siūlė vadinti kitaip – **áisčiais**. 98 m. juos pirmasis paminėjo romėnų istorikas **Kornelijus Tācitas**. Tačiau, kaip mano mokslininkai, romėnų istorikas aisčiais vadino tik vieną iš baltų genčių – prūsus. Be to, aisčių vardas priminė estų vardą, todėl ilgainiui prigijo Neselmano pasiūlytas pavadinimas – baltai.

Daugelis šių laikų mokslininkų sutaria, kad didžiausią įtaką lietuvių kalbos formavimuisi turėjo neolite pasirodę indoeuropiečiai. O lietuvių tauta susidarė per šimtus metų iš dabartinės Lietuvos teritorijoje gyvenusių baltų genčių.

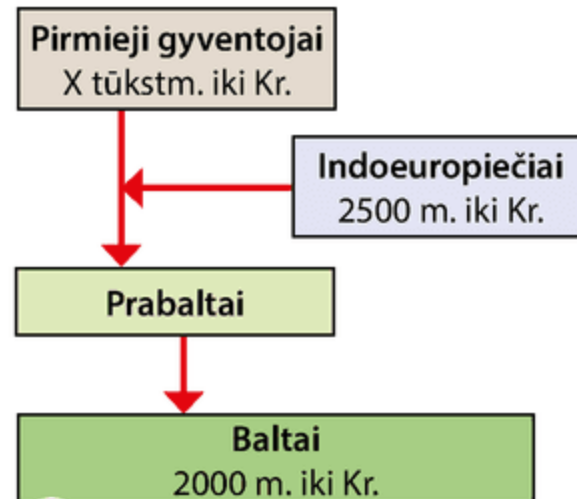
Áisčiai – seniausias baltų pavadinimas.

Báltai – indoeuropiečių tautos ir gentys (lietuviai, latviai, prūsai, jotvingiai, kuršiai, žiemgaliai, sėliai), nuo II tūkst. iki Kr. pab. gyvenusios prie Baltijos jūros ir kalbėjusios giminiškomis kalbomis ar tarmėmis.

Indoeuropiečiai – baltų, germanų, senovės indų, slavų ir kitomis giminiškomis kalbomis kalbančios tautos.

Prókalbė – senovinė kalba, iš kurios vystosi kitos kalbos.

Sanskritas – į senovės Indiją atklydusių indoeuropiečių arijų kalba.

7 Baltų susidarymas ir raida.

8 Baltiškas bronzinis kovos kirvis. II tūkst. iki Kr. pab.

1. Palygink indoeuropiečių kalbų žodžius **3**. Kodėl jie panašūs?
2. Kokių pokyčių įvyko į Europą (kartu ir į Lietuvą) atsikrausčius indoeuropiečiams?
3. Remkis **7** ir paaiškink, kaip susidarė baltai.
4. Kuo remdamiesi mokslininkai nustatė baltų paplitimą (žr. 33 p. **4**)?
5. Paaiškink, iš kur atsirado žodžiai „baltai“ ir „áisčiai“.

3. Baltų gentys

1 II a. romėnų geografo Klaudijo Ptolemajo veikalo „Geografija“ žemėlapis kopijos fragmentas. Jame pažymėtos baltų gentys galindai ir sūduviai.

2 Baltų gentys V amžiuje.

3 Kornelijaus Tacito veikalo „Germanija“ ištrauka. 98 m.

Dešinysis Svebų jūros pakraštys skauja aisčių gentis, kurių papročiai bei apdaras kaip ir Svebų, o kalba artimesnė britų kalbai. Jie garbina dievų motiną. Kaip savo tikėjimo ženklą nešioja šernų atvaizdus. Tas ženklas lyg ginklas ar apsaugos priemonė sergsti nuo visko deivės garbintoją net ir priešų maišaty. Kardus naudoja retai, dažniau vėzdus. Duoninius javus bei kitus augalus augina uoliau negu tingūs germanai. Jie apieško ir jūrą; sekumose ir pačioje jos pakrantėje vieninteliai iš visų renka gintarą, jų pačių vadinamą glesum. Kokia jo prigimtis ir kaip jis atsiranda, jie, būdami barbarai, netyrinėjo ir nieko apie jį nežino. Juk gintaras ilgai išgulėjo tarp kitų jūros išmetamų daiktų, kol mūsų prabangos troškimas suteikė jam vardą. Patys gintaro nenaudoja: renka tokį, kokį randa, parduoda neapdirbtą ir ima užmokestį stebėdamiesi.

Pagal kn. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t.1, Vilnius, 1996, p. 145–146.

Baltų genčių susidarymas

Baltų bendruomenes vieną nuo kitos skyrė tankūs miškai, pelkės, upės, negyvenamos **dūkros**. Šios gamtinės kliūtys trukdė bendrauti. Ilgainiui ėmė kiek skirtis kalba, papročiai, drabužiai, keramika ir papuošalai. Pradėjo formotis atskiros baltų gentys. Kalbininkai ir archeologai tikina, jog apie VI–V a. iki Kr. nuo bendro baltų kamieno ir bendros prokalbės pirmiausia atskilo vakarų baltai: prūsai, jotvingiai, kuršiai ir skalviai. Maždaug tūkstantmečiu vėliau – rytų baltai: latgaliai, lietuviai, sėliai, aukštaičiai, žemaičiai ir žiemgaliai. Apie VI–V a. susidarė visos baltų gentys.

Naujausi mokslininkų tyrimai rodo, kad prūsų gentis – galindai – dalyvavo didiajame tautų kraustymesi. Jų vardu pavadintų vietų randama plačioje teritorijoje nuo Atlanto vandenyno iki Maskvės. XII a. rusų metraštyje minima, kad dalis galindų dar gyveno Rūsijoje.

Pirmieji baltų paminėjimai rašytiniuose šaltiniuose

Iš baltų turtingumu išsiskyrė pajūryje gyvenančios prūsų, kuršių gentys. Dėl prekybos gintaru jos anksti pateko į senovės graikų ir romėnų akiratį. Šias gentis pirmiausia pasiekė išradimai, naujos idėjos. Rašytiniuose šaltiniuose jos paminėtos pirmos.

Iki šiol ginčijamasi, ar senovės graikų istoriko Herodoto paminėtos budinų ir neurų gentys yra baltai. Pirmuoju neabejotinu baltų paminėjimu laikoma žinutė 98 m. romėnų istoriko Kornelijaus Tacito veikale „Germanija“. Jis rašė apie Baltijos jūros pakrantėje gyvenančias aisčių gentis. Šių laikų mokslininkai mano, jog romėnų istorikas aisčiais vadino prūsus. II a. gyvenęs graikų geografas Klaudijus Ptolemajas veikale „Geografija“ paminėjo atskiras baltų gentis: galindus, sūduvius, spėjama, ir kuršius bei sėlius.

Autorius	Kada paminėjo?	Kas aprašoma?
Senovės graikų istorikas Herodotas	V a.	minimi šiauriniai skitų kaimynai budinai ir neurai. Ginčijamasi, ar tai baltai
Romėnų istorikas Publijus Kornelijus Tacitas	98 m.	pirmasis pamini aiščių vardą
Romėnų geografą Klaudiją Ptolemą	II a.	mini galindus, sūduvius ir, spėjama, kuršius
Romėnų kelių žemėlapis	III–IV a.	pažymėta sėlių upė tapatinama su Dauguva
Gotų istorikas Jordanas	VI a.	mini, kad aiščius neva nukariavęs ostgotų valdovas Hermanarikas
Romėnų istorikas Kasiodoras	VI a.	minimi aiščių pasiuntiniai pas ostgotų karalių Teodoriką Ravenoje
Anglosaksų pirklys Vulfstanas	IX a.	pasisvečiavęs Prūsijoje, aprašo prūsų papročius, visuomenę

5 Pirmieji baltų paminėjimai rašytiniuose šaltiniuose.

Gotų istorikas Jordanas VI a. rašė, kad didžiuliuose plotuose gyvenančius baltus neva nukariavo ostgotų valdovas. Romėnų istorikas Kasiodoras minėjo, kad 525 m. aiščiai atsiuntę pasiuntinių pas ostgotų karalių.

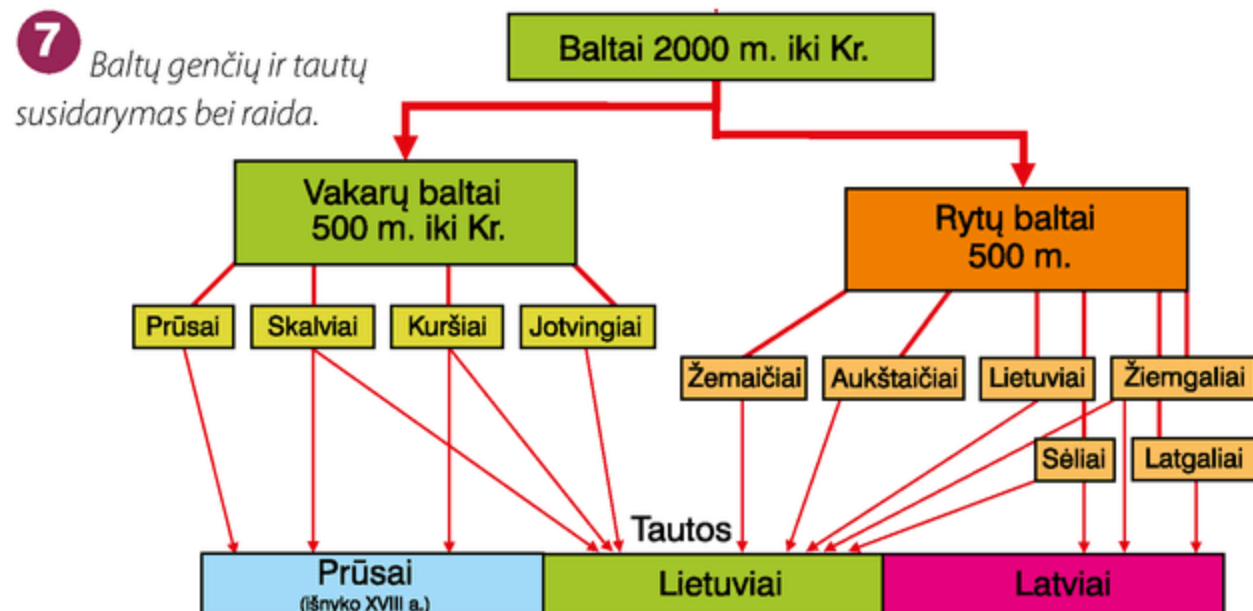
Šios retos žinios rašytiniuose šaltiniuose rodo, kad senovės romėnai žinojo, kur gyveno baltų gentys, kuo vertėsi.

Lietuvių tautos susidarymas

Per šimtus metų iš dabartinės Lietuvos teritorijoje gyvenančių baltų genčių susidarė lietuviai, Lėtvijos – latviai, o Karaliaučiaus krašte ir dalyje Lenkijos – prūsai kalbomis kalbančios **tautos**. Kryžiuočių ordino XIII a. nukariauti prūsai per ilgą laiką pamiršo savo kalbą ir XVIII a. galutinai išnyko. Šiandieninės latvių tautos pamatus padėjo latgaliai gentys, atsispyrusios užkariautojų **asimiliacijai**. Kitas baltų gentis kryžiuočiai ir kalavijuočiai nukariavo, jos išnyko.

Besiformuojančios lietuvių tautos pagrindą sudarė lietuviai (aukštaičiai ir žemaičiai) gentys. Tautos susidarymą skatino Lietuvos valstybės sukūrimas XIII a. Tautą telkė kalba, papročiai, bendra teritorija, kryžiuočių grėsmė. Lietuvos valstybė tapo visų baltų genčių traukos centru. Prie jos jungėsi ir ilgainiui su lietuviais asimiliavosi dešimtys tūkstančių kryžiuočiams nenorinčių pasiduoti kuršių, žiemgalių, prūsų, jotvingių, sėlių. Tai liudija dabartinės Lietuvos teritorijoje esančios gyvenvietės su kurš-, prūs- šaknimis pavadinimuose.

Lietuvių kalba išlieka seniausia gyva indoeuropiečių kalba. Jai prilygsta tik indoeuropiečių prokalbei artimas sanskritas.

Asimiliacija – vienos tautinės grupės ar tautos susiliejimas su kita perimant jos kalbą, kultūrą, papročius.

Dūkros – retai gyvenamos arba visai negyvenamos žemės tarp baltų genčių.

Tauta – žmonių bendrija, kurios narius jungia bendra kalba, religija, istorinė praeitis, gyvenama teritorija, žmonių savimonė, kad jie priklauso vienai tautai.

4 Romėnų ir baltų prekybos ryšių įrodymas – varinės romėniškos monetos, rastos Telšių raj.

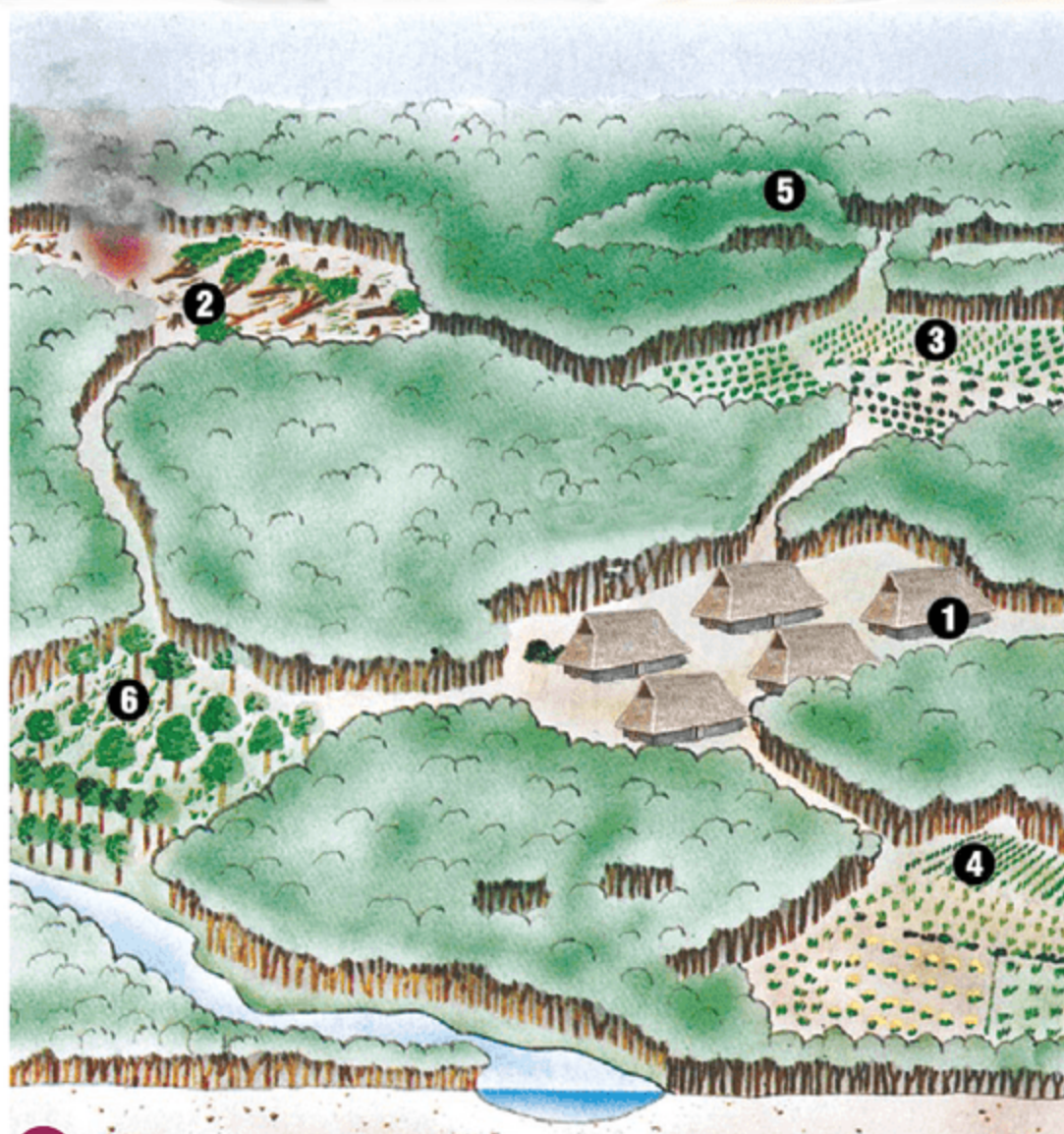
6 Lietuvių, latvių ir prūsų kalbų žodžiai

Lietuvių k.				
dievas	lietus	stogas	šiaudas	žirgas
Latvių k.				
dievs	lietus	jumts	salmi	zirgs
Prūsų k.				
deivs	aglo	stogis	salme	zirgis

- ?**
1. Paaiškink, kaip susidarė atskiros baltų gentys **7**.
  2. Sudaryk sąrašą baltų genčių, kurios gyveno tik dabartinės Lietuvos teritorijoje, šioje teritorijoje ir už jos ribų, tik už jos ribų **2**.
  3. Įvardyk pirmuosius baltų paminėjimus **5**. Dėl kokios veiklos baltai ypač domino senovės romėnus?
  4. Išnagrinėk **3**. Kokios istorikui svarbios informacijos apie baltus galima sužinoti iš šaltinio?
  5. Iš kurių baltų genčių susidarė prūsų, lietuvių ir latvių tautos **7**?

4. Baltų amatai ir verslai

1 Lydiminės žemdirbystės eiga:
1 – gyvenvietė; 2 – deginamas kirtimas;
3, 4 – įdirbama žemė; 5 – antrinis miškas;
6 – apleistas žemės sklypas.

2 Nidoje rastas molinis puodas su žmogaus atvaizdu. III tūkst. m. iki Kr. pab. Puodo kaklelį juosiančios keturios įspaustų virvelių linijos vaizdavo dangų, šalia žmogučio šešios vertikalios linijos – liety. Puodai su tokiais atvaizdais buvo apeiginiai indai.

Kaip baltai dirbo žemę?

Miškingoje Lietuvos teritorijoje buvo sunku įdirbti žemę. Žmonės kirtė medžius ir krūmus, rovė kelmus, degino kirtimą. Pelenais patręstą žemę pureno akmeniniais kapliais ir arė rankiniais, vėliau jaučių traukiamais arklais. Taip paruoštas žemės plotas vadinamas **lydimu**, o pats žemės įdirbimo būdas – **lydiminė žemdirbystė**. Pirmais metais lydime nuimdavo didelį derlių. Maistui augino kviečius, miežius, soras, audeklams austi ir virvėms vyti – kanapes, vėliau – linus. Ilgainiui netręšiama žemė būdavo nualinama, mažėjo derlius, todėl žmonės palikdavo ją dirvonuoti ir vėl apaugti krūmais bei mišku. Išdegintame miške ruošdavo naują plotą sėjai, nes kitaip žemės tręšti nemokėjo.

Akmeniniai, kauliniai ir mediniai įrankiai žemei įdirbti buvo nepatvarūs. Primityviais akmeniniais kirviais iškirsti mišką reikėjo daug laiko ir pastangų, nes žmonės medžius kirtė ir taše plonomis skiedromis.

Bronza – pirmasis baltų naudotas metalas

Svarbių pokyčių įvyko apie 1800 m. iki Kr., kai Lietuvos teritoriją pasiekė pirmieji bronziniai darbo įrankiai, ginklai bei papuošalai. Tvirtesniais bronziniais kirviais lengviau kirsti mišką, todėl buvo įdirbama vis daugiau lydimų, daugėjo žemdirbystei tinkamų plotų. Lietuvos teritorijoje paplitus bronziniams dirbiniams, prasidėjo bronzos amžius (žr. 32 p. laiko juostą).

Pamažu baltai patys išmoko lydyti bronzą ir iš jos pasigaminti reikiamų daiktų. Bronza – brangus metalas, todėl taupant buvo perlydomi seni, sulūžę, netinkami daiktai. Brangių bronzinių dirbinių turėjo tik turtingesnės bendruomenės. Kiti žmonės darbo įrankius ir ginklus vis dar gamino iš akmens, kaulo bei rago.

Bronzinių dirbinių ir žaliavos baltai įsigydavo mainais į žvėrių kailius, vašką, gintarą, kurį ypač vertino Vidurio ir Pietų Europos gyventojai. Gintariniais papuošalais puošėsi tik turtingi ir kilmingi žmonės. Šiuose kraštuose tikėta, jog gintaras turi gydomųjų galių, apsaugo nuo kerų.

Mainų prekyba vyko **giñtaro keliais** (žr. 51 p. 8), kuriais Baltijos jūros pakrantėse surinkta žaliava buvo gabenama į Pietų Europoje veikiančius gintaro apdirbimo centrus. Čia įgudę amatininkai gamino brangius papuošalus. Iš gintaro prekybos praturtėjo pajūryje gyvenančios baltų giminės. Jas pirmas pasiekdavo išradimai, naujos idėjos.

Geležis lengvina darbus

Maždaug V a. iki Kr. prekybos keliais į Lietuvės teritoriją atgabenti pirmieji geležiniai darbo įrankiai ir ginklai – prasidėjo geležies amžius (žr. 33 p. laiko juosta). Ilgainiui baltai iš **bālų rūdės** išmoko vietoje lydyti geležį.

Kalviai iš geležies kalė darbo įrankius, namų ūkio reikmenis: adatas, peilius, žirkles, ylas, **skiltuvus** ugniai skilti, taip pat ginklus, arkliams kaustyti ir žaboti skirtus daiktus – pasagas, žąslus, pentinus.

Tvirtesni ir pigesni geležiniai darbo įrankiai bei ginklai išstūmė akmeninius, kaulinius ir brangius žalvarinius dirbinius.

Žemės ūkio darbai dar labiau palengvėjo: arklu su geležiniu noragu buvo įdirbama daugiau žemės, geležiniu kirviu sparčiau kertami miškai ir ruošiami lydimai, pjautuvu ir dalgiu greičiau nuimamas derlius.

4 Geležies gavyba iš bālų rūdos. Pelkėtose vietose žmonės kasė rūdą (1). Lydymui ruošė medžio anglis (2), kurias kartu su susmulkinta geležies rūda bėrė į molines lydymo krosnis (3). Pro šonuose paliktas angas dumplėmis pūtė orą (4); temperatūrai pakilus, iš rūdos išsiskirdavo geležis. Į vientisą luitą susikaupusią geležį išimdavo (5). Žaizdre įkaitintą geležies gabalą (6) kalvis ištraukdavo ir kaldavo ant priekalo (7).

Bālų rūdà – pelkėtose Lietuvos vietose randama geležies turinti uoliena.

Giñtaro keliai – prekybos keliai, kuriais Europoje gabentas gintaras.

Lýdimas – iškirstas ir išdegintas miško plotas javams sėti.

Lydiminė žemdirbystė – žemės įdirbimo būdas, kai naudojami vis nauji išdeginto miško sklypai, o senieji apleidžiami.

Skiltuvas – iš geležies pagamintas įrankis ugniai skilti.

3 Bronziniai kirviai ir ietigalis. Apie VIII a. iki Kr.

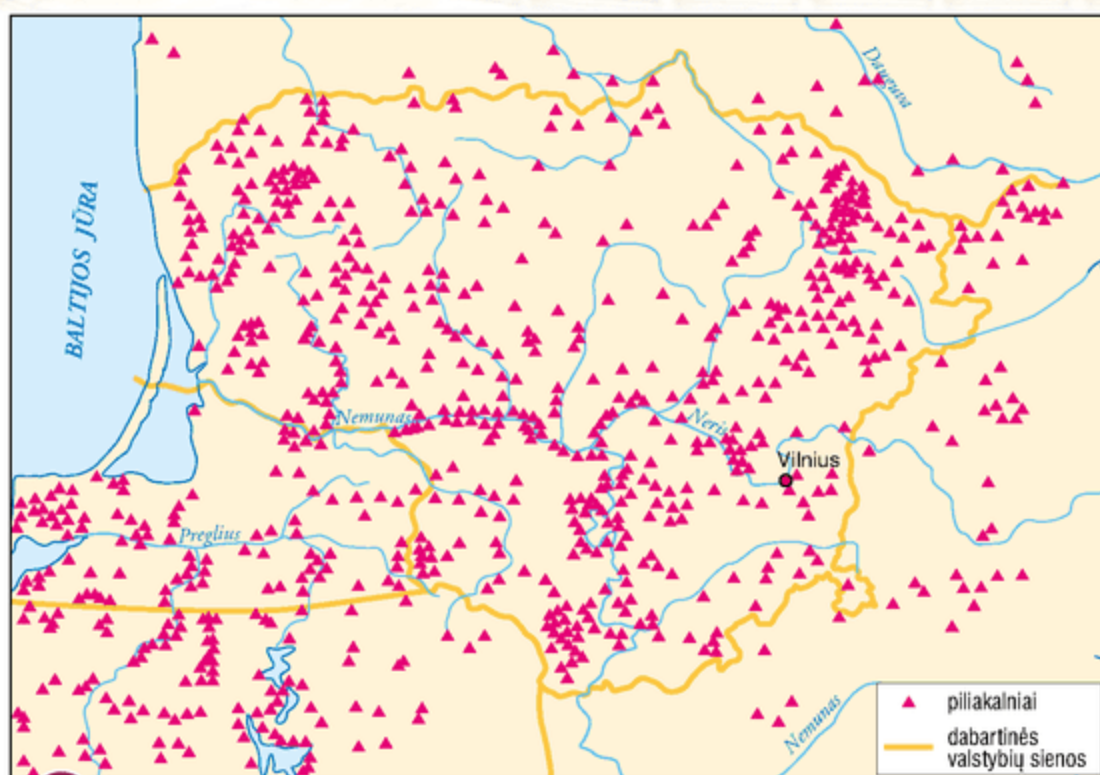
1. Kodėl Lietuvos teritorijoje buvo itin sunku senovėje verstis žemdirbyste?
2. Paaškind, kas yra lydiminė žemdirbystė 1. Kokia tvarka žmonės ruošė žemės plotus sėjai?
3. Naudokis vadovėlio tekstu, iliustracijomis, internetu ir sudaryk baltų iš bronzos ir geležies gamintų daiktų sąrašą.
4. Įsivaizduok, jog esi geležies lydytojas. Papasakok, kaip ji lydoma 4. Kokių įrankių reikia šiam amatui?
5. Kaip baltai apsirūpindavo bronzos ir geležimi?

5. Piliakalnių kraštas

1 Kaukų piliakalnis Alytaus rajone.

2 Baltų genčių piliakalniai. V–XI a.

3 Trakų rajone rasti geležiniai ietigaliai. V–X a.

Kas yra piliakalnis?

Gyvulininkystę ir žemdirbystę besiverčiantys, amatus, mainų prekybą plečiantys žmonės sukaupti turto: gyvulių, darbo įrankių, ginklų, maisto atsargų. Visa tai reikėjo saugoti ir ginti nuo kitų bendruomenių. Todėl ant kalvų pradėtos statyti įtvirtintos gyvenvietės – **piliakalniai**. Lietuvoje jų aptikta apie 1000. Archeologai nustatė, kad seniausiuose imta gyventi bronzos amžiuje (žr. 32 p. laiko juostą).

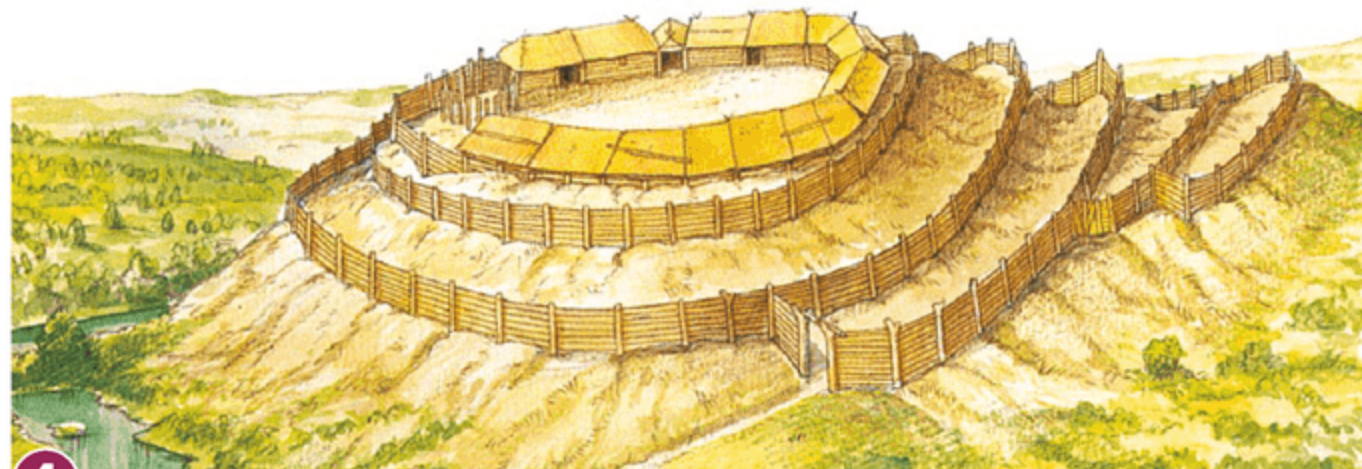
Piliakalniui rinktasi sunkiai prieinama kalva, supama upių, ežerų, pelkių. Ją tvėrė keliomis eilėmis kuolų. Tarp eilių palikdavo slaptų perėjų. Kuolus perpindavo šakomis ir apdrėbdavo moliu. Tvoros pagrindą tvirtino akmenimis. Šlaitus nukasdavo, kad būtų statesni. Mažiausiai apsaugotose vietose pylė žemių pylimus, kasė griovius. Viename gale įrengdavo vartus. Prie tvoros iš įkastų į žemę kuolų statė namus, kurių viduje iš akmenų krovė židinį. Gyvulius laikė kieme.

Kas gyveno piliakalnyje?

Piliakalnyje gyveno giminė, kurią sudarė kelių kartų artimieji: seneliai, tėvai ir vaikai. Šeimos kūrėsi atskiruose pastatuose. Jeigu kelios glaudėsi viename name, kiekviena turėjo savo židinį. Bendruomenei vadovavo giminės vyresnysis. Tikėta, jog visa giminė kilusi iš vieno protėvio ir vieno židinio. Giminaičiai tarpusavyje tuoktis negalėjo, nes laikytasi papročio, kad moterys ir vyrai porą turi susirasti kaimynystėje gyvenančioje bendruomenėje. Taip buvo perduodama giminės sukaupta patirtis, naujovės.

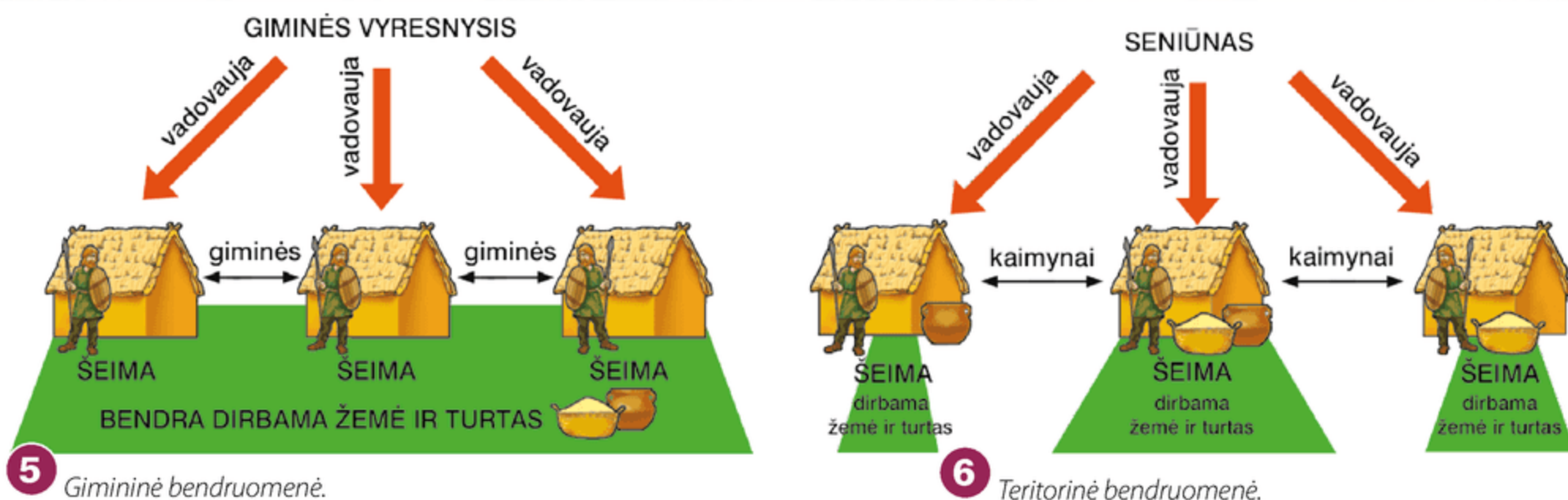
Dirbama žeme ir ganyklomis naudojosi visa bendruomenė. Gyvulių bandos, maisto atsargos, darbo įrankiai ir ginklai taip pat priklausė ne atskiroms šeimoms, o visai giminei.

Dirbama žeme ir ganyklomis naudojosi visa bendruomenė. Gyvulių bandos, maisto atsargos, darbo įrankiai ir ginklai taip pat priklausė ne atskiroms šeimoms, o visai giminei.

4 Dnepro baltų piliakalnio-slėptuvės rekonstrukcija. Apie VII a. iki Kr.

Baltų gyvenimas keičiasi

Baltams ėmus naudoti geležinius darbo įrankius, buvo įdirbami didesni žemės plotai, laikomos gausesnės gyvulių bandos. Sukaupę maisto atsargų užteko prasmaitinti daugiau žmonių, todėl sparčiai augo gyventojų skaičius, laisvėjo šeimos. Piliakalniuose gyventi tapo ankšta ir nepatogu, grėsė ligos. Tad dalis žmonių kėlėsi į pašlaitę, kur įsirengdavo būstus. Taip atsirado papildų gyvenvietės. Kiti kūrėsi arčiau dirbamų laukų ir ganyklų – žemdirbių kaimuose. Čia gyveno ir ūkininkavo iš giminės išėjusios šeimos: tėvai ir vaikai.

Kaimuose gyvenančias šeimas jungė ne giminystės ryšiai, o gyvenamoji teritorija. Tai **teritorinė bendruomenė**. Darbo įrankiai, maisto atsargos, dirbama žemė buvo atskirų šeimų asmeninė nuosavybė. Tik pievomis bei miškais naudotasi kartu. Bendruomenės reikalus tvarkė kaimo vyrų susirinkimas arba jo išrinktas seniūnas.

Piliakalnyje likusią tuščią gyvenvietę žmonės toliau tvirtino: kasė gilesnius griovius, pylė aukštesnius pylimus, ant jų statė storas rąstų sienas. Taip kūrėsi piliakalnis-slėptuvė, kur nebuvo nuolat gyvenama. Ištikus pavojui, bokšto **kuorė** uždegdavo ugnį – perspėdavo. Tada į slėptuvę su turtu subėgdavo apylinkių gyventojai ir gindavosi nuo užpuolikų.

Šeimos turėjo nevienodo didumo, derlingumo žemės sklypus: vienus įdirbo lengviau, kitus sunkiau. Todėl tarp atskirų šeimų ėmė ryškėti nelygybė. Ją skatino ir gamtos nelaimės, nederlius, padažnėję karai – bendruomenės norėjo išplėsti savo teritoriją, prisiplėšti grobio ar atkeršyti užpuolikams.

Žygiams vadovavo pasižymėję kariai – **kunigaikščiai**. Bendruomenėse kunigaikščiai ir jų šeimos bei artimiausi giminaičiai įgijo didelę įtaką. Jiems priklausė derlingiausia žemė, didžiausia karo grobio dalis. Kunigaikščiai ir jų šeimos kūrėsi nedideliuose, bet gerai įtvirtintuose piliakalniuose.

7 Prūsiją aplankiusio anglosaksų keliautojo Vulfstano pranešimo apie aisčius ištrauka. IX a.

Aisčių žemė labai didelė. Joje daug pilių ir kiekvienoje yra karaliaus. Ir tenai labai daug medaus ir žuvų. Karaliai ir diduomenė geria kumelių pieną, neturtingieji ir vergai geria midų. Tarp jų vyksta daug karų. Aisčiai alaus nedaro, nes turi pakankamai midaus.

Pagal kn. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. I, Vilnius, 1996, p. 168.

Kunigaikštis – kariam vadovaujantis turtingas ir įtakingas bendruomenės narys.

Kuōras – viršutinė pilies bokšto dalis.

Piliakalnis – ant kalvos įrengta įtvirtinta gyvenvietė.

Teritorinė bendruomenė – bendruomenė, kurioje gyvenančias šeimas jungia ne giminystės ryšiai, o gyvenamoji teritorija.

1. Paaiškink, kokiam tikslui baltai įrenginėjo piliakalnius **1**, **2**.
2. Apibūdink piliakalnio gynybinius įtvirtinimus **4**.
3. Palygink gimininę ir teritorinę bendruomenes **5**, **6**. Kuo jos panašios ir kuo skiriasi?
4. Išnagrinėk **7**. Kokios istorikui naudingos informacijos apie to meto visuomenę galima sužinoti?
5. Susiskirstykite į grupes ir surinkite papildomos medžiagos apie kurį nors piliakalnį. Pateikite jo istoriją klasei.

6. Senovės baltų tikėjimai

1 Prūsijoje rasta „akmeninė boba“. Apie XII a.

3 Dab. Lenkijos teritorijoje rasta prūsams priskiriama V a. molinė urna. Anga joje palikta mirusiojo vėlei į dausus išeiti.

4 Apeiginis akmuo su įduba. Lietuvoje aptikta maždaug 600 apeiginių akmenų. Manoma, jog jie turėję apsaugoti grūdus, gyvulius, namų laimę.

2 Pagoniškieji lietuvių dievai.

Ką tikėjo baltai?

Mūsų protėviai tikėjo daug dievų ir deivių: pasaulio kūrėją – Dievą, teisingumo dievą – Perkūną, požemio – Veliną, likimo deivę – Laimą, ugnies – Gabiją, derlingumo – Žemyną. Kiti dievai ir deivės globojo bites, linus, miškus, namus, vandenį, žvėris, krovė žmonėms turtus, lėmė linksmybes, meilę, mirtį, sveikatą. Mokslininkai mano, jog vyriškosios dievybės yra indoeuropietiškos kilmės. Pavyzdžiui, Perkūną atitinka slavų Perunas, germanų Toras. Moteriškosios dievybės galėjo būti paveldėtos iš senųjų Lietuvės gyventojų – medžiotojų ir maisto rinkėjų.

Šventais laikyti ir atskiri ežerai, upės. Tai patvirtina iki šių dienų išlikę pavadinimai: Šventoji, Šventupis, Šventėžeris. Žmonės garbino ir kai kuriuos medžius, ypač ąžuolus. Manė, kad juose gyvena dievai, dvasios. Namus globojo žalčiai. Ieškodami šiltesnės vietos, jie gyveno prie namų ir gaudė peles, nes baltai kačių ilgai neturėjo. Pirmysčiai tikėjimai į sudievinas gamtos jėgas vadinami **pagonýbe**.

Kaip ir kitos žemdirbių tautos, baltai garbino Žemę ir dangaus kūnus – Saulę, Mėnulį, žvaigždes, kurių atvaizdais puošė keramiką, metalinius papuošalus. Ilgai stebėję dangaus šviesulius mūsų protėviai sukūrė kalendorių. Pagal jį skirstė metų laikus, mėnesius ir dienas.

Kaip baltai garbino dievus?

Norėdami apsisaugoti nuo negandų ar atsilyginti už suteiktą pagalbą mūsų protėviai dievams ir dvasioms aukoję gyvūnus, darbo įrankius, ginklus, papuošalus, o kartais ir žmones. Auką degino šventose kalvose, giraitėse. Vietos, kur būdavo atliekamos apeigos, vadinamos **alkais**. Archeologai aptiko ir baltų šventyklų. Dažniausiai jas įrengdavo bendruomenės gyvenimo centruose – piliakalniuose. Šventyklose greičiausiai stovėjo dievų skulptūros – **stabai**. Jos medinės, todėl išliko labai mažai. Prūsijoje bei Lenkijoje aptikta ir akmeninių stabų – „akmeninių bobų“. Iki šiol ginčijamasi, ar tai baltų dievų atvaizdai. Lietuvės miškuose, pievose randama akmenų su įdubomis – „velnio pėdomis“. Sakoma, kad jose mūsų protėviai lūkino žalčius, rinko gydomąjį lietaus vandenį. Mokslininkų tikinimu, šie akmenys naudojami pagoniškose apeigose.

5 Alke atliekamos apeigos.

Manoma, kad šventyklose ir alkuose aukojimo apeigas atlikdavo žyniai ir žynės. Jie taip pat saugojo šventąją ugnį, aiškino dievų valią, gydė ligonius. Kiekviena giminė, šeima turėjo atskirus židinius. Giminėje apeigas atlikdavo jos vyresnysis – seniūnas, o šeimoje – jos galva.

Mirusiųjų pasaulis

Baltai tikėjo, kad mirtis yra persikėlimas į kitą pasaulį – **dausàs**. Čia žmonės gyvena taip pat kaip ir žemėje. Todėl į kapus dėjo darbo įrankių, ginklų, papuošalų, maisto. Su kariais, kunigaikščiais laidojo ir jų žirgus. Kartais į kapą dėjo tik žirgo galvą ir kanopas. Mėsą laidotuvių dalyviai tikriausiai suvalgydavo per šermenis.

Mirusiųjų laidojimo papročiai kito. Skyrėsi ir kapai įvairiose baltų genčių teritorijose. II tūkst. m. iki Kr. Vakarų Lietuvoje mirusiuosius laidojo **pilkapiuose** – akmenimis apdėtame kape, ant kurio supildavo žemių sampilą. Maždaug po tūkstantčio metų įsigalėjo mirusiųjų deginimo paprotys: kūną kartu su įkapėmis sudegindavo ant laužo. Pelenus, daiktų likučius artimieji surinkdavo, suberdavo į molinį indą – **ūrną** ir užkasdavo žemėje. Mokslininkai tikina, kad šį paprotį baltai perėmė iš Vidurio Europos gyventojų.

7 VII–VIII a. lietuvių genties pilkapis. Karmazinių pilkapynas Vilniaus raj.

Aīkas – vieta, kurioje vyko pagoniškos apeigos.

Daūsos – pomirtinis baltų pasaulis.

Pagonybė – tikėjimai į sudievinas gamtos jėgas.

Pilkapis – laidojimo vieta su supiltu žemių kauburiu – sampilu.

Stābas – garbinamo dievo atvaizdas.

Ūrna – indas, į kurį suberiami mirusiojo pelenai.

6 Anglosaksų pirklio Vulfstano pasakojimas apie aisčių papročius

Yra dar toks aisčių paprotys, kad bet kurios kilmės mirusieji turi būti sudeginami. Jeigu randamas nesudegintas koks nors kaulas, už tai reikia išsipirkti. Viena aisčių giminė moka gaminti šaltį. Todėl ten mirusieji ilgai guli, nepūva, kadangi juos įšaldo. Pastato du indus, pripiltus alaus arba vandens, ir padaro, kad abu žiemą ar vasarą įšala.

N. Vėlius. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996, t. 1, p. 168–169.

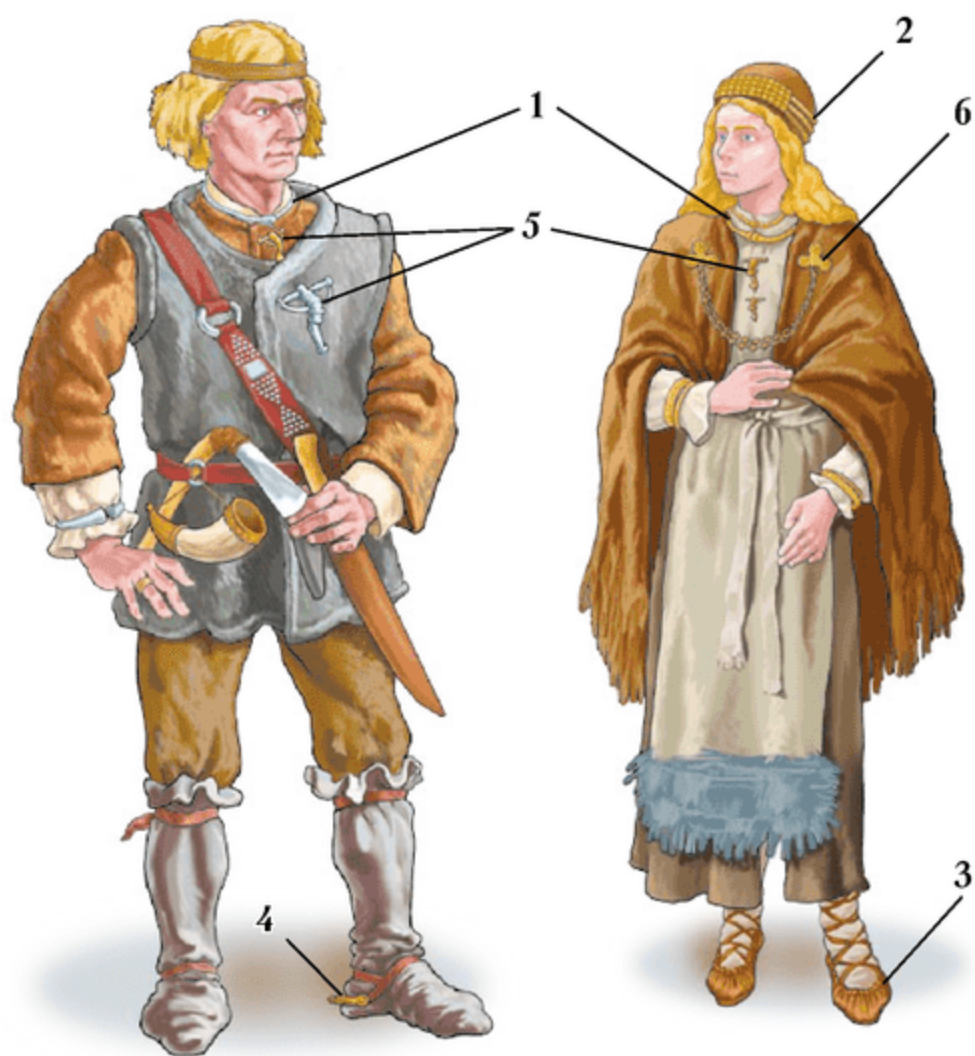
1. Naudokis internetu, mokyklos biblioteka ir papasakok klasei apie pasirinktą dievą **2**.
2. Kuo baltų tikėjimas skiriasi nuo krikščionybės? Įvardyk bent kelis skirtumus.
3. Kokių žinai baltų laidojimo papročių (tekstas, **3**, **7**)?
4. Išnagrinėk **6**. Apie kokį aisčių paprotį pasakoja pirklys? Kuriam tikslui aisčiai įšaldydavo mirusįjį?
5. Padiskutuokite, kaip reikėtų vertinti pagonybės šalininkus šių dienų Lietuvoje.

7. Baltų kasdienis gyvenimas

1 Baltų gyvenvietė.

2 Aukštaičių kario (V–VI a.) ir kuršės (II–III a.) aprangos rekonstrukcijos: 1 – antkaklės; 2 – apgalvis; 3 – naginės; 4 – pentinai; 5 – segės; 6 – smeigtukai.

Pastatai

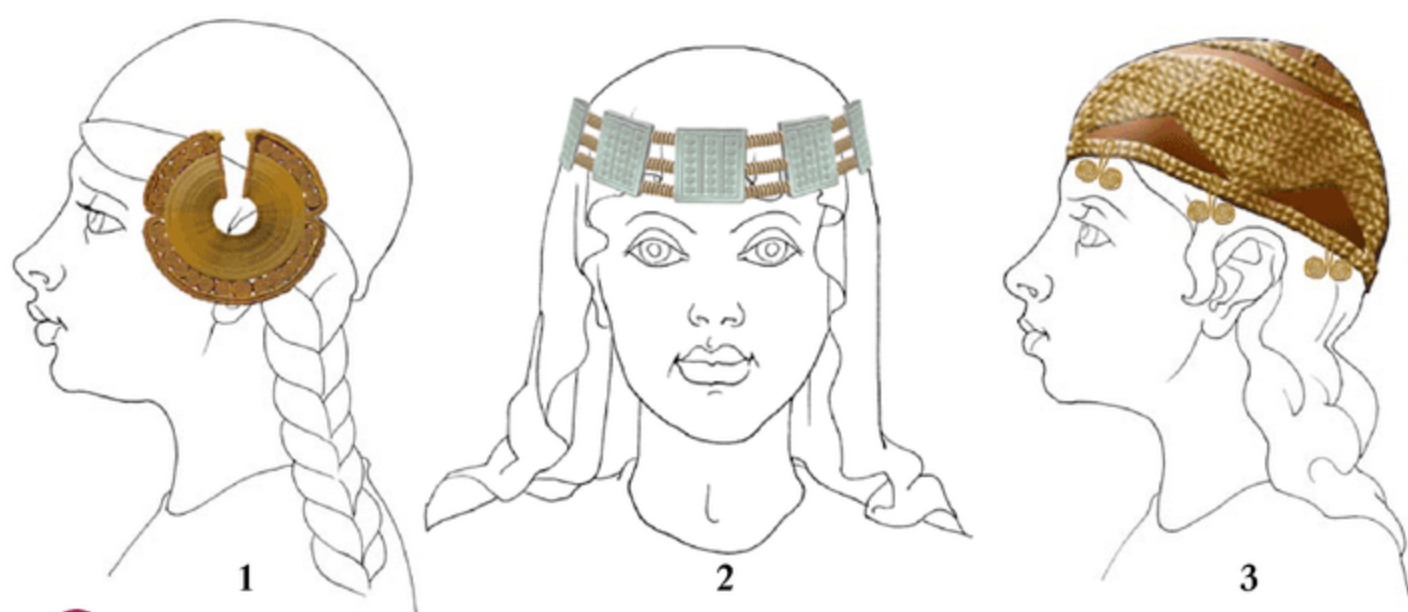
Baltai gyveno piliakalnių papėdėse, upių slėniuose, paežerėse – arčiau dirbamų laukų, ganyklų, vandens. Kai kurias gyvenvietes tvirtino: iškasdavo griovį, aptverdavo rąstų tvora. Pradžioje namų sienas statė iš statmenų, vėliau – iš gulsčių rąstų. Pastarieji pastatai buvo gerokai tvirtesni, sandaresni. **Aslojė** vietoj atviro židinio baltai ėmė krauti krosnį, kuri ilgiau laikė šilumą. Ūkinius pastatus statė toliau nuo gyvenamųjų. Dėti pamatų nemokėjo. Mokslininkai mano, kad baltų kaime gyveno nuo 3 iki 10 šeimų.

Medis naudotas ne vien statybai. Iš jo žmonės darė darbo įrankius, primityvius baldus – gultus, suolus, kasdienės buities reikmenis: dubenis, geldas, kultuves, lovių, šaukštus, samčius.

Tirdami baltų gyvenvietes archeologai aptiko iš beržo tošies pagamintų kraitelių, dėžučių, iš liepos žievės – kibirėlių. Iš karnų, kanapių vijo virves, nėrė tinklus, bučius žuvis gaudyti.

Darbo įrankių rankenas, smeigtukus, adatas, šukas baltai darė iš laukinių žvėrių kaulų ir ragų, nes jie tvirtesni nei naminių gyvulių. Kapavietėse rasta bronzos, sidabru apkaustytų geriamųjų ragų, kurie naudoti ir pagoniškose apeigose.

3 Moterų galvos papuošalai: 1 – antsmilkiniai (II a.); 2 – apgalvis (VIII a.); 3 – bronzinėmis plokštelėmis ir kabučiais puošta kepurėlė (IV a.).

Aslà – plūktos molinės grindys.

Aūtas – audinio skiautė kojai apvynioti.

Juvelyras – papuošalus gaminantis amatininkas.

Nāginės – odinis surauktas apavas su apyvarais.

Núometas – moterų galvos apdangalas.

4 Šilutės rajone rastos iš kaulo, vario ir geležies padarytos šukos. Apie VII–VIII a.

Kaip rengėsi?

Drabužius baltai siuvo iš lininių ir vilninių audinių. Ypač vertino linus, garbino jų globėją dievą Vaižgantą. Linus sėjo, ravėjo, užaugusius rovė rankomis, kūlė, iškultus stiebus mirkė kūdroje ir klojo ant žemės, džiovino, mynė, braukė, šukavo. Pluošto kuodelį rišo prie verpstės, traukė pirštais ir suko ant verpstuko – verpė. Audė primityviomis staklėmis. Lininių audinių nedažė, tik balino: mirkė ir blukino saulės atokaitoje. Ilgas lino kelias iki audėjos baltams priminė žmogaus kančią, apdainuotą senose dainose, apsakytą pasakose.

Iš geriausių lininių ir vilninių audinių siuvo šventinius, o iš prastesnių – kasdienes drabužius. Žieminiams naudojo kailius ir odą.

Vyrai dėvėjo marškinius, švarkus ar liemenes, kelnės. Moterys – sijonus, marškinius, ant pečių užsisiausdavo skarą, galvą apsigobdavo baltu lininiu audiniu – **núometu**. Kaulinėmis šukomis sušukuotus plaukus pynė į kasas arba rišo juostomis. Nešiojo ir kepures iš audinio ar odos.

Drabužius sujuosdavo odiniais diržais arba juostomis, dirbdami – paprastomis virvėmis. Kojas vyniojo **aūtais**. Avėjo odinėmis **nāginėmis** ar iš karnų pintomis vyžomis.

Kuo puošėsi?

Apsirengę šventiniais drabužiais moterys ir vyrai dabinosi daugiausia bronziniais, rečiau – sidabriniais papuošalais, kuriuos laikė ir amuletais, saugančiais šeiminką, teikiančiais laimę. Daugumą papuošalų pagal įvežtinius pavyzdžius gamino vietos amatininkai – **juvelyrai**.

Vyrai ir moterys nešiojo įvairių formų antkakles, gintarinius karolius, mūvėjo apyrankes, žiedus, drabužį susegdavo segėmis ir smeigtukais, į kuriuos įkabindavo ilgų grandinėlių, kabučių. Aprangą dabino smulkiais bronzinėmis grandelėmis, skardelėmis, spurgeliais ar cilindriškais. Moterys galvos apdangalus puošė antsmilkiniais, iš įvijų ir plokštelių padarytais vainikais – apgalviais, nešiojo bronzinėmis plokštelėmis ir kabučiais puoštas kepuraites.

1. Įvardyk darbus, kuriuos atlieka **1** iliustracijoje matomi žmonės. Sudaryk tų darbų sąrašą.
2. Ką baltai gamino iš medžio, kaulo ir metalo?
3. Iš kokių medžiagų jie siuvo drabužius ir gamino papuošalus?
4. Remkis **2** ir apibūdink senovės baltų aprangos detales. Pagal ką mokslininkai rekonstravo aprangą?
5. Tinklapyje <http://www.muziejuedukacija.lt/lt/pasidomėkite> ir dalyvaukite Lietuvos muziejų siūlomoje pasirinktoje edukacinėje programoje apie senovės baltų amatus, papročius ar buitį.

Skyriaus santrauka

Pirmieji Lietuvos gyventojai

Lietuvės teritoriją tūkstančius metų dengė ledynas.

Pirmieji jos gyventojai vertėsi medžiokle, gamtos gėrybių rinkimu, vėliau – ir žvejyba. Senieji Lietuvės gyventojai garbino žvėris.

Kaip susidarė baltai?

III tūkst. m. Lietuvės teritorijoje pasirodė indoeuropiečiai susimaišę su vietos gyventojais. Susidarė baltų protėviai – prabaltai.

Mokslininkų manymu, baltai susidarė apie 2000 m. iki Kr. Mūsų protėviai kalbėjo viena kalba, jų papročiai ir tikėjimai nesiskyrė.

Žodį „baltai“ sugalvojo vokiečių kalbininkas Ferdinandas Neselmannas

Baltų gentys

Pirmasis baltus paminėjo romėnų istorikas Kornelijus Tacitas. Jis rašė apie aisčių gentis, jūroje renkančias gintarą.

Per kelis tūkstantmečius nuo bendro baltų kamieno atskilo atskiros baltų gentys.

Dalis jų išnyko.

Kitos tapo lietuvių, latvių ir prūsų tautomis.

Baltų amatai ir verslai

Primityviais darbo įrankiais baltams buvo sunku įdirbti žemę.

Bronza – pirmasis jų naudotas metalas, kurio įsigydavo mainais į žvėrių kailius, vašką, ypač gintarą.

Baltams išmokus iš balų rūdos lydyti geležį, žemės ūkio darbai palengvėjo.

Piliakalnių kraštas

Sukauptam turtui saugoti bei ginti baltai ant kalvų statė įtvirtintas gyvenvietes – piliakalnius. Juose kūrėsi giminėmis.

Iš giminės išėjusios šeimos apsigyveno papilių gyvenvietėse bei žemdirbių kaimuose.

Nevienodi žemės sklypai, gamtos nelaimės, atskirų genčių susirėmimai skatino turtinę nelygybę.

Senovės baltų tikėjimai

Baltai tikėjo daug dievų ir deivių, garbino gamtos reiškinius. Alkuose ir šventyklose atliko religines apeigas.

Senovės baltų tikėjimai vadinami pagonybe.

Žmonės manė, kad mirtis yra persikėlimas į kitą pasaulį – dausas.

Baltų kasdienis gyvenimas

Baltai iš medžio statė būstus bei darė darbo įrankius, buities daiktus.

Apdirbo kaulus bei ragus.

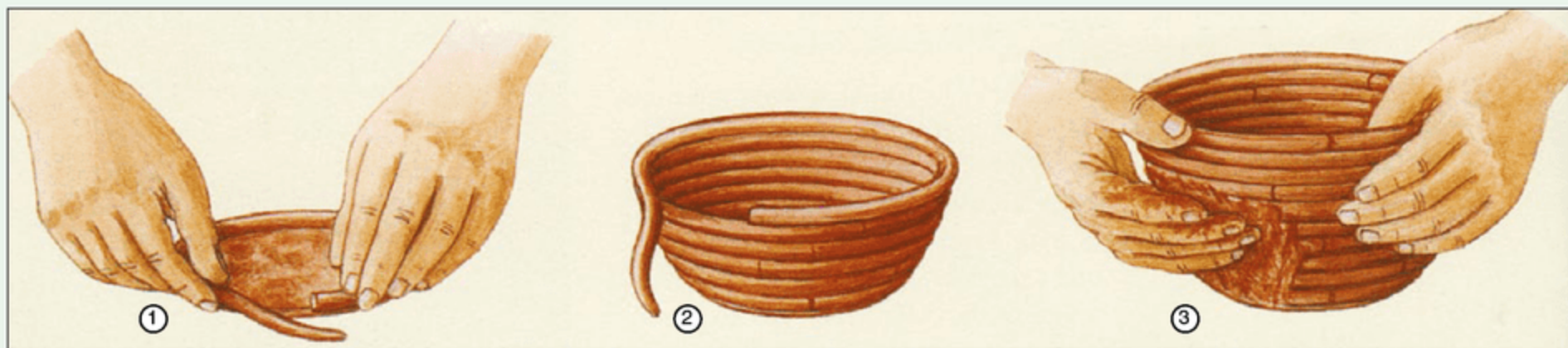
Drabužius baltai siuvo iš lininių ir vilninių audinių.

Puošėsi bronziniais, rečiau – sidabriniais papuošalais.

Senovės baltų kasdieniai darbai

Keramikos lipdymas

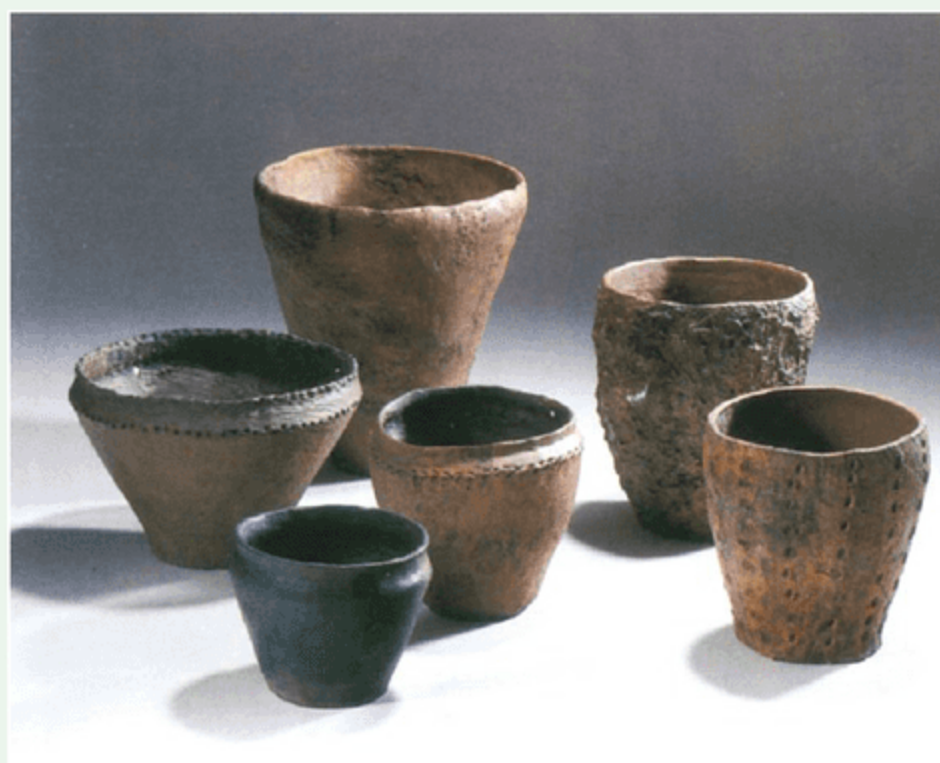

Priemonės:

- molis;
- vanduo.

Darbo eiga:

1. Gerai sumaišykite drėgną molį. Atsargiai įpilkite vandens, kad neišdžiūtų. Suformuokite būsimą puodo dugną.
2. Suformuokite molines juosteles puodo sienelėms. Paruoštas lipdykite vieną ant kitos.
3. Sudrėkintu pirštu atsargiai išlyginkite puodo sienes. Kai baigsite, puodą padėkite džiūti saulės atokaitoje arba naudokitės specialia orkaite, skirta maisto produktams džiovinti.

• Baltų keramikos pavyzdžiai. Apie 1000 m. iki Kr.

Kepame senovinius duonos paplotėlius

Priemonės:

- stačiakampio arba kvadrato formos šaligatvio plyta;
- apvalus akmuo;
- javų (kviečių, rugių) grūdai;
- geriamasis vanduo;
- kiaušinis.

Darbo eiga:

Paberkite grūdus ant plytos ir akmeniu sutrinkite į miltus. Miltus sumaišykite su vandeniu, įmuškite kiaušinį ir padarykite tešlą. Tada suformuokite 1 cm storio paplotėlius ir iškepkite orkaitėje arba krosnyje.

• Grūdų malimas trinamosiomis girnėmis.

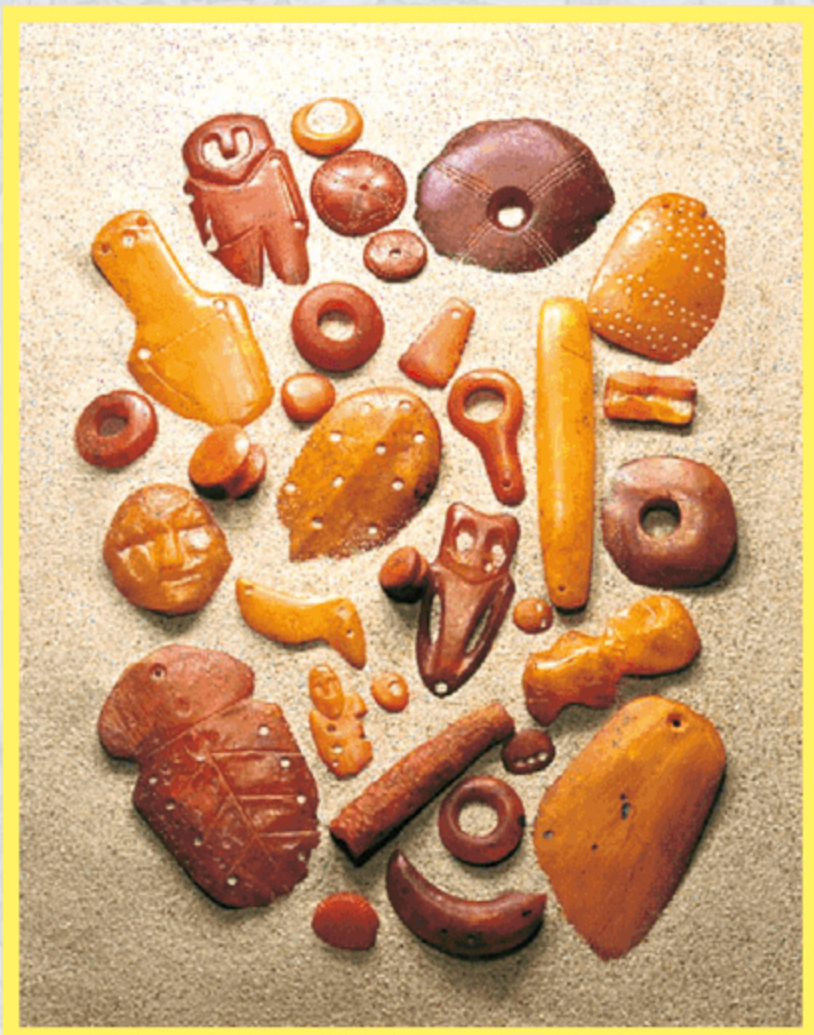

A Dingęs Juodkrantės lobis

XIX a. viduryje ties Juodkrante (1) kasant gintarą iš Kuršių marių dugno, surinktas ypač vertingas gintarinių amuletų lobis. Jį sudarė 434 dirbiniai (2): gintariniai kabučiai, karoliukai, sagutės, skridiniai-pasaulio modelis bei nepakartojami priešistorės meno kūriniai – žmonių ir gyvulių figūrėlės. Archeologai tikina, kad maždaug prieš 4500 metų pagaminti gintariniai amuletai turėjo magišką reikšmę: vieni saugojo žmones nuo blogio, kiti buvo vaisingumo simboliai. Mokslininkų manymu, iš šio tikėjimo kilo ir gintaro pavadinimas (ginti, saugoti).

?

1. Kuo mokslui reikšmingas Juodkrantės lobis?
2. Išsiaiškink, kaip gintarą vadina kitos tautos.
3. Pasvarstykite, kaip tiek daug gintarinių amuletų galėjo atsirasti Kuršių marių dugne.

6 Juodkrantės lobiai rekonstruoti. Pagal išlikusius piešinius ir aprašymus lietuvių restauratoriai atkūrė ir iš 20 kg geltonojo gintaro titnaginiais įrankiais per dvejus metus pagamino dingusio lobiai kopijas. Išvysti jas galima Vilniaus ir Nidos gintaro muziejuose-galerijose.

Juodkrantės lobiu vadinama kolekcija sukėlė viso pasaulio mokslininkų susidomėjimą. Neįkainojami radiniai pateko į Karaliaučiaus universiteto muziejų. Tačiau Antrojo pasaulinio karo pabaigoje (3) šis lobis kartu su aštuntuoju pasaulio stebuklu vadinamu Gintaro kambariu (4) paslaptį dingo. Atkėlę mokslininkai, lobių ieškotojai, tikėdamiesi rasti karo audrose pražuvusias vertybes, iki šiol naršo apleistų Karaliaučiaus krašto pilių ir bažnyčių griuvėsiais (5), taria netoli Baltijos kranto nuskendusius laivus.

7 Gintarinių amuletų gaminimas. Tarptautinis eksperimentinės archeologijos festivalis „Gyvosios archeologijos dienos Kernavėje“.

B Kas yra gintaras?

Gintaro kilmę ilgai gaubė legendos, mitai, nepagrįsti teiginiai. Pasak senovės išminčių, gintaras yra saulės spindulių koncentratas, jūros išmetamas į krantą. Dar XIX a. mokslininkai įrodinėjo, kad gintaras susidarė iš bičių medaus. Senieji medžiai su drevėmis, pilnomis medaus, nuvirto į dirvą, kurioje esanti sieros rūgštis pavertė jį gintaru.

Tik išstobulėjusiais moksliniais tyrimais nustatyta, kad Baltijos gintaras – prieš 50 mln. metų augusių spygliuočių medžių saka. Manoma, jog tuo metu Europos šiaurinė dalis buvo vientisas žemynas, apaugęs didžiuliais miškais. Gausiai susikaupę medžių saka bėgant laikui dėl cheminių procesų virto gintaru, kurio randama ir sausumoje, ir jūroje.

?

4. Kokių legendų žinai apie gintaro atsiradimą?
5. Pasidomėk, kuriose pasaulio šalyse aptinkama gintaro.

8 Gintaro keliai bronzos amžiuje. Nuo seniausių laikų iki dabar gintaras yra vienas populiariausių mineralų pasaulyje. Baltijos šalyse prekiauti juo pradėta dar IV tūkst. m. iki Kr. Gintaro žaliava iš pagrindinių gavybos vietų dabartinėse Danijos ir Karaliaučiaus srities teritorijose gabenta į Vidurio bei Rytų Europą. Iš Baltijos gintaro pagamintų papuošalų aptikta Trojos griuvėsiuose, Kretos saloje, Italijoje ir net Egipto faraonų kapavietėse.

10 Beveik prieš 50 mln. metų sakuose, kurie virto gintaru, yra įklampusi muselė. Mineralus su svetimkūniais (inkliuzais) ypač vertina mokslininkai ir kolekcininkai.

D Gintaras ir elektra

Senovės graikai pastebėjo, kad gintaro gabalėlis, patrintas į vilnonį audinį ar kailio atraižą, ima traukti lengvus daiktus: plunksnas, pūkus, plonus siūlus. Tačiau graikai nežinojo, iš kur atsirado tokia savybė. Gintaru mokslininkai vėl susidomėjo tik XVII a. Anglų fizikas Viljamsas Gilbertas minėtą reiškinį pavadino elektra, nes graikiškai **elektron** reiškia „gintaras“.

?

8. Atlik senovės graikų bandymą: patrink gintaro gabalėlį į vilnonį audinį arba kailio atraižą. Paskui palaikyk jį virš pūkų arba tualetinio popieriaus skiautelių. Ką pastebėjai?

9 Palangos gintaro muziejuje saugomi gintariniai karoliai iš Graikijos. Apie 1700 m. iki Kr.

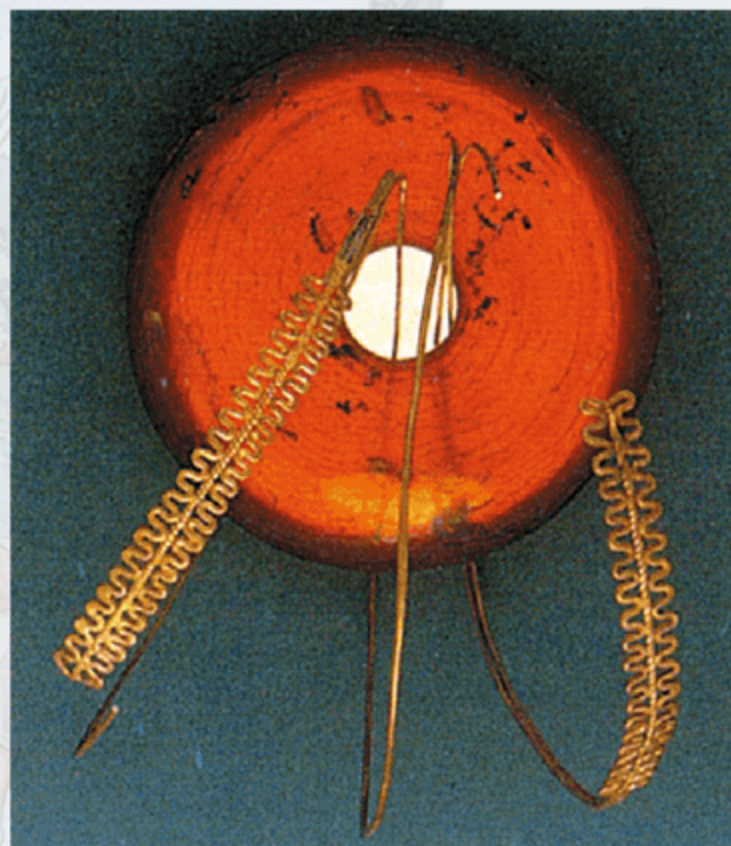
C

Mineralo gydomoji galia

Garsių senovės gydytojų veikaluose rašoma, kad gintaras saugo žmones nuo beprotystės, sutrintas su medumi padeda sergantiems gerklės, ausų ir akių, geriamas su vandeniu – skrandžio ligomis. Viduramžiais vaisininkai gintaro ekstraktą skyrė organizmui stiprinti, žaizdoms, sumušimams tepti, o gintaro aliejų – skaudamoms kūno vietoms įtrinti. Tikėta, jog tokie mišiniai gali išgelbėti net nuo maro. Šiuolaikiniais moksliniais tyrimais įrodyta, kad gintaro rūgšties preparatai iš tikrųjų aktyvina žmogaus organizmą, skatina atsinaujinimo procesus, teigiamai veikia kvėpavimo, nervų sistemas, inkstus bei širdį. Tokios gydymo priemonės vis populiariau.

?

- 6.** Pasvarstykite, kodėl senovės tautos labai vertino gintarą.
- 7.** Pasidomėk, kur šiais laikais liaudies medicinoje naudojamas gintaras.

11 Auksu puoštas gintarinis auskaras, rastas dab. Italijos teritorijoje klestėjusios etruskų kultūros kapavietėje. VII a. iki Kr.

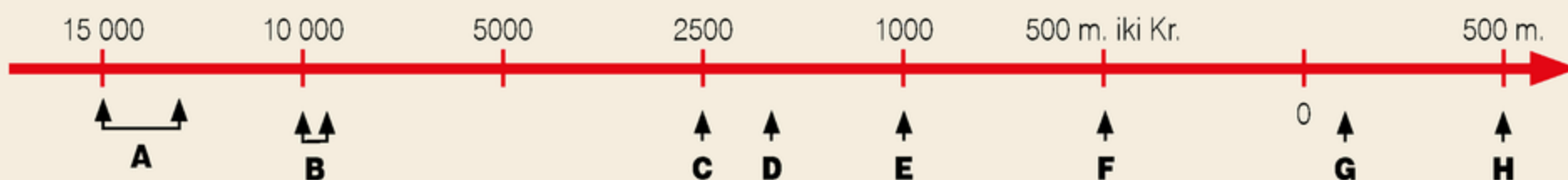

Ar išmokai?

A Kuri raidė laiko juostoje atitinka:

1. Pradedama formuotis atskiros baltų gentys.
2. Lietuvos teritorijoje pasirodo pirmieji gyventojai.
3. Pradedama statyti įtvirtintas gyvenvietes – piliakalnius.
4. Susidaro baltai.

5. Baigia formuotis baltų gentys.
6. Lietuvos teritorijoje pradedama dirbti žemę ir auginti gyvulius.
7. Traukiasi ledynas.
8. Tacitas pamini aisčius.

B Paaiškink sąvokas:

indoeuropiečiai	titnagas	baltai	dausos
lydiminė žemdirbystė	pagonybė	tauta	balų rūda
asimiliacija	stabas	protėvių kultas	piliakalnis
pilkapis	gintaro keliai	aisčiai	urna

C Atsakyk į klausimus:

1. Dėl kokių priežasčių priešistorės laikotarpiu Lietuvos teritorijoje ilgą laiką nebuvo gyventojų?
2. Kaip susidarė baltai ir atskiros baltų gentys?
3. Kas pirmasis paminėjo baltus?
4. Kurią baltų prekę labiausiai vertino Pietų Europos gyventojai?
5. Kuo piliakalnis skiriasi nuo pilkapio?
6. Dėl ko baltų tikėjimas vadinamas pagonybe?
7. Įvardyk tau žinomus senovės baltų amatus ir verslus.

D Išnagrinėk iliustraciją:

1. Paaiškink, kodėl archeologai mano, jog tai turtingos moters įkapės.
2. Nustatyk, kuris skaičius žymi:
antkaklę,
įviją galvai puošti,
krūtinės papuošalą,
apyrankes,
kaklo apvarą,
žiedus.

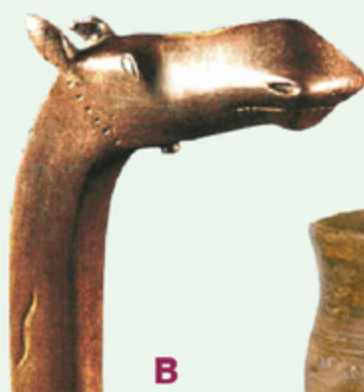
Turtingos žemaičių genties moters įkapės.
VII a.

E Atpažink ir paaiškink, kas vaizduojama paveikslėliuose:

A

B

C

E

F

D

G Išnagrinėk rašytinį šaltinį:

Ostgotų karaliaus Teodoriko laiškas aisčiams. VI a.

Jūs nuoširdžiai sveikindami, pranešame, kad su dėkingumu buvo gautas gintaras, jūsų siųstas per šių muitų rinkėjus. Tą gintarą, kaip labai lengvą medžiagą, jums išmeta nusiūgdama okeano banga, kaip ir sakoma jūsų pranešime...

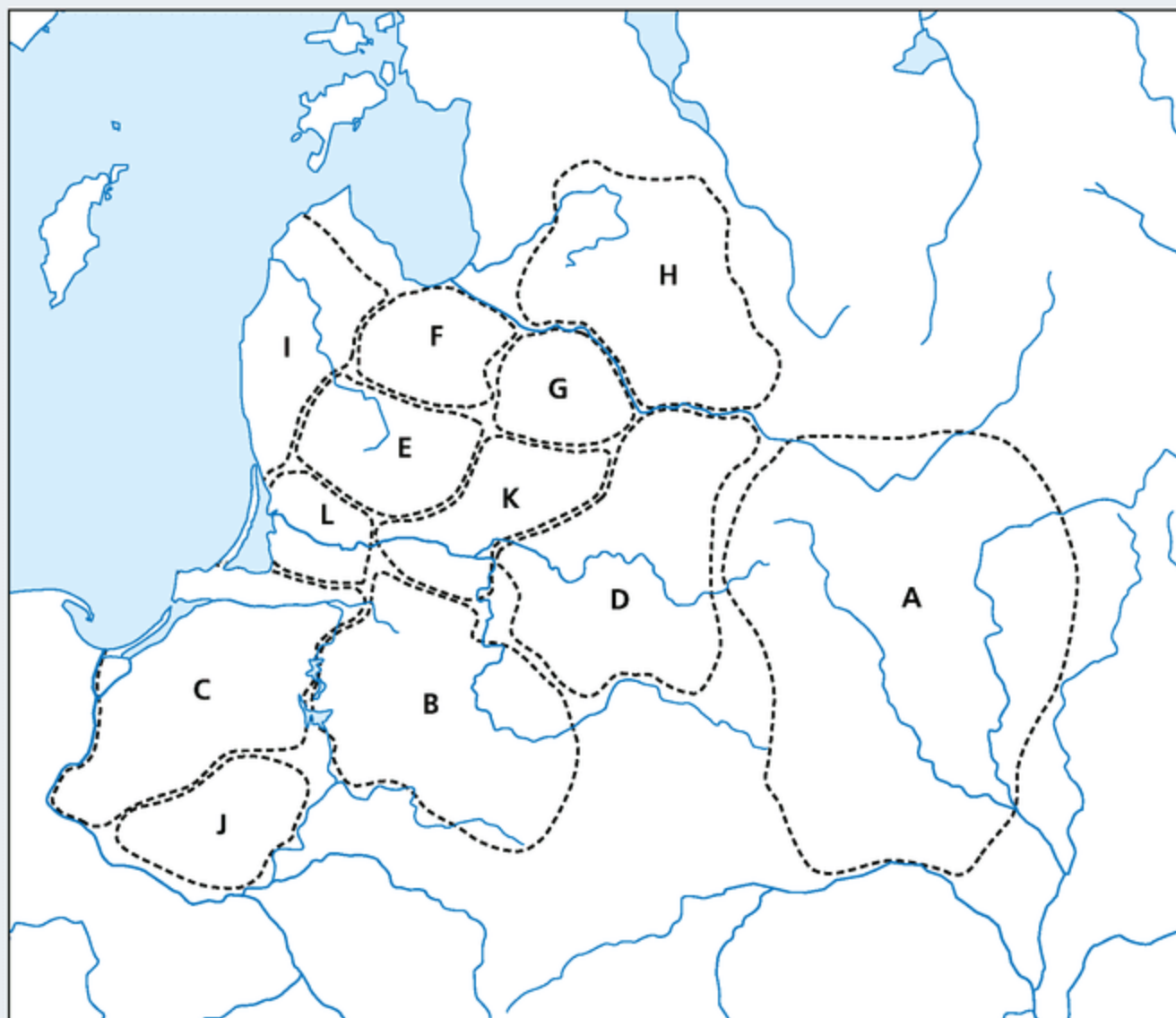
Todėl mus dažniau aplankykite tais keliais, kuriuos jūsų meilė atidarė, nes visada verta ieškoti santarvės su turtingais karaliais, kurie mažomis dovanomis numaldomi ir visada už tai suteikia didesnę atlyginimą.

N. Vėlius, Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996, t. 1, p. 156–157.

1. Kuri baltų gentis yra šaltinyje minimi aisčiai?
2. Dėl ko, tavo manymu, jie karaliui nusiuntė dovanų?
3. Kodėl, kaip manai, dovanai pasirinktas gintaras?

F Kuri raidė žemėlapyje atitinka šiuos objektus:

1. Žiemgaliai.
2. Dnepro baltai.
3. Galindai.
4. Latgaliai.
5. Skalviai.
6. Prūsai.
7. Aukštaičiai.
8. Kuršiai.
9. Sėliai.
10. Žemaičiai.
11. Jotvingiai.
12. Lietuviai.

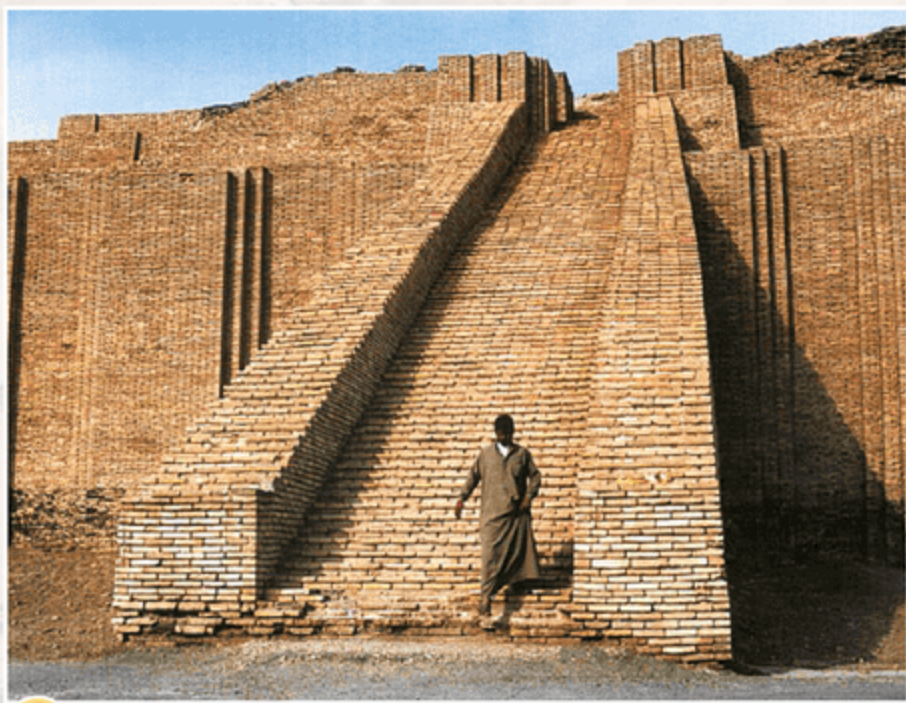

Senovės Rytų civilizacijos

Tyrinėtojus nuo seno domino paslaptinga šalis tarp Tigro ir Eufrato upių – Mesopotāmija. Čia, pasak Biblijos, buvo žydų tautos protėvio Abraomo giminės lopšys, čia, norėdami pasiekti dangų, išdidūs drąsuoliai ketino pastatyti Babelio bokštą. Tačiau Dievas sumaišė jų kalbas. Šiame skyriuje susipažinsite su senovės Rytų civilizacijų ir tautų istorija.

1 Ūro zikuratas. Kitados šioje šventykloje garbinta deivė Luna Nana. Apie 2100 m. iki Kr.

2 Induistų šventyklos šokėja ir bronzinė šokėjos figūrėlė iš Mohendžo Daro. Apie 2300 m. iki Kr.

Ką žinome apie senovės Rytus?

Daugiau kaip prieš 5000 metų Mesopotāmija buvo tankiausiai gyvenamas Žemės kampelis. Čia atsirado pirmosios valstybės, monoteistinė religija, sukurtas raštas, klestėjo žemdirbystė ir amatai. Mesopotāmijoje gyvenusią tautų – šumerų, babiloniečių bei žydų – mokslo, meno, medicinos laimėjimai buvo tokie reikšmingi, kad mokslininkai šį kraštą pavadino civilizacijos lopšiu.

Pirmosios civilizacijos kūrėsi ne tik Artimuosiuose Rytuose, bet ir gero kaimi toliau nuo senojo pasaulio centrų – Indijoje bei Kinijoje.

	4000	3500	3000	2500	2000	1500	1000	300
Mesopotamija	Šumeras					Babilonas	Asirai	Persai
Egiptas				Egiptas				
Indija					Indo slėnio civilizacija		Senovės Indija	
Kreta				Kretos pirmoji Europos civilizacija				
Turkija						Hetitai		
Kinija							Senovės Kinija	

3 Senovės Rytų civilizacijos. 4000–300 m. iki Kr.

4

Senovės Vidurio Rytų civilizacijos.

Mesopotamijos (Šumeras, Babilonas)	
miestas-valstybė	
dantiraštis	
rašytinė teisė	
mokyklos	
bibliotekos	
astronomija	
matematika	
zikuratai	
ratas	
bronzos	

Indijos	
	induizmas
	budizmas
	vedos
	šachmatai
	nulis
	epai „Mahabharata“ ir „Ramajana“
	medicina

Kinijos	
	šilkas
	kompasas
	popierius
	seismografas
	konfucianizmas
	Didžioji kinų siena
	medicina

Finikiečių	
	abėcėlė
	laivyba
	apiplaukta Afrika

Hetitų	
	geležis
	karyba

Žydų	
	monoteizmas
	Senasis Testamentas
	10 Dievo įsakymų
	Jeruzalės Saliamono šventykla

Asirų	
	karyba

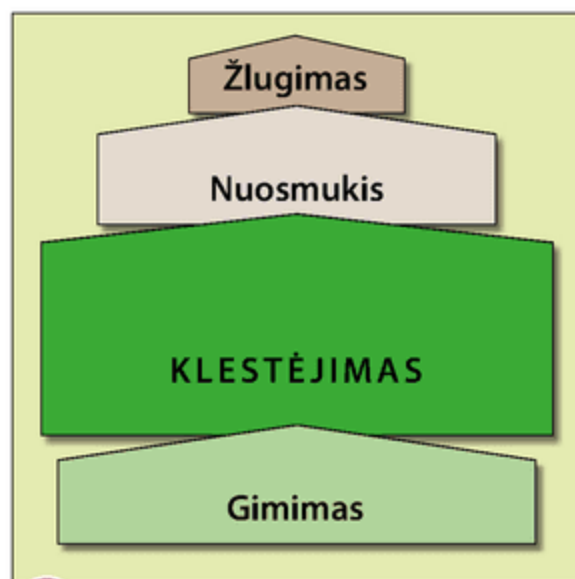
Persų	
	geri keliai
	paštas

5

Svarbiausi Rytų civilizacijų laimėjimai.

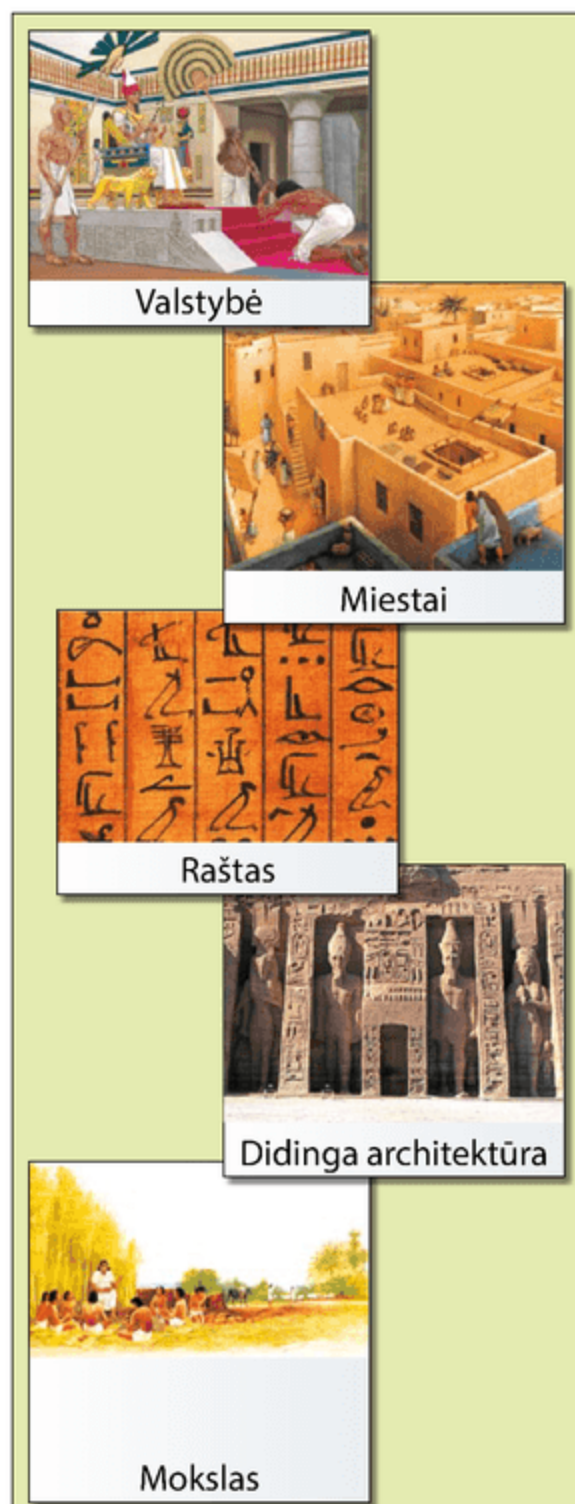
1. Kas yra civilizacija?

1 Senovės civilizacijų raidos etapai.

2 Pirmosios (didžiųjų upių) civilizacijos: 1 – Šumerai; 2 – Egiptai; 3 – Indai; 4 – Kinijos.

3 Pagrindiniai civilizaciją liudijantys bruožai.

Seniausių civilizacijų atsiradimas

Žemdirbystės ir gyvulininkystės atsiradimas neolito laikotarpiu leido prasimaitinti daugiau žmonių, kūrėsi gausesnės bendruomenės. Klajoklinį gyvenimo būdą keitė sėslus. Kai kurios gyvenvietės išaugo ir tapo pirmaisiais miestais. Nuolatiniai maisto šaltiniai ir technikos išradimai leido sukurti žemės ūkio produkcijos perteklių, todėl dalis žmonių galėjo imtis kitos veiklos.

Visuomenė skaidėsi, formavosi atskiri gyventojų sluoksniai. Visi šie požymiai rodė, kad atsiranda sudėtingesnė nei priešistorės laikų, aukštos kultūros žmonių visuomenė – **civilizacija**. Esminiai jos susikūrimą rodantys reiškiniai: valstybės, miestų, rašto, didingos architektūros ir mokslo atsiradimas.

Pirmosios aukštos kultūros visuomenės iškilo didžiųjų Derlingojo pusmėnulio upių slėniuose, todėl jos dažnai vadinamos upių civilizacijomis. Apie IV tūkst. iki Kr. civilizacijos lopšiu vadinamoje Mesopotāmijoje tarp Tigro ir Eufrato susikūrė Šumerų civilizacija, kiek vėliau prie Nilo – Egipto civilizacija. III tūkst. iki Kr. civilizacijos susikūrė Indo upės slėnyje (dab. Pakistano teritorijoje) bei prie Hvanghės upės Kinijoje.

Kodėl pirmosios civilizacijos kūrėsi prie didžiųjų upių?

Pirmųjų civilizacijų atsiradimą upių slėniuose lėmė palankios gamtos sąlygos. Teigiama, kad daugiausia pasiekia tos visuomenės, kuriose gamtos sąlygos yra nei per švelnios, nei per daug atšiaurios. Išgyventi tokiomis sąlygomis reikia žmonių fizinį ir proto pastangų, tačiau lieka laiko ir kūrybai.

Tigro ir Eufrato bei Nilo slėniuose per metus iškrisdavo labai mažai kritulių, jų žemdirbystei nepakako. Tačiau upės vanduo buvo greta. Žemės ūkiui palengvinti sukurta ir per ilgą laiką išstobulinta laukų drėkinimo sistema ir ja grindžiama **drėkinamoji žemdirbystė**.

Dėl kasmetinių upių potvynių sunėsto dumblo ir gerai veikiančios drėkinimo sistemos dirbamoji žemė buvo labai derlinga ir duodavo kelis derlius per metus. Daliai gyventojų nebūtinai reikėjo verstis žemdirbyste, o tai atvėrė kelią suklestėti amatams ir prekybai, gausėti ir stiprėti miestams. Jų gausa ypač išsiskyrė Šumerų civilizacija. Egipte, atvirkščiai didelių miestų buvo nedaug.

Kaip atsirado valstybė?

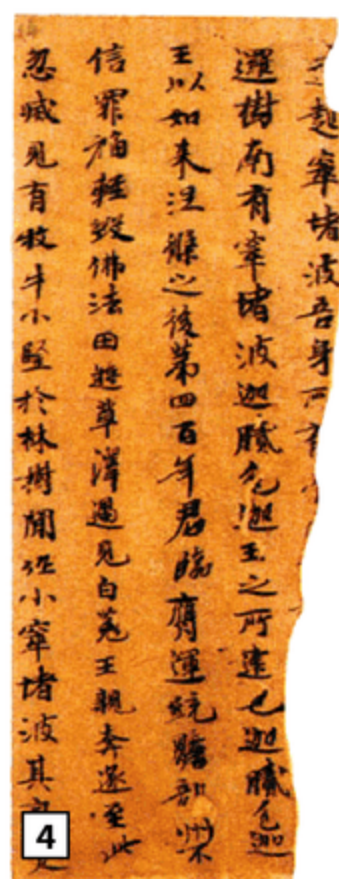
Drėkinimo sistemos sukurti ir prižiūrėti vienas žmogus ar viena šeima negalėjo. Tai pajėgė tik gerai organizuota visuomenė. Nedidelės bendruomenės, vadovaujamos gabių ir sumanių vadų, ėmė telktis į gausesnes. Vadai galėjo bendram darbui suburti didelį skaičių žmonių, sumaniai planavo drėkinimo sistemos priežiūros bei statybos darbus ir vadovavo jiems.

Bendruomenėms jungiantis, atsirado **valstybė** – tam tikroje teritorijoje gyvuojanti žmonių organizacija, turinti nuolatinę valdžią, gyventojus ir nepriklausomybę.

Valstybės valdžia leido įstatymus, palaikė viešąją tvarką, vykdė teisingumą, saugojo nuo išorės priešų, prižiūrėjo drėkinimo sistemas. Šiems dalykams užtikrinti iš gyventojų rinkta duoklė, mokesčiai, kurie pateko į valstybės **įždą**.

Nuo jame sukauptų išteklių priklausė valstybės ir gyventojų gerovė. Kaupiamos maisto atsargos skirtos apsaugoti nuo galimo nederliaus, kitų negandų. Iš surinktų mokesčių buvo išlaikoma dvasininkija, valdžios įstaigos ir kariuomenė.

Pirmųjų civilizacijų laimėjimus patvirtina senovės romėnų posakis: „Šviesa ateina iš Rytų“. Juo norėta pabrėžti, kad senovės Rytų tautos daug ką pasiekė pirmos. Pirmųjų civilizacijų laimėjimai itin reikšmingi tolesnei žmonijos raidai, o kai kuriais iš jų naudojamosi iki šiol.

5 Senujų civilizacijų rašto pavyzdžiai:

- 1 – šumerų dantiraščio lentelė; 2 – egiptiečių hieroglifai; 3 – Indo civilizacijos akmeninis spaudas su rašmenimis; 4 – kinų hieroglifai; 5 – lentelė su finikiečių rašto raidėmis.

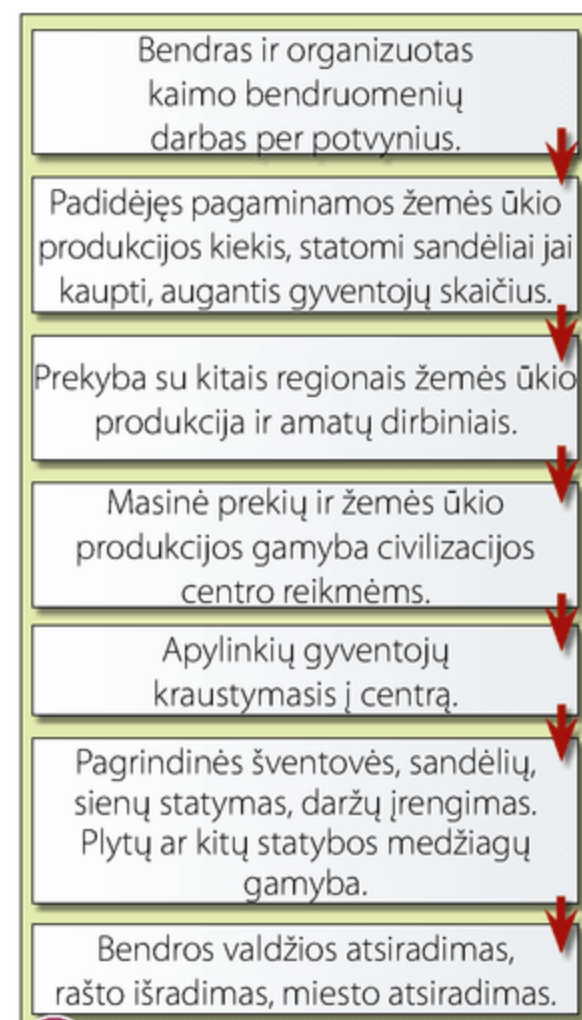
Civilizacija – aukštą

išsivystymo lygį pasiekusi ir gerai organizuota visuomenė, turinti valstybę, miestus, raštą, didingą architektūrą ir mokslą.

Drėkinamoji žemdirbystė – dirbtiniu laukų drėkinimu grindžiama žemdirbystė.

Įždas – pagrindinė valstybės pajamų surinkimo bei tvarkymo įstaiga.

Valstybė – tam tikroje teritorijoje gyvuojanti žmonių organizacija, turinti pastovią valdžią, nuolatinis gyventojus ir nepriklausomybę.

4 Didžiųjų upių civilizacijų kūrimasis.

1. Paašrink, ką vadiname civilizacija. Įvardyk esminius jos bruožus 3.
2. Kurias žinai seniausias civilizacijas 2? Dėl ko jos kūrėsi prie didžiųjų upių?
3. Kokios priežastys skatino valstybės atsiradimą? Nurodyk esminius valstybės bruožus.
4. Apibūdink didžiųjų upių civilizacijų kūrimosi ir raidos etapus 1, 4.
5. Susiskirstykite į grupes ir padiskutuokite, ar teisūs buvo romėnai, teigdami, jog „Šviesa ateina iš Rytų“.

2. Šumero civilizacija

1 Šumero civilizacija.

2 Žemdirbystė drėkinamuose laukuose.

3 Lagašo miesto valdovas Gudeja. Šumerai tikėjo, kad valdovus skiria dievai. Gudeja išgarsėjo kaip taikus valdovas, vadintas „geru ir teisingu ganytoju“. Rankose jis laiko indą, iš kurio išteka dvi upės – Tigras ir Eufradas. Apie 2100 m. iki Kr.

Šumero civilizacijos susikūrimas

Dabartinėje Irako teritorijoje savo vandenį plukdo Tigras ir Eufradas upės. Čia susikūrė ir suklestėjo viena iš pirmųjų žmonijos istorijoje upių civilizacija. Senovės graikai šį kraštą pavadino Mesopotāmija – „šalimi tarp upių“. Pavasarį išsilyjejusios kalnų upės prinešdavo į slėnį derlingo dumblo. Vandeniui nulsūgus, žemė būdavo gausiai patręšta. Gamta pašykstėjo Mesopotāmijai žemės gelmių turtų, akmens ar medžio. Užtat upių pakrantėse buvo gausu nendrių ir molio, kuris tiko statybai.

Apie 4000 m. iki Kr. Mesopotāmijos teritorijoje apsigyvenusios šumerų gentys išmoko suvaldyti potvynius. Laukus apjuosė pylimais, iškasė kanalus, specialiais įrenginiais reguliavo vandens lygį laukuose ir tvenkiniuose. Pagrindiniais kanalais galėjo plaukioti laivai, gabenantys krovinius. Prekybininkai palaikė ryšius su kaimynais.

Visuomenė ir šeima

Žmogaus padėtį Šumerų visuomenėje lėmė kilmė, turtas ir gabumai. Aukščiausiam sluoksniui priklausė valdovai ir žyniai. Valdovas kartu buvo ir kariuomenės vadas, ir teisėjas. Žyniai bei žynės tarpininkavo tarp dievų ir žmonių, atliko apeigas, pranašavo.

4 Gyvenimas mieste virte virė aplink svarbiausią miesto pastatą – zikuratą. Jis šumerams simbolizavo kosminį kalną, gyvybę teikiančią jėgą.

5 Vienas iš vertingiausių archeologinių radinių, aptiktų Ūro karalių kapuose – medinis mozaikomis išpuoštas muzikos instrumento rezonatorius, kuriame sukliamas garsas. Iš kriauklelių, lazurito, raudonųjų klinčių gabalėlių sudarytoje mozaikoje vaizduojama karo pergalės šventė. Apie 2600 m. iki Kr.

Žemdirbiai, amatininkai, pirkliai bei raštininkai sudarė vidurinę visuomenės sluoksnį. Žemiausią padėtį užėmė vergai, tačiau šumerai rūpinosi jais kaip savo šeimos nariais. Retais atvejais vergas galėjo išsipirkti iš vergijos.

Šeimos galva buvo tėvas, tačiau šumerų įstatymai, tvarkantys šeimos gyvenimą, griežtai gynė ir vyrus, ir moteris. Į vyro namus nuotaka atsinešdavo **kraūtį**, kuris likdavo jos nuosavybė. Be žmonos sutikimo vyras negalėjo valdyti abiem sutuoktiniais priklausančio turto. Žmona turėjo savų vyrui nepavaldžių vergų.

Vaikų santuokos klausimą sprendė tėvai. Jie patardavo ar parinkdavo, su kuo sūnus arba duktė turi tuoktis. Neretai, siekiant sujungti dvi šeimas ir sudaryti abiem pusėms naudingą sandorį, sužadėtuvių apeigos buvo atliekamos vaikams dar mažiems esant.

Šumerų miestai-valstybės

Pirmieji miestai Šumerė pradėti statyti IV tūkst. m. iki Kr. viduryje. Laipsniškai jie tapo svarbiais politikos, ūkio, religijos centrais. Dalis miestų kartu su aplinkiniais kaimais virto **miėstais-valstybėmis**, kuriuos valdė karaliai ir žyniai. Miestai-valstybės kovojo tarpusavyje dėl įtakos, teritorijų. Tai buvo bene pagrindinė priežastis, kodėl šumerai nesukūrė vientisos valstybės.

Svarbiausi miesto-valstybės pastatai buvo valdovo rūmai ir laiptuota šventykla globojančio dievo garbei – **zikurātas**. Šis pastatas buvo ne tik religinis, bet ir ūkio centras. Zikuratuose saugojo grūdus, kitus maisto produktus, žemdirbystės padargus, statybines medžiagas. Aplink svarbiausius miesto pastatus siaurose ir judriose gatvelėse rikiavosi vienaaukščiai ir negausūs dviaukščiai namai. Miestą juosė gynybinė siena, už kurios plytėjo dirbami laukai.

Šumerų miestai-valstybės dažnai kariavo tarpusavyje siekdami įsiviešpatauti visame krašte. Nuolatinės kovos silpnino juos. III tūkst. m. iki Kr. pradžioje kraštas tapo gretimos Akādo karalystės dalimi. Daugiau nei tūkstantį metų gyvavusi Šumerų civilizacija žlugo. Tačiau dalį jos laimėjimų perėmė vėliau gyvenusios tautos.

Kraūtis – nuotakos turtas, atsigabentas į sutuoktinio namus.

Miėstas-valstybė – nepriklausomas, savivaldą turintis miestas kartu su aplinkinėmis sritimis.

Zikurātas – Mesopotamijoje paplitusi laiptuoto bokšto pavidalo šventykla.

6 Šumerio valdovės veido rekonstrukcija su aukso papuošalais. III tūkst. m. iki Kr.

1. Kodėl viena pirmųjų civilizacijų susikūrė tarp Tigro ir Eufrato upių?
2. Išvardyk pagrindinius miesto-valstybės požymius.
3. Įsižiūrėk į **2**, **4**, **5** ir nustatyk, kuo vertėsi Šumerio gyventojai.
4. Sudaryk Šumerio visuomenės sluoksnių lentelę. Trumpai apibūdink kiekvieno visuomenės sluoksnio pareigas.
5. Palygink šumerų ir šiądieninę šeimas. Kokių skirtumų įžvelgi?

3. Turtingasis šumerų palikimas

Laikotarpis	3200 m. iki Kr.	3000 m. iki Kr.	2400 m. iki Kr.	1000 m. iki Kr.
GIN „eiti“				
UD „diena“				
MUSEN „paukštis“				
SE „javai“				

1 Taip rašė šumerai.

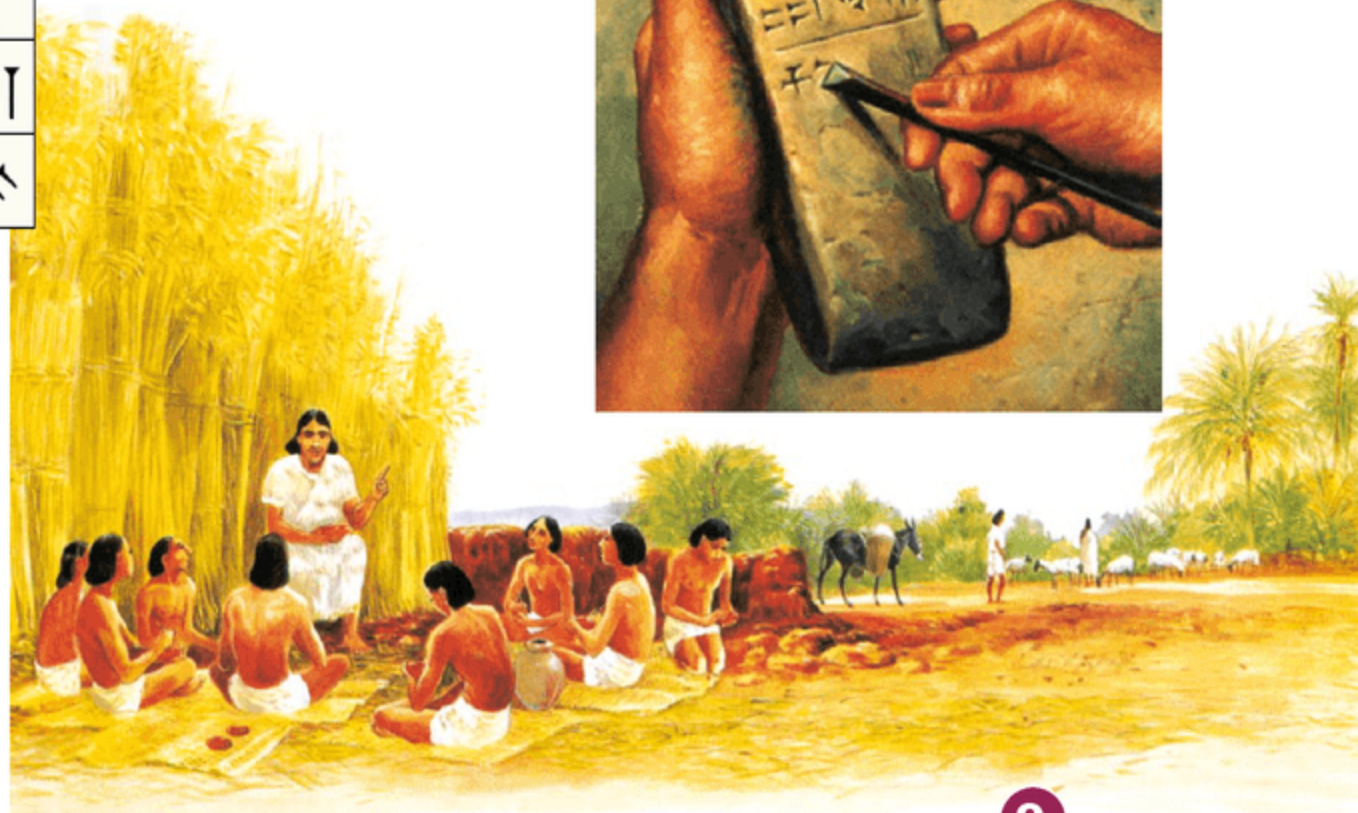
3 Šumerų rašto raida.

4 Šumerų mokinio rašinio ištrauka. Apie 2000 m. iki Kr.

Vaikščiojau ašai mokyklon.
Savo lentelę skaičiau, pusryčius valgiau,
paruošiau lentelę, ją prirašiau iki galo.
Kai uždarė mokyklą, namo nuskubėjau,
parėjau į namus, kur mano tėvas sėdėjo.
Pakartojau tėvui savo rašto pratimą.
Tėvas patenkintas buvo, mane jis pagyrė.
Štai mano mėnesinė mokyklos lankymo ataskaita:

kiekvieną mėnesį trys poilsio dienos,
trys dienos švenčių kas mėnesį,
o šalia jų – dvidešimt keturios dienos,
kurias praleidžiu mokykloj.

M. Belickis, Užmirštas šumerų pasaulis, Vilnius, Vaga, 1972, p. 283.

2 Šumero mokykla.

Rašto sukūrimas ir pirmosios mokyklos

Miestų-valstybių ūkio plėtrai reikėjo sukauptų gėrybių, pajamų ir išlaidų apskaitos. Tai paskatino šumerus IV tūkst. m. iki Kr. sukurti raštą. Iš pradžių jį atstojo paveikslėliai. Norimą pavaizduoti daiktą braižė drėgnoje molinėje lentelėje nendriniu pagaliuku. Prirašytas lenteles džiovino saulėje arba išdegdavo. Ilgainiui raštas paprastėjo. Nusmailintu pagaliuku buvo įspaudžiami keli brūkšneliai – danteliai. Keletas dantelių sudarė ženklą, kuris reiškė skiemenį ar visą žodį. Šis raštas vadinamas **dantiraščiu**.

Kiekviename Šumerų mieste buvo steigiamos mokyklos, vadinamos lentelių namais. Vadovavo raštininkai – lentelių namų tėvai. Drausmę prižiūrėjo rykštės meistras. Mokyklas lankė tik berniukai. Jie mokėsi rašyti, skaičiuoti ir daugelio kitų dalykų.

Mokslo ir technikos laimėjimai

Šumerai pirmieji pradėjo drėkinti laukus kanalų vandeniu. Žemę įdirbdavo arklais. Sukauptą žemdirbystės patirtį užrašė molinėse lentelėse. Taip radosi pirmasis žemdirbių vadovėlis su pamokymais, kaip dirbti žemę.

Šumerai išrado ratą, todėl dideli atstumai buvo įveikiami greičiau, sparčiau plėtojosi prekyba. Jie meistriškai mokėjo apdirbti metalus, pirmieji pradėjo lydyti bronzą ir gaminti stiklą.

Šumerai buvo gabūs matematikai. Mokėjo atlikti įvairius skaičiavimus: sudėti, atimti, dauginti, dalyti. Jie sukūrė šešiasdešimtąją skaičiavimo sistemą. Apskritimą dalijo į 360 dalių, arba laipsnių.

Mesopotamijos gyventojai tikėjo, kad žvaigždės lemia žmogaus likimą. Žyniai sekė planetų ir žvaigždžių judėjimą. Spėjo, kad nuo vienos iki kitos mėnulio pilnatis praeina 29 dienos. Taip radosi **astronomijos** mokslo užuomazgos.

5 Maždaug prieš 5000 metų šumerai išrado ratą. Iš pradžių jį naudojo horizontaliai – kaip puodžiaus žiedžiamąjį ratą, vėliau pritaikė transporto priemonėms.

6 Šumerio dievai. Molinis antspaudas. Apie 2300 m. iki Kr. Šumerai tikėjo, kad jų gyvenimas priklauso nuo dievų valios.

Aukštą lygį pasiekė medicinos mokslas. Mokėta gydyti daugelį ligų vaistais, procedūromis, atlikti chirurgines operacijas. Sveikatos dievo simboliu tapo dvi susivijusios gyvatės. Iki šiol jis liko kaip gydytojų profesijos ženklas.

Tikėjimo bruožai

Šumerų įsitikinimu, žmones ir pasaulį valdo dievai. Pasak senovės pasakojimo, dievai iš pradžių patys dirbo įvairius žemiškus darbus, o pavargę sukūrė tarnus – žmones. Dievų palankumą šumerai stengėsi pelnyti statydami jų garbei zikuratus, aukodami aukas. Kiekvienas miestas turėjo savo dievą globėją. Šumerai garbino apie 3000 dievų, kuriuos įsivaizdavo kaip žmones ar gyvūnus. Daugelio dievų garbinimas vadinamas **politeizmu**.

Apie dievus, didvyrius, pasaulio atsiradimą šumerai kūrė pasakojimus, legendas. Žyniai, raštininkai daugelį jų užrašė. Taip atsirado ankstyviausioji grožinė literatūra. Iki mūsų dienų išliko nemažai dievų garbei sukurtų himnų, mitų, legendų, pasakėčių. Vienas iš pirmųjų literatūros kūrinių pasaulyje yra **ėpas** apie šumerų didvyrį Gilgamešą. Daugelis tautų iš šumerų perėmė legendą apie didįjį tvaną. Ji pasakojama ir Biblijoje. Mokslininkai mano, jog ši legenda – ne vien fantazijos vaisius. III tūkst. m. iki Kr. Mesopotamiją iš tiesų nusiaubė didžiulis potvynis, kuris paskandino ištiesus šumerų miestus.

8 Gilgamešo epo ištrauka

Visa, kas buvo šviesa, virto tamsa... Brolis neįžiūrėjo brolio, esantys danguje nematė žmonių. Dievai išsigando tvano, jie pasitraukė ir pakilo į Anų dangų. Šešetą dienų ir [septynetą] naktų siautė vėjas, tvanas, uraganas siaubė šalį. Išaušus septintai dienai, uraganas, tvanas, audra liovėsi. Atvėriau langą ir šviesa plieskė man į veidą. Išėjau į keturių vėjų pagairę ir paaukojau vyno, kalno viršūnėje smilkiau. Enlilis atėjo į laivo vidurį, paėmė mane už rankų, paklupdė šalia manęs mano žmoną. Jis mus palaimino: „Anksčiau Utnapištis buvo tik žmogus, o nuo šiolei Utnapištis ir jo žmona tebūna paaukštinti kaip dievai. Teapsigyvena Utnapištis toli, prie upių žiočių“.

Senovės istorijos chrestomatija, Kaunas, 1983, p. 77.

Astronomija – mokslas apie Visatą.

Dantiraštis – šumerų rašto sistema, kurioje ženklas reiškia žodį arba skiemenį.

Ėpas – didelis dažniausiai eiliuotas istorinis ar mitologinis kūrinys.

Politeizmas – tikėjimas daug dievų.

7 Legendinio Uruko miesto valdovo Gilgamešo skulptūra. 2400 m. iki Kr.

- ?**
1. Pasvarstykite, kodėl kai kurie mokslininkai Šumerą vadina civilizacijos lopšiu.
  2. Kuriais šumerų išradimais naudojames iki šiol? Kuris iš jų tau atrodo svarbiausias?
  3. Apibūdink šumerų religiją.
  4. Palygink, kuo panaši ir kuo skiriasi Šumerio bei dabartinė mokykla **2**, **4**.
  5. Pasidomėk, kas Biblijoje rašoma apie tvaną. Kuo panašūs **8** ir Biblijos pasakojimas?

4. Babilonas ir Persijos imperija

3 Hamurabio įstatymai, iškalti akmeniniame stulpe. Viršuje pavaizduotas valdovas, stovintis prieš saulės ir teisingumo dievą Šamašą. XVIII a. iki Kr.

4 Hamurabio teisyno ištrauka. XVIII a. iki Kr.

2. Jei žmogus pavogė dievo arba rūmų turtą, tai tas žmogus turi būti nužudytas, taip pat tas, kuris priėmė vogtą turtą, turi būti nužudytas.

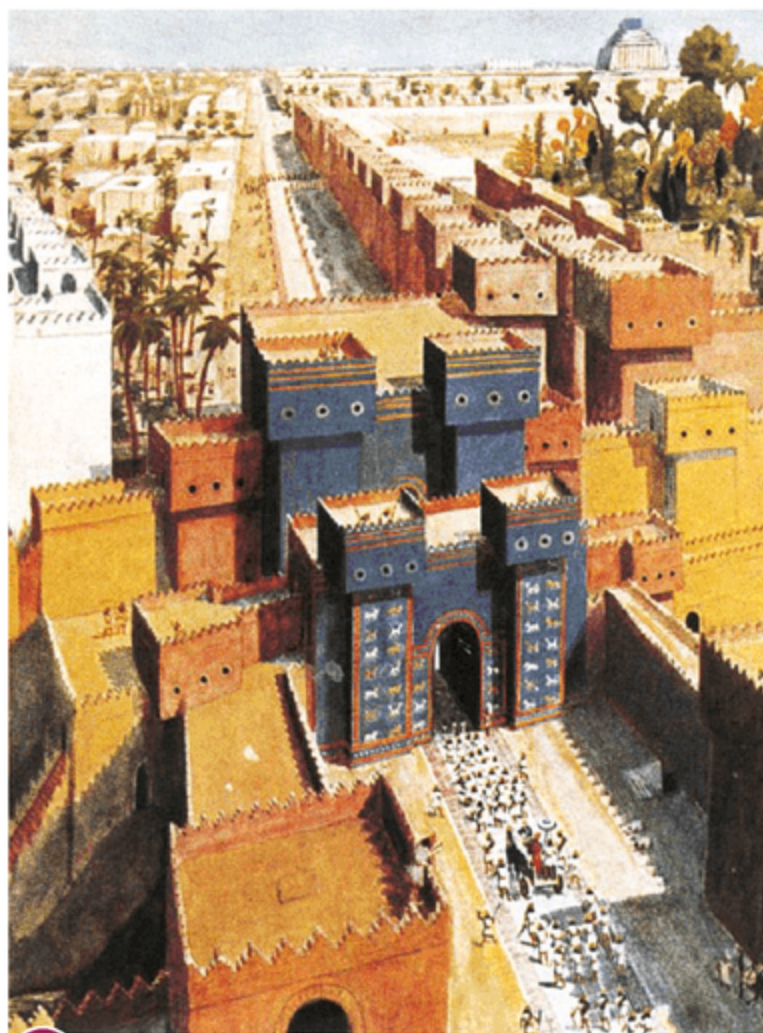
117. Jei žmogus skolingas ir pardavė už skolą į vergovę savo žmoną, sūnų ar dukterį, tai jie turi trejus metus išbūti vergovėje, o ketvirtaisiais juos turi išleisti į laisvę.

195. Jei sūnus sudavė savo tėvui, tai jam reikia nukirsti ranką.

196. Jei žmogus išdūrė akį žmogaus sūnui, tai jam reikia išdurti akį.

229. Jei dailidė pastato žmogui namą, bet netvirtą, ir tas sugriūva ir prislegia namo savininką, tai tą dailidę reikia nužudyti.

Senovės Rytų istorijos chrestomatija, Maskva, 1980, p. 153–163.

1 Babilono miesto rekonstrukcija. Į jį buvo patenkama pro reljefais išpuoštą pagrindinį įėjimą – Ištarės vartus. Miesto centre kilo Marduko šventykla, netoli jos puikavosi prabangūs valdovo rūmai.

2 To meto keliautojams didžiausią nuostabą kėlė vienas iš septynių Senovės pasaulio stebuklų – kabantieji Babilono sodai.

Babilono iškilimas

Babilonas buvo nedidelis miestas Eufrato vidurupyje, tačiau užėmė patogią padėtį – įkurtas prekybos kelių susikirtimo vietoje. Jame apsistodavo turtingų pirklių, kurie privalėjo mokėti **muītą**. Miestas turtėjo, jo įtaka Mesopotāmijoje augo. Valdovai karo žygiais, sąjungomis, klastinga pagalbos sutarčių politika sukūrė stiprią Babilonijos valstybę (žr. 55 p. **4**). Maždaug XVIII a. iki Kr. jos valdovas **Hamurābis** nukariavo tarpusavio kovų nualintus Mesopotāmijos miestus ir suvienijo šalį.

Hamurabio teisynas

Naujai užkariauotose teritorijose Hamurabiui ištikimi valdininkai prižiūrėjo, kaip vykdomi jo įsakymai. Skatinant žemės ūkio plėtojimą, rūpintasi drėkinimo kanalų įrengimu. Hamurabis įsakė Babilonijos raštininkams surinkti visus šalyje galiojančius įstatymus ir užrašyti, iškalti juos ant akmeninio stulpo. Iki tol žmonės laikėsi **paprotinės teisės** – tam tikrų tarpusavio nustatytų taisyklių, kurias mokėjo mintinai. Pirmasis rašytinis pasaulyje įstatymų sąvadas vadinamas **Hamurābio teisynu**. Jį sudarė 282 įstatymai, sugrupuoti pagal temas. Įstatymuose numatytos labai griežtos bausmės už nusikaltimus, tačiau ne visiems jos taikomos vienodos: bausmės dydis priklausė nuo užimamos padėties. Įstatymuose numatytos griežtos bausmės nusikaltėliams, tačiau ginama žmogaus gyvybė ir nuosavybė, užtikrinamos vargšų, našlių ir našlaičių teisės.

Hamurabio įpėdiniai nebuvo tokie talentingi politikai. Įsiplieskę neramumai, klajoklių puldinėjimai silpnino valstybę ir ji subyrėjo.

5 Persijos imperija. VI a. iki Kr.

Hamurābio teisėnas (kòdeksas) – Babilonijos valdovo Hamurabio XVIII a. iki Kr. sudarytas pirmasis pasaulyje rašytinis įstatymų sąvadas.

Impėrija – didelė, stipri valstybė, kurią valdė imperatorius.

Muītas – mokestis už prekes, gabenamas per valstybės sieną.

Paprotinė teisė – bendruomenės sąmonėje gyvuojanti ir žodžiu iš kartos į kartą perduodama tam tikrų taisyklių, garbės bei pagarbos vyresniesiems visuma.

Beveik tūkstantį metų karingos kaimyninės gentys plėšė Babilonijos gyvėtojus. VII a. iki Kr. pabaigoje įkurta naujoji Babilonijos valstybė vėl atgavo savo didybę. Klestėjo mokslas, kultūra, architektūra. Tačiau antrasis suklestėjimas truko neilgai. Vidaus nesutarimų draskoma valstybė tapo Pėrsijos **impėrijos** dalimi.

Persijos imperija

VI a. iki Kr. valdant Darijui I, Pėrsijos impėrija išgyveno klestėjimo laikotarpį. Jos teritorija driekėsi nuo Graikijos ir Lėbijos vakaruose iki Indijos rytuose. Valdovas ne tik plėtė teritoriją, bet ir ėmėsi reformų. Patogesniai valdymui imperija buvo suskirstyta į provincijas, kurias prižiūrėjo ištikimi valdininkai. Provincijų ribos sutapo su užkariautų valstybių ribomis. Pavergti kraštai mokėjo piniginių mokesčių imperijai, kurio dydis priklausė nuo dirbamos žemės ploto ir derlingumo. Gerinant susisiekimą imperijoje, nutiestas platus kelių tinklas, pastatyta naujoji sostinė Persėpolis, klestėjo menas ir kultūra.

V a. iki Kr. Pėrsija įsivėlė į karus su imperijai nepaklūstančiais graikų poliais. Kelis dešimtmečius trukę karai baigėsi persų pralaimėjimu ir imperijos nusilpimu. Galiausiai imperiją nukariavo Aleksandras Makedonietis.

6 Pėrsiškas aukso ragas. VI a. iki Kr.

1. Pasvarstykite, kam reikia rašytinių įstatymų.
2. Pasakyk savo nuomonę apie **4** numatytas bausmes. Ar pritartum, kad tokie įstatymai galėtų Lietuvoje?
3. Kokių imperijos reformų ėmėsi Darijus I?
4. Įsivaizduok, kad dirbi gidu Babilono mieste. Parenk reklaminę skrajutę apie šio miesto įžymybes **1, 2**.
5. Išnagrinėk **5**. Kokius žemynus apėmė Persijos imperija klestėjimo laikais?

7 Darijus I su tarnais ir pavergtais žmonėmis. Darijaus I rankoje lankas, simbolizuojantis karališkąją valdžią. Virš valdovo – jį laiminantis angelas, vienas iš persų religijos simbolių. VI a. iki Kr.

5. Finikiečiai, hetitai ir asirai

2 Finikiečių sidabrinė moneta su laivo atvaizdu. IX a. iki Kr.

1 Finikija ir jos kolonijos. IX a. iki Kr.

Finikiečiai – prekyautojai ir jūrininkai

Daugiau kaip prieš 3000 metų Viduržemio jūros rytų pakrantėje gyveno finikiečiai – prekyautojai ir jūrininkai. Jų gyvenimo būdas buvo savitas, nes rūpėjo ne užkariavimai, bet verslas. Finikiečiai sėkmingai prekiavo Viduržemio jūroje. Ypač garsėjo jų purpuro spalvos audiniai, stiklo gaminiai. Naujai atrastose vietose kūrė **kolonijas**. Dalis jų ilgainiui virto galingais, savarankiškais miestais. Garsiausias iš jų buvo šiaurės Afrikoje įkurta Kartagina. Manoma, kad finikiečiai pirmieji apiplaukė Afrikos žemyną.

Apie 1000 m. iki Kr. finikiečiai sukūrė pirmąją pasaulyje **abėcėlę**. Spartesnei prekių apskaitai jie pirmieji sugalvojo užrašinėti ne žodžius, bet pavienes raides. Taip rašyti buvo paprasčiau ir greičiau nei dantiraščiu ar hieroglifais. Abėcėlė turėjo 22 raides, bet nė vienos balsės. Vėliau šį raidyną perėmė graikai. Romėnai jį papildė balsėmis ir sukūrė lotyniškąjį raštą, kuris tapo pavyzdžiu lietuviškiems rašmenims.

Finikiečiai nesukūrė vientisos valstybės. IV a. iki Kr. juos nukariavo graikai, vėliau – romėnai. Beveik tūkstantį metų gyvavusi pirklių ir jūrininkų tauta išnyko iš pasaulio žemėlapiu.

Geležinė hetitų imperija

Biblijos tekste aptinkama indoeuropiečių tauta hetitai. Spėjama, jog jų protėviai maždaug prieš 4000 m. atvyko į dabartinės Turkijos teritoriją. Iki tol galingiausia čia gyvenusi tauta buvo hatai. Iš jos kildinamas ir hetitų pavadinimas. Atvykėliai pamažu pavergė vietos gyventojus. XVII a. iki Kr. viduryje įkūrė pirmąją savo valstybę – Hetitų karalystę.

Hetitai buvo pasiekę aukštą išsivystymo lygį. Jie turėjo sukūrę savo raštą, panašų į šumerų dantiraštį. Turėjo rašytinius įstatymus. Juose aiškiai atskirti netyčiniai nusikaltimai nuo tyčinių, ginama asmeninė nuosavybė.

Apie 1900 m. iki Kr. hetitai pirmieji pradėjo lydyti geležį. Ji buvo lengvesnė ir tvirtesnė, tad pranašesnė už ginklus ir įrankius iš bronzos. Pasiekti pergalių karuose padėjo ir treniruoti, eiklūs žirgai. Jų traukiami lengvi kovos vežimai buvo manevringesni už egiptietiškus ir greitesni nei šumerų. Šie laimėjimai lėmė hetitų galybės augimą ir karalystės tapimą imperija.

Egiptietiški hieroglifai	Finikietiški	Graikiški	Lotyniški
	𐤀	Α	I
	𐤁	Β	M
	𐤂	Γ	N
	𐤃	Δ	R

3 Rašto raida nuo egiptiečių hieroglifų iki lotyniškosios abėcėlės rašmenų.

4 Iš hetitų įstatymų. XVII a. iki Kr.

10. Jei kas nors sužalos žmogų taip, kad reikės jam gydytis, tai privalo rūpintis sužeistuoju. Privalu skirti žmogų į sužeistojo namus, kuris jam dirbs, jei sužeistasis nepasveiks.

Tačiau jei sužeistasis išgis, kaltininkas privalo jam išmokėti piniginę kompensaciją, taip pat sumokėti gydytojui už gydymą.

192. Jei miršta moters sutuoktinis, ji turi teisę paveldėti mirusiojo turtą.

Pagal <http://www.fordham.edu/halsall/ancient/1650nesilim.asp>

5 Hetitų valstybė. XVIII–XII a. iki Kr.

6 Asirijos valstybė. XI–V a. iki Kr.

Ilgainiui nuolatiniai karai nualino valstybę. XII a. iki Kr. Hetitų imperija žlugo, jos sostinę sugriovė priešai. Išlikusias silpnas hetitų valstybėles užkariavo galinga Asirijos imperija.

Žiaurieji asirai

Mesopotamijos šiaurinėje dalyje gyvavo Asirijos valstybė. Jos galybės laikotarpis prasidėjo X a. iki Kr. Negailestingi valdovai ėmė rengti grobiamuosius žygius. Asirai pagarsėjo kaip itin nuožmūs užkariautojai. Jų armija, ginkluota geležiniais ginklais, taranais sienoms griauti ir akmenų svaidyklėmis, neturėjo lygių. Siekdami įbauginti nukariautas tautas asirai masiškai kankino ir žudė gyventojus. Dėl to jie Biblijoje net vadinami „Dievo rykšte“.

Asirija suklestėjo valdant valdovui Ašurbanipalui. Jis valdė jau imperija tapusią milžinišką valstybę. Ašurbanipalo valdymo metais plėtotas menas, architektūra, skulptūra. Sostinėje Ninėvijoje sukaupia dantiraščio tekstų biblioteka, kurios griuvėsiuose archeologai aptiko apie 25 tūkst. lentelių!

Po Ašurbanipalo mirties imperija ėmė silpnėti. VII a. iki Kr. pabaigoje ją nukariavo babiloniečiai.

9 Asirai puola miestą naudodami ratinį taraną.

Abėcėlė – raidžių raštas.
Kolonija – išeivių iš kitos šalies gyvenvietė.

7 Hetitų valdovo Muršilio II antspaudas su hetitų rašmenimis. Apie 1300 m. iki Kr.

8 Sparnuotojo buliaus skulptūra, saugojusi įėjimą į Asirijos karalių rūmus. Ji simbolizavo jėgą, protą ir dieviškumą. X a. iki Kr.

1. Naudokis 1 ir sudaryk sarašą prekių, kuriomis prekiaavo finikiečiai.
2. Paaiškink, kuo reikšmingas finikiečių abėcėlės išradimas.
3. Išnagrinėk 4. Kokių išvadų apie hetitų įstatymus gali padaryti?
4. Kokie laimėjimai leido hetitams užkariauti kitas tautas?
5. Kodėl asirai Biblijoje vadinami „Dievo rykšte“? Kurias valstybes jie buvo nukariavę 6?

6. Žydai – biblinė tauta

2 Žydų tautos klajonės. Apie 1800–250 m. iki Kr.

Biblija – žydų istorijos šaltinis

Žydai yra viena iš nedaugelio Senovės pasaulio tautų, kurios išliko iki mūsų dienų. Svarbiausias žinių apie senovės žydus šaltinis yra **Biblija**. Ji skirstoma į Senąjį ir Naująjį Testamentą. Žydai pripažįsta Senąjį Testamentą. Jo penkias pirmąsias knygas vadina **Torà**.

Biblija yra ne tik Šventoji knyga, bet ir istorinis dokumentas. Archeologų kasinėjimai parodė: dalis Biblijoje aprašytų įvykių, vietovių pasitvirtino. Iš Biblijos sužinome, kad Dievas pažadėjo Abraomui ir jo palikuonims Kanaano žemę. Šis kraštas, vėliau žinomas kaip Palestiną, žydams tapo svarbiausias.

Ilgą laiką žydai gyveno kaip klajokliai ir gyvulių augintojai Mesopotāmijoje. Apie 1800 m. iki Kr. Abraomas ir jo šeima patraukė į Kanaano kraštą. Čia atvykęlius praminė hebrajais. Dievo ir Abraomo sutartį paveldėjo sūnus Izaokas. Vėliau perėmė vaikai Jokūbas, dar vadinamas Izraeliu. Todėl visi senovės žydai vadinami izraelitais, o jų žemė – Izraeliū.

Dalis žydų persikėlė gyventi į Egiptą. Ilgainiui Egipto faraonai ėmė persekioti žydus, vertė juos vergais. XIII a. iki Kr. iš Egipto vergovės žydus išvadavo pranašas **Mōzė**. Pasak Biblijos, pakeliui į Pažadėtąją žemę Mozei apsireiškė Dievas ir perdavė Dešimt Dievo įsakymų. Mozė perskaitė juos tautai, kuri pasižadėjo laikytis įsakymų ir patvirtino sandorą su Dievu.

Izraelio klestėjimas ir nuosmukis

Nuo XII a. iki Kr. Izraelį sudarė 12-os genčių sąjunga, kuriai vadovavo išmintingi vyrai – teisėjai. Norėdami išsilaikyti Pažadėtojoje žemėje izraelitai turėjo kariauti su vietos gyventojais ir kaimynais. Nesiliaujantys karai vertė izraelitus vienyti.

4 Žydų atvykimas į Egiptą. Ilgą laiką jie buvo klajoklių tauta. Piešinys iš egiptiečių kapavietės. Apie 1700 m. iki Kr.

1 Judaizmo simboliai: A – Dovydo žvaigždė; B – Tora – penkios pirmosios Senojo Testamento knygos; C – Menora – septynšakė žvakidė.

3 Raudų siena Jeruzalėje. Prie Saliamono šventyklos sienos liekanų tūkstančiai žydų ateina melstis ir atlikti religinių apeigų.

5 Dešimt Dievo įsakymų. XIII a. iki Kr.

1. Neturėsi kitų dievų, tik tai mane.
2. Nedirbsi sau drožinio nei jokio paveikslą, panašaus į tai, kas yra aukštai danguje ir kas yra čia, žemėje, ir kas yra vandenyse po žeme. Jiems nesilenksi ir jų negarbinsi.
3. Nenaudosi pikto Viešpaties, savo Dievo, vardo.
4. Atsimink: švęsi šabo dieną. Šešias dienas triūsi ir dirbsi visus savo darbus, bet septin-

toji diena yra Viešpaties, tavo Dievo, šabas.

5. Gerbsi savo tėvą ir motiną.
6. Nežudysi.
7. Nesvetimausi.
8. Nevogsi.
9. Neliudysi melagingai prieš savo artimą.
10. Negeisi savo artimo namų: negeisi savo artimo žmonos ar vergo ir vergės, ar jaučio, ar asilo, ar bet ko, kas priklauso tavo artimui.

Pagal www.biblija.lt

Biblija – judaizmo ir krikščionybės religijų šventųjų knygų rinkinys. Bibliją sudaro Senasis ir Naujasis Testamentas.

Judaizmas – viena seniausių monoteistinių religijų, išpažįstama beveik vien žydų.

Monoteistinė religija – tikėjimas viena dieva.

Torà – penkios pirmosios Senojo Testamento knygos.

6 Mozė ant Sinajaus kalno.
XII a. dailininko piešinys.

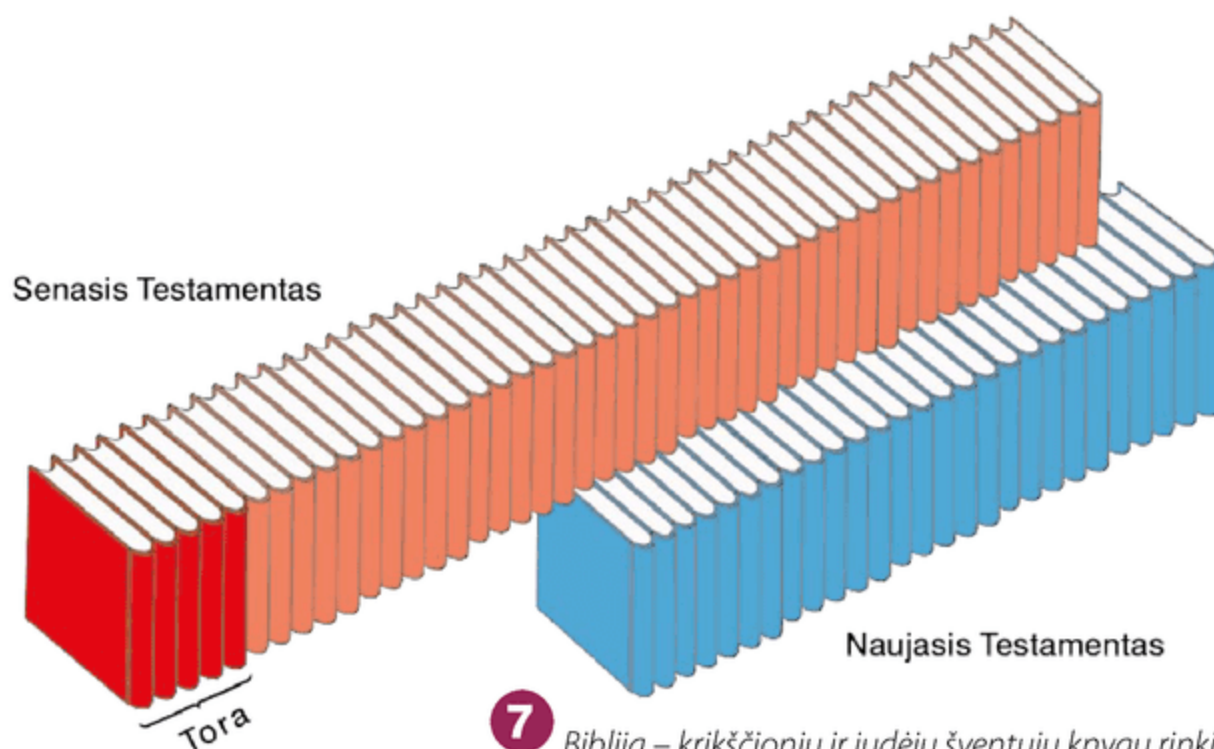
Pirmuoju žydų karaliumi tapo Saulius. Jis sėkmingai kovojo su priešais, o karalystė klestėjo. Valdant karaliui Saliamonui, prasidėjo nesutarimai. Po valdovo mirties žydų valstybė skilo į dvi karalystes: Izraėlį ir Judėją. Ilgainiui nusilpusios karalystės tapo lengvu galingų kaimyninių valstybių grobiu.

I a. žydų gyvenamas žemes užgrobė romėnai. Jeruzalė ir jos pagrindinė šventykla galutinai sugriautos. Daugelis gyventojų žuvo, tūkstančiai pateko į vergiją. Be šventyklos likusi Jeruzalė netraukė maldininkų, prarado vienijamąją galią. Palikę šalį žydai išsisklaidė po visą Rėmos impėriją.

Žydų buitis ir gyvenimo būdas

Daugelį amžių žydai neturėjo savo valstybės ir buvo išblaškyti po pasaulį. Tačiau jie išliko, nesusimaišė su kitomis tautomis. Matyt, tai lėmė šimtmečius gyvavęs šios tautos vienybės ir bendros istorinės praeities jausmas. Be to, žydus vienija ir **judaizmas**. Tai viena pirmųjų **monoteistinių religijų** pasaulyje. Tai ne vien tikėjimas, bet ir tam tikri papročiai, gyvenimo būdas, išlikęs iki mūsų dienų.

Iš senovės laikų atkeliavo paprotys kiekvienai žydų šeimai rūpintis religiniu namų tyrumu. Viena iš jos pareigų – prižiūrėti, kad šeima valgytų košerinį (hebrajų k. *košer* – tinkamas) maistą, paruoštą pagal judėjų mitybos taisykles. Košerio įstatymas yra pateiktas Toroje. Ten išvardyti gyvūnai, kuriuos leidžiama valgyti, bet ir jie turi būti paruošti pagal tam tikras taisykles. Žydams galima valgyti ėrieną, jautieną ir vištieną, neleidžiama kiauliena ir vėžiagyviai.

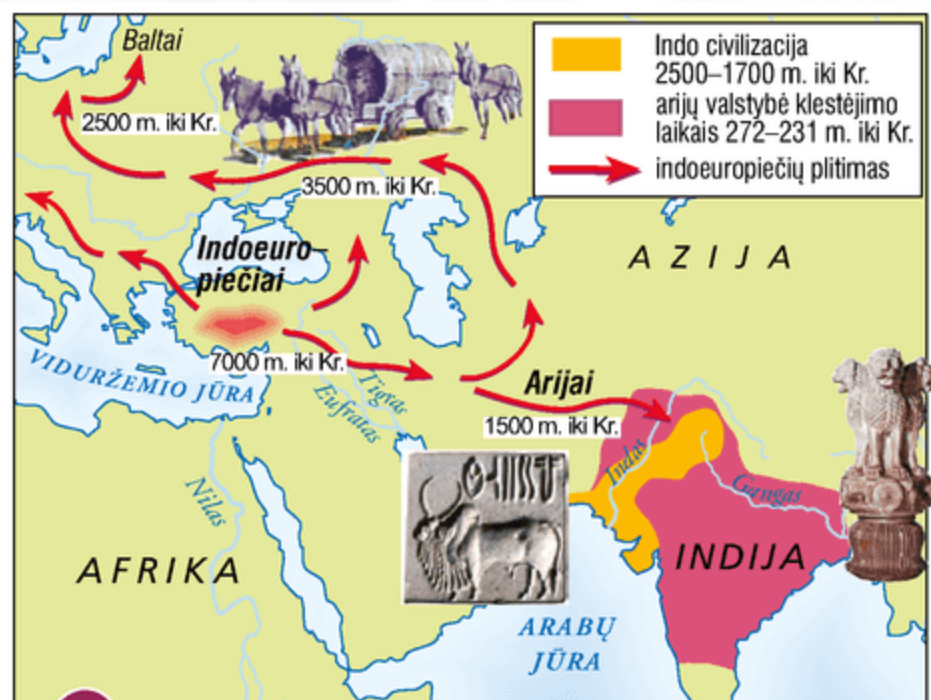
7 Biblija – krikščionių ir judėjų šventųjų knygų rinkinys.

1. Išnagrinėk 2 ir papasakok apie žydų tautos klajones, nurodyk kraštus, kuriuose gyveno žydų tauta.
2. Paaiškink, kas sudaro Bibliją 7. Kurias jos dalis pripažįsta judėjai, o kurias – krikščionys?
3. Kuo judaizmas skyrėsi nuo kitų senovės Rytų religijų? Įvardyk judaizmo religijos simbolius 1.
4. Kokį vaidmenį žydų tautos istorijoje suvaidino Abraomas, Jokūbas ir Mozė?
5. Susiskirstykite į grupes ir išnagrinėkite 5. Kuo Dešimt Dievo įsakymų svarbūs šiais laikais?

7. Senovės Indija

Paslappingoji Indo civilizacija

III tūkst. m. iki Kr. viduryje derlingo Indo upės slėnio gyventojai vertėsi žemdirbyste, gyvulininkyste ir amatais. Čia glaudėsi bene šimtas miestų ir miestelių. Didžiausiuose iš jų – Mohendžo Dare ir Harapoje – galėjo gyventi po 35 tūkst. žmonių. Kiekvienas miestas turėjo savo valdovą – žynį. Miestai buvo taisyklingo plano. Aukščiausioje vietoje stovėjo tvirtovė, o aplink ją – visuomeniniai pastatai: grūdų sandėliai, prekyvietės, pirtys su baseiniais. Žmonės gyveno kelių aukštų namuose. Jie, kaip ir kiti pastatai, buvo iš degtų plytų. Kiekvienas namas turėjo prausimosi patalpą ir tualetą. Nuotekos tekėjo po gatvėmis įrengta kanalizacija.

Mokslininkams iki šiol nepavyko perskaityti Indo civilizacijos rašto. Neaišku, kas – klajokliai **ārijai** ar gamtos nelaimės – priverė išnykti šią civilizaciją.

Klajokliai arijai

II tūkst. m. iki Kr. viduryje į Indo slėnį pradėjo plūsti karingos arijų gentys. Jos, kaip ir baltai, priklausė indoeuropiečių tautų grupei.

Arijų visuomenė buvo susiskirsčiusi į **vārnas**. Arijai tikėjo, kad jas sukūrė dievai. Aukštesnėms – brahmanams, kšatrijams ir vaišijams – priklausė arijų kilmės Indijos gyventojai. Šudrų varną sudarė pavergti senieji Indijos gyventojai. Ilgainiui varnas imta skirstyti į smulkesnes visuomenės grupes, kurios buvo susijusios su profesija. Žemiausią padėtį visuomenėje užėmė „neliečiamieji“, kurie dirbo pačius sunkiausius darbus.

Priklausymas varnai buvo paveldimas. Niekas negalėjo pereiti iš vienos į kitą, tuoktis ir net bendrauti su kitos varnos nariu.

Arijai užkariavo beveik visą Indiją, bet vientisos valstybės nesukūrė. VII–VI a. iki Kr. gyvavo net 16 nuolatos besivaidijančių karalysčių.

Iš klajoklių arijų tikėjimo viena seniausių religijų – **induizmas**. Arijai garbino daugybę dievybių. Neturėdami rašto jie iš kartos į kartą perpasakodavo savo dievų nuotykius. Galiausiai šie pasakojimai buvo surašyti žinių knygose – **vėdose**, kurias induistai laiko šventomis. Jos užrašytos arijų kalba – sanskritu. Jas skaityti ir aiškinti leista tik aukštesniųjų varnų nariams.

4 Iš senovės indų veikalo. IV–III a. iki Kr.

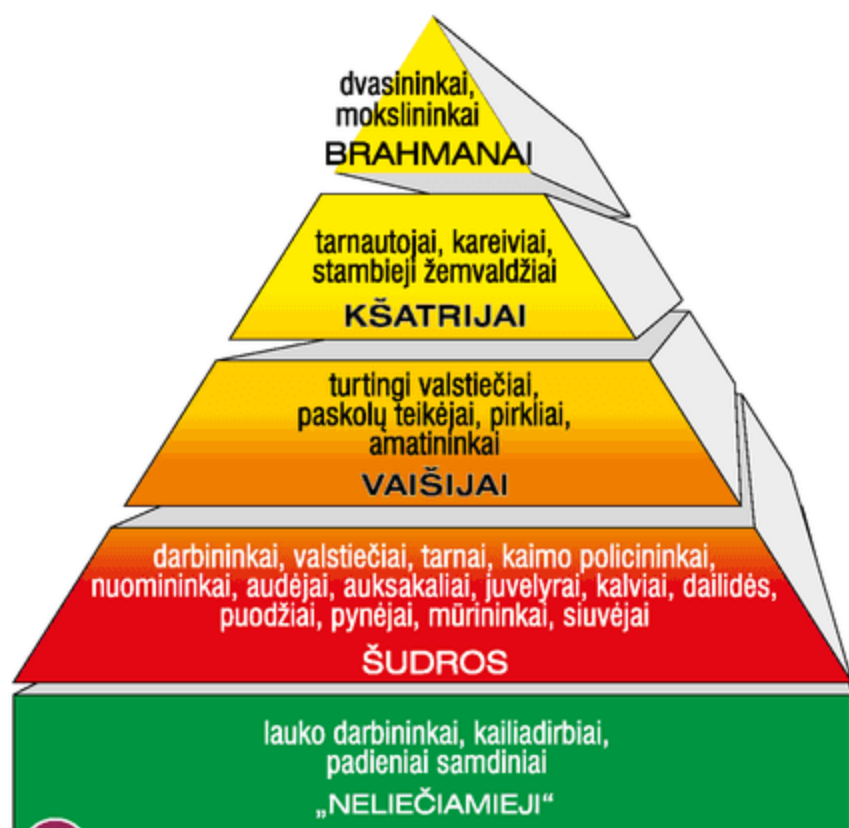
Brahmanų pareiga – mokyti, mokyti, aukoti aukas už save ir kitus, dalyti ir priimti dovanas. Kšatrijų pareiga – mokyti, aukoti, dalyti dovanas, užsiminėti karo reikalais ir saugoti gyvuosius. Vaišijų pareiga – mokyti, aukoti aukas, arti žemę, verstis gyvulininkyste ir prekyba. Šudrų pareiga – tarnauti dukart gimusiems (aukštesnėms varnoms, jų nariai laikyti dukart gimusiais: pirmas gimimas natūralus, antras – išsimokslinimas), verstis žemdirbyste, gyvulininkyste, prekyba bei amatais ir būti tarnais.

A. Prazauskas, *Hindų religija*, Vilnius, Mintis, 1977, p. 71–72.

1 Senovės Indija ir indoeuropiečių plitimas.

2 Statula iš Mohendžo Daro. Mokslininkų manymu, ji vaizduoja vieną iš Indo civilizacijos dievų arba miesto valdovą – žynį. Apie II tūkst. m. iki Kr.

3 Varnų piramidė Indijoje.

5 Šyva yra vienas iš svarbiausių induistų dievų. Jo šokis simbolizuoja nuolatos besikeičiantį pasaulį. Bronzinė statula. Apie I tūkst. m. iki Kr.

6 Maldininkai Varanasyje atlieka apsivalymo apeigas. Induistai garbina Gangą ir laiko ją šventąja upe.

Induistai mano, jog žmogaus siela po mirties persikelia į kito žmogaus ar net gyvūno kūną. Kuo atgimstama, priklauso nuo to, kaip žmogus gyveno praėjusiame gyvenime: dorieji žengia į dievų pasaulį, aistringieji vėl tampa žmonėmis, o tamsuoliai persikelia į gyvūnus.

Išmintingasis Buda

Dar viena pasaulinė religija, atsiradusi senovės Indijoje, yra **budizmas**. Ji grindžiama VI–V a. iki Kr. gyvenusio Sidartos Gautamos, vadinamo **Budà**, t.y. Praregėjusiuoju, mokymu.

Norėdamas pažinti žmogaus kančias princas Gautama paliko šeimą, turtus ir pradėjo atsiskyrėlio gyvenimą. Po šešerių apmąstymų ir kelionių metų Gautama įmėnė gyvenimo mįslę ir ėmė mokyti žmones gyventi dorai, išmintingai, skirti laiko apmąstymams.

Kitaip nei induizme, budizmo religijoje nėra dievų, nepripažįstamas visuomenės skaidymas į varnas. Tačiau budistai, kaip ir induistai, tiki, kad po mirties visi žmonės vėl atgimsta, o naujasis gyvenimas priklauso nuo to, kokius darbus žmogus padarė praėjusiame gyvenime. Indijoje budizmas nėra labai paplitusi religija, bet greitose Azijos šalyse jis turi itin daug išpažinėjų.

Senovės Indijos menas, literatūra bei architektūra padarė didelę įtaką Pietryčių Azijos šalių kultūrai. Svarbūs ir senovės indų medicinos, matematikos laimėjimai. Indų medikai mokėjo gydyti nuodingųjų gyvačių įgeltus žmones, išvalyti žaizdas, atlikti chirurgines operacijas. Indų matematikai pirmieji pradėjo vartoti dešimtainę skaičiavimo sistemą su nulio ženklu. Šį išradimą perėmė arabai, o iš jų – europiečiai. Šachmatų žaidimas taip pat buvo sugalvotas Indijoje.

Šiuolaikinė Indija išsaugojo dalį senosios kultūros ir tradicijų.

Ārijai – į senovės Indiją įsiveržusios indoeuropiečių tautos. Sanskrito žodis *arya* reiškia „kilmingas“.

Budizmas – viena iš labiausiai Azijoje paplitusių religijų, kurios pradininku laikomas Buda.

Induizmas – Indijoje paplitęs tikėjimas, pagrindinė indų religija.

Varnos – pagrindinės senovės Indijos visuomenės grupės: brahmanai, kšatrijai, vaišijai ir šudros.

Vėdos – seniausios indų šventosios ir žinių knygos.

7 Akmeninė susimąsčiusio Budos statula. Apie V a. iki Kr.

1. Paaiškink, kodėl Indo civilizacija susikūrė didelės upės slėnyje.
2. Į kokias grupes buvo susiskirstę senovės Indijos gyventojai **3**?
3. Nustatyk pagrindinių grupių pareigas.
4. Įvardyk svarbiausius senovės Indijos laimėjimus.
5. Dėl ko sanskritas panašus į lietuvių kalbą **1**?
5. Susiskirstykite į grupes. Internetu, bibliotekoje pasidomėkite induizmo ir budizmo religijomis ir pateikite klasėje esminius jų bruožus.

8. Senovės Kinija

1 Senovės kinų apeiginis indas iš bronzos. II tūkst. m. iki Kr.

2 Senovės Kinija.

3 Iš senovės kinų veikalo. II a. iki Kr.

Iš visų valdovų, vadinamų Danguis Sūnumis, Cinas buvo pats galingiausias. „Visa, kas gimsta tarp dangaus ir žemės, yra mirtinga“, – pasakė vienas senovės išminčius. Tačiau Cinas save laikė vieninteliu ir nepakartojamu, vylėsi, kad likimas padarys jam išimtį. Jis uždraudė kalbėti apie mirtį. Ir gausybė valdininkų šį įsakymą vykdė taip pat uoliai kaip mokesčių mokėjimą. Net iš senovės karalių dokumentų, surašytų bronziniuose diskuose arba bambukinėse lentelėse, buvo kruopščiai iškalamas ar užtepamas tušu hieroglifas „mirtis“.

A. Nemirovskis, *Senovės istorijos skaitiniai*, Kaunas, Šviesa, 1989, p. 78–79.

4 Didžioji kinų siena. Pradėta statyti III a. iki Kr. Didžiąją kinų sieną sudaro daugybė atskirų ruožų, pastatytų skirtingais laikotarpiais. Bendras jos ilgis yra maždaug 6000 km.

Kinijos civilizacijos susikūrimas

Dykumų, kalnų, jūrų bei vandenynų atskirta Kinijos civilizacija susikūrė aikštingos Hvanghės, arba Geltonosios upės, slėnyje. Taip ji vadinama todėl, jog atplukdo derlingo geltono dumblo. Archeologų kasinėjimai rodo, kad jau neolite valstiečiai derlingame slėnyje dirbo žemę, augino naminių gyvulių. Kinai nuo seno garsėjo šilkaverpių auginimu ir šilko gamyba.

Maždaug III tūkst. m. iki Kr. susikūrė senovės Kinijos civilizacija. Kelis tūkstančius Kiniją sudarė atskiros karalystės. Jas valdė turtingos ir įtakingos šeimos – **dinastijos**, pagal kurias skirstoma senovės Kinijos istorija.

Šimtmečius tarp karalysčių trunkančią kovą dėl valdžios laimėjo Cinai. Iš čia kilo ir dabartinis Kinijos pavadinimas. III a. iki Kr. valdovas **Cinas** jėga suvienijo atskiras karalystes ir tapo pirmuoju imperatoriumi. Jis turėjo neribotą valdžią: buvo įstatymų leidėjas, aukščiausiasis teisėjas, karvedys ir net žynys. Jo valdoma Kinija tapo gerai organizuota ir nenugalima imperija.

Kinijos šiaurinę dalį be paliovos puldinėjo karingi klajokliai **hūnai**. Nuolatinė jų grėsmė paskatino Ciną kurti gynybos sistemą – atskirus įtvirtinimus sujungti į vieną grandinę. Taip atsirado Didžioji kinų siena. Šiandien tai didžiausias žmonių rankomis sukurtas statinys pasaulyje.

Cinui mirus, jo imperija subyrėjo, bet valstybės valdymo sistema išsilaikė daugiau kaip 2000 metų.

Raštas ir mokymasis

II tūkst. m. iki Kr. viduryje Kinijoje atsirado raštas. Iš pradžių kinai piešė įvairių daiktų paveikslėlius, vadinamus piktogramomis. Pamažu jos supaprastėjo iki kelių linijų. Taip atsirado kinų rašto ženklai – hieroglifai. Kiekvienas iš jų reiškė atskirą žodį. Slenkant amžiams, kinų raštas darėsi vis sudėtingesnis, hieroglifų daugėjo. Dabar jų suskaičiuojama net iki 50 tūkst. Tekstus kinai rašė vertikaliais stulpeliais iš dešinės į kairę kaulinėse ir bambukinėse lentelėse. Imperatorius ir kilmingieji rašė šilko atraizose.

I a. imperatoriaus tarnautojas, išviręs „košę“ iš medžio žievės, kanapių pluošto ir skudurų, pagamino popierių. Šis išradimas išgarsino Kiniją ir ilgainiui paplito visame pasaulyje.

去 冰 魚 信 屋 金 龍
eiti ledas žuvis laiškas namas auksas drakonas

5 Kinų rašto ženklai – hieroglifai. Legenda byloja, jog raštą išrado imperatorius, tyrinėjęs paukščių ir gyvūnų pėdsakus. Seniausių kinų rašmenų aptikta ant burti naudotų kaulų.

Išsimokslinę žmonės kinų visuomenėje buvo labai gerbiami, galėjo eiti aukštas valstybines pareigas. VI a. iki Kr. gyveno garsiausias senovės Kinijos filosofas **Konfucijus** (didysis mokytojas). Jis mokė laikytis senųjų papročių ir įstatymų, gerbti protėvius. Tikino, kad valstybė turi tarnauti žmonėms. Pasak filosofo, valdiniam valdovas turi būti tarsi tėvas, o šie privalo jį mylėti ir paklusti. **Konfucianizmo mokyimas** turi daug sekėjų Kinijoje ir šiais laikais.

Senovės Kinijos laimėjimai

Kinai pasiekė svarbių mokslo ir technikos laimėjimų. Jie išrado popierių, pirmieji pradėjo spausdinti knygas, sukaupe daug mokslo žinių. Stebėdami dangaus šviesulių judėjimą mokslininkai sudarė tikslius kalendorius. Metai turėjo 12 mėnesių, kiekvienas mėnuo – 30 dienų. Kinų jūreiviai ir keliautojai vieni iš pirmųjų pradėjo rengti žemėlapius. Lengviau orientuotis jūroje padėjo išrastas kompasas. Kinai pirmieji išmoko gaminti paraką. Išrado ir prietaisą žemės drebėjimams nustatyti – seismografą. Kinijoje labai aukšto lygio buvo medicina. Gydytojai ligonius gydė vaistiniais augalais, mineralais, **akupunktūra**.

Tūkstančius metų Kiniją su Vakarų pasauliu jungė per Azijos dykumas ir negyvenamus kalnus besidriekiantis **Didysis šilko kėlias**. Pagrindinė juo gabenama prekė buvo vertingas šilko audinys. Iš Rytų mainais į auksą, sidabrą, stiklą ir medvilnę keliavo prieskoniai, porcelianas, arbata. Dar reikšmingesnis buvo idėjų ir technikos naujovių perdavimas.

Kai kurie kinų išradimai pasiekė Europą ir buvo tobulinami. Kitus jiems žinomus daiktus, pavyzdžiui, kompasą, paraką, Vakarų šalys turėjo išrasti iš naujo.

7 Kinai pasiekė svarbių mokslo ir technikos laimėjimų. Pirmieji sukūrė kompasą (1), seismografą (2), išmoko pagaminti porcelianą (3), šilką (4), popierių (5).

Akupunktūra – tradicinis kinų gydymo būdas adatomis.

Didysis šilko kėlias – svarbiausias Kiniją ir Europą jungęs sausumos prekybos kelias senovėje.

Dinastija – tos pačios giminės valdovai, vienas iš kito paveldintys sostą.

Hūnai – karingų klajoklių gentys.

Konfucianizmas – kinų išminčiaus Konfucijaus mokymas.

6 Akupunktūra. Tradicinio kinų gydymo adatomis esmė – aktyvių žmogaus kūno paviršiaus taškų dirginimas adatomis.

1. Paaiškink, dėl ko Kinijos civilizacija atsirado Hvanghės upės slėnyje.
2. Kuriam tikslui buvo pastatyta Didžioji kinų siena **4**?
3. Išnagrinėk **3**. Kuo išgarsėjo jame minimas valdovas?
4. Įsiziūrėk į **2**. Su kokiomis kliūtėmis susidurdavo Šilko keliu keliaujantys pirkliai?
5. Įvardyk svarbiausius Kinijos civilizacijos laimėjimus **4–7**. Kurį iš jų ir dėl ko laikytum reikšmingiausiu?

Skyriaus santrauka

Kas yra civilizacija?

Aukštos kultūros žmonių visuomenė vadinama civilizacija. Dėl palankių gamtos sąlygų pirmosios civilizacijos susikūrė senovės Rytuose derlinguose didžiųjų upių slėniuose. Būtinybė organizuotai prižiūrėti drėkinimo sistemas skatino valstybės atsiradimą.

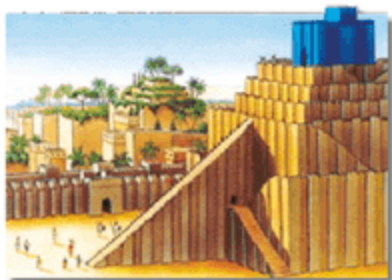
Šumerio civilizacija

IV tūkstn. Mesopotāmijoje įsikūrusi Šumerio civilizacija yra viena seniausių pasaulyje. Vientisos valstybės šumerai nebuvo sukūrę. Šumerė buvo daug savarankiškų miestų-valstybių. Miestų-valstybių tarpusavio kovų susilpninta Šumerio civilizacija žlugo.

Turtingasis šumerų palikimas

Šumerai pirmieji sukūrė raštą. Jie pradėjo drėkinti laukus kanalų vandeniu, išrado ratą. Šumerų tikėjimas buvo politeistinis. Jie garbino daug dievų.

Babilonas ir Persijos imperija

Mesopotāmijoje klestėjo Babilonijos valstybė. Babiloniečiai pirmieji sukūrė rašytinį įstatymų sąvadą – Hamurabio teisyną. Didžiules Artimųjų Rytų teritorijas valdė galinga ir klestinti Persijos imperija.

Finikiečiai, hetitai ir asirai

Viduržemio jūros pakrantėje gyvenusi finikiečių tauta sukūrė abecėlę. Hetitai pirmieji pradėjo apdirbti ir naudoti geležį. Karingumu pasižymėję asirai buvo sukūrę galingą imperiją.

Žydai – biblinė tauta

Svarbiausias šaltinis, minintis senovės žydus, yra Biblija. Žydai pripažįsta seniausią jos dalį – Senąjį Testamentą. Judaizmas yra viena seniausių pasaulyje monoteistinių religijų.

Senovės Indija

Viena seniausių pasaulyje civilizacijų gyvavo Indo upės slėnyje. Senovės Indijos visuomenė buvo susiskirsčiusi į varnas. Iš Indijos kilo induizmo ir budizmo religijos.

Senovės Kinija

Senovės Kinijos civilizacija kūrėsi derlingame Hvanghės upės slėnyje. Kiniją suvienijo pirmasis imperatorius Cinas. Jo įsakymu pradėta statyti Didžioji kinų siena. Senovės kinai išrado šilką, popierių, kompasą, paraką.

Dantiraščio lentelė ir kiniškas paveikslas

Šumerų raštas

3200 m. iki Kr.	2400 m. iki Kr.	
		diena
		eiti
		galva
		miežiai
		duona
		ranka
		valgyti
		vanduo

Priemonės:

- molis (lentelei gaminti galite naudoti ir plastiliną);
- nuožulniai nudrožtas pagaliukas, nendrės stiebas ar raižomasis įrankis (peilis, vinutė);
- popierius ir pieštukas.

Darbo eiga:

1. Gerai išminkykite molį ir iš jo suformuokite keturkampę lentelę.
2. Pagal šumerų dantiraščio abėcėlę popieriaus lape iš ženklų sudarykite sakinį.
3. Dabar šį sakinį perkeltkite į molinę lentelę. Šumerai ženklus lentelėje dažniausiai įspausdavo nuožulniai nudrožtu nendrės stiebu.
4. Išdžiovinkite molinę lentelę.

Kiniškas paveikslas

Priemonės:

- popieriaus lapas, lipni juostelė;
- nendrės vamzdelis arba medinis pagaliukas;
- teptukas, akvareliniai dažai;
- juodas rašalas, tušas arba žymeklis.

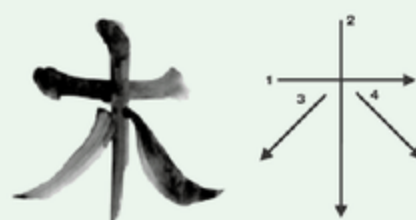
kalnas

lietus

saulė

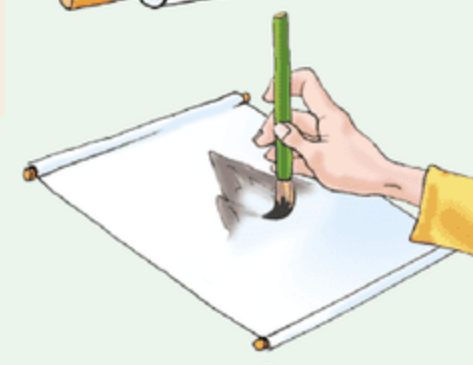
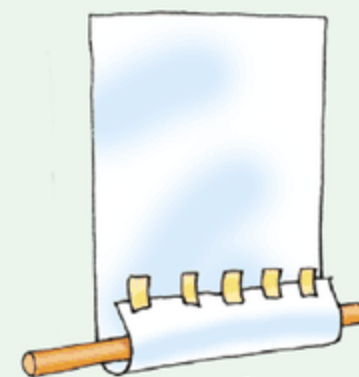
medis

mėnulis

Darbo eiga:

1. Prie popieriaus lapo galų lipnia juoste pritvirtinkite nendrės vamzdelį arba medinį pagaliuką.
2. Teptuku, kaip parodyta paveikslėlyje, nupieškite kalną ir medį arba ką nors kita.
3. Pagal kaligrafijos meno taisykles nupieškite hieroglifus, reiškiančius „kalnas“ ir „medis“ ...

Pirmojo Kinijos imperatoriaus kapas

A Netikėtas valstiečių radinys

1974 m. Siano kaimo (Šansi provincija, Kinija) valstiečiai, kasdami šulinį prie Li kalvos (1), netikėtai aptiko daugybę natūralaus dydžio molinių kareivių figūrų liekanų (2). Vietos gyventojai šimtmečius manė, jog neaukšta kalva yra paprasčiausia gamtovaizdžio dalis ir net neįtarė, jog ji slepia pirmojo imperatoriaus Cino kapą. Pradėję tyrimus archeologai (3) netoli kapo atkasė tris duobes. Jose aptikta per 7000 karių (4), daugiau

7 Pirmasis Kinijos imperatorius Cinas, gyvenęs III a. iki Kr.

kaip 100 kovos vežimų bei žirgų. Kariai tebelaikė vis dar aštirus ginklus, ant kurių nepastebėta nė pėdsako rūdžių. Rasta bronzinių iškilmių vežimų su vežėjais (5), didelė arklidės duobė, duobių su gyvulių griaučiais. Mokslininkai iki šiol tiria kapavietę (6), tačiau pirmojo imperatoriaus kapas dar neatidengtas. Baiminamasi, kad atidengus gali nukentėti viduje esantys daiktai ar palaikai, be to, virš kapavietės pastebima žmonių sveikatai pavojinga gyvsidabrio garų koncentracija.

1. Kodėl apie pirmojo imperatoriaus kapą ilgai nieko nežinota **A**?
2. Išnagrinėkite kapavietės planą **8**. Pasvarstykite, kodėl ši didinga kapavietė buvo sukurta paties imperatoriaus įsakymu.

B Pasaulis po žeme

Kinų istorikas Sima Cianas knygoje „Istoriniai memuarai“ (II a. iki Kr.) rašo, kad imperatoriaus kapas po žeme turėjęs atkurti šiapusinį pasaulį ir įkvėpti pagarbią baimę. Į statybos darbus iš visos imperijos sušaukta daugiau kaip 700 tūkst. vyrų. Imperatoriaus kapo požeminė karsto saugojimo patalpa itin išpuošta. Į kapą įdėta nuostabiųjų namų apyvokos reikmenų, brangenybių, retų daiktų. Jį apšvietė didžiuliai banginio taukų deglai. Didžiąsias Kinijos upes ir vandenyną vaizdavo mechanškai tekantis gyvsidabris. Požeminį kapą nuo įsibrovėlių gynė automatiniai arbaletai. Baigus statybas, darbininkai ir amatininkai, dalyvavę įrengiant kapavietę, nužudyti ir palaidoti kartu su imperatoriumi. Virš kapo supiltas piliakalnis buvo apsodintas medžiais ir apjuostas dviguba siena.

3. Kodėl į imperatoriaus kapą įdėta tiek daug daiktų?
4. Dėl ko buvo nužudyti kapavietę įrengę darbininkai?

8 Kapavietės schema. Bendras kasinėjimų plotas – apie 20 km²: 1 – duobė Nr. 1 atidengta 1974 m.; 14 260 m²; rasta apie 6000 karių figūrų, 40 vežimų; 2 – duobė Nr. 2 atidengta 1976 m.; 6000 m²; 1200 karių, 89 vežimai; 3 – duobė Nr. 3 atidengta 1976 m.; 78 kariai, 1 vežimas; 4 – duobė su žirgais; 5 – išorinė siena; 6 – vidinė siena; 7 – imperatoriaus kapavietė; 8 – duobė su retais gyvūnais ir paukščiais; 9 – duobė su bronziniais žirgais ir kovos vežimais; 10 – statybose dirbusių katorgininkų kapai; 11 – akmentašių dirbtuvės; 12, 13 – 2000 m. pradėti kasinėjimai, vykdomi iki šiol.

9 Restauruotas žirgų traukiamas bronzinis vežimas.

C

Palaidotoji imperatoriaus kariuomenė

Nebyli imperatoriaus kariuomenė stovi lygiagrečiomis eilėmis išrikiuota iškastose duobėse. Terakotiniai kareiviai sustatyti kautynių rikiuote. Išdidūs pėstininkai, laikantys bronzines ietis ar strėlines, budriai saugo imperatoriaus ramybę. Atidžiau įsižiūrėjus galima pastebėti jų šarvų įmantrybių. Iš visos imperijos surinktų karių kilmę rodo skirtingi jų bruožai ir šukuosenos. Mokslininkai tebespėlioja, kokia šios molinės kariuomenės paskirtis.

10 Restauruota kariuomenės dalis dabar eksponuojama Lintongo muziejuje. Iš apžvalgos aikštelės matyti šis įspūdingas reginys.

?

- 5.** Pateik savo aiškinimą apie šios milžiniškos kariuomenės paskirtį.
- 6.** Kodėl kariai sustatyti kautynių rikiuote **C**?

11 Daugelis karių statulų rastos sudužusios. Restauratoriai atliko milžinišką darbą, kol jas suklijavo.

D

Terakotinių karių gamyba

Karių figūros, žirgai ir vežimai buvo gaminami devyniose imperijos dirbtuvėse. Atskiras figūrų dalis išliepavo tuščiavidurėse molinėse formose. Dalių pasirinkimas buvo ribotas – pora kojų variantų ir aštuoni galvos variantai, bet, keičiant jungimo kampą, pasiekta didelė įvairovė. Iš dalių surinktą ir išdžiovintą figūrą padengdavo keliais molio sluoksniais. Vėliau buvo išraižomos akys, burna, pridamos nulietos ausys, nosis, uniformos diržai bei sagos. Figūrą išdegdavo ir nudažydavo. Iš tūkstančių natūralaus dydžio kariuomenės karių nerasiame nė vieno, kuris turėtų tuos pačius bruožus!

?

- 7.** Kaip figūrų gamintojai pasiekė tokią molinių karių išvaizdos įvairovę **D**?
- 8.** Kokį ginklą laikė **12** vaizduojamas karys? Kodėl taip manai?

12 Kario rekonstrukcija. Pagal išlikusius pigmentų pėdsakus ant molinių figūrų mokslininkai nustatė, kaip atrodė nudažytos statulos.

Ar išmokai?

A Kuri raidė laiko juostoje atitinka:

1. Šumerai sukuria raštą.
2. Finikiečiai sukuria abėcėlę.
3. Mozė paskelbia Dešimt Dievo įsakymų.
4. Pradedama statyti Didžioji kinų siena.
5. Atsiranda budizmas.
6. Sukuriamas Hamurabio teisinys.
7. Susikuria Indo slėnio civilizacija.

B Paašrink sąvokas:

miestas-valstybė	monoteizmas	abėcėlė	politeizmas
Hamurabio teisinys	judaizmas	budizmas	zikuratas
civilizacija	Biblija	paprotinė teisė	valstybė
induizmas	kolonija	Didysis šilko kelias	drėkinamoji žemdirbystė

C Atsakyk į klausimus:

1. Dėl ko pirmosios civilizacijos vadinamos didžiųjų upių civilizacijomis?
2. Kokiais laimėjimais išgarsėjo Šumerio civilizacija?
3. Kuo teisės istorijai svarbus Babilonijos valdovas Hamurabis?
4. Kuri senovės tauta sukūrė didžiausią imperiją senovės Rytuose?
5. Kurie finikiečių ir hetitų išradimai yra reikšmingiausi?
6. Kuo pasižymėjo senovės asirai?
7. Kurios pasaulinės religijos kilo senovės Indijoje?
8. Kurie senovės kinų išradimai yra svarbiausi?

D Išnagrinėk iliustracijas:

1. Kaip vadinami paveikslėliuose vaizduojami statiniai?
2. Kokiems tikslams jie buvo naudojami?
3. Kurios senovės civilizacijos pastatė šiuos statinius?
4. Nurodyk šias civilizacijas F žemėlapyje.

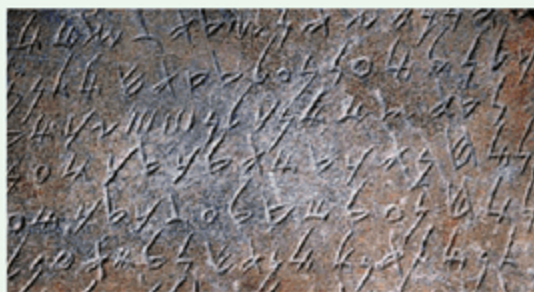

E Atpažink ir paaiškink, kas vaizduojama paveikslėliuose:

A

B

C

D

E

F

G

G Išnagrinėk rašytinį šaltinį:

Viešpats tarė Mozei: „Užlipk pas mane į kalną ir ten lauk. Tau duosiu akmenines plokštes su mokymu ir įsakymais, kuriuos surašiau žmoneš pamokyti“. Taigi Mozė ir jo palydovas Jozuė pakilo kopti. Mozė užlipo ant Dievo kalno.

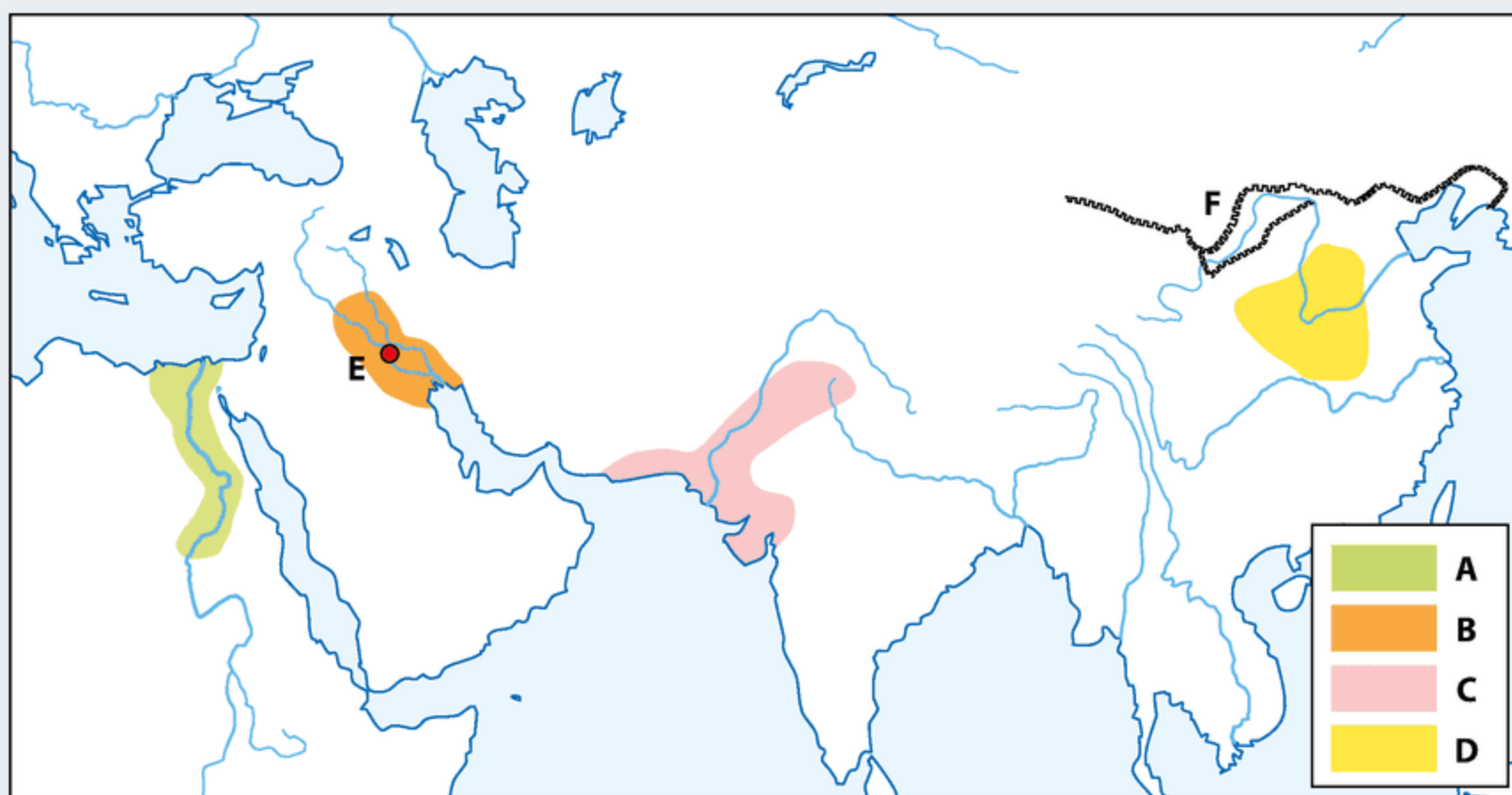
Viešpaties šlovė apgaubė Sinajaus kalną ir debesis jį dengė šešias dienas.

Pagal <http://biblija.lt/>

1. Iš kokios šventosios knygos yra ši ištrauka?
2. Kurioms religijoms ta knyga yra šventa?
3. Kas buvo knygoje minimas Mozė?
4. Koks jo gyvenimo įvykis aprašomas šaltinyje?

F Kuri raidė žemėlapyje atitinka šiuos objektus:

1. Šumerio civilizacija
2. Indo civilizacija
3. Kinijos civilizacija
4. Egipto civilizacija
5. Didžioji kinų siena
6. Babilonas

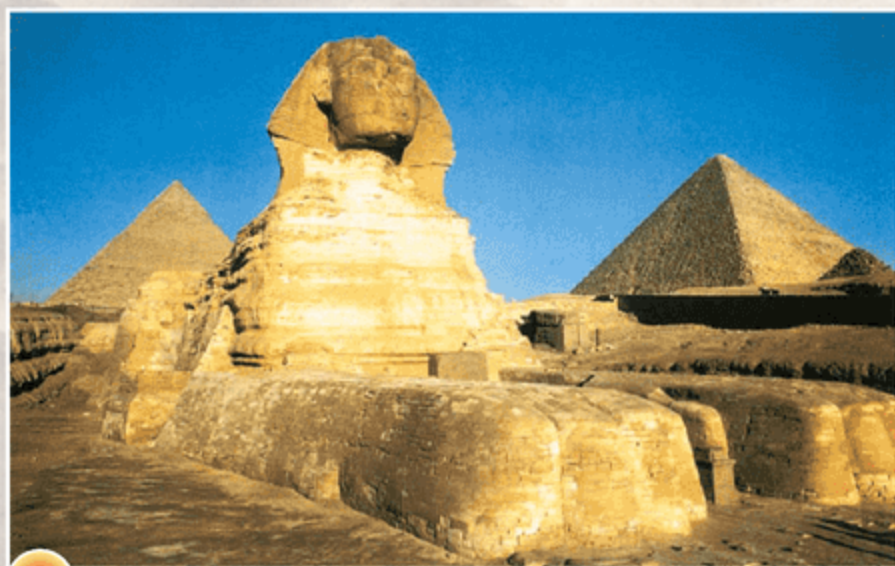
IV

Egipto civilizacija

Daugelis žmonių, išgirdę žodį „Egiptas“, įsivaizduoja Nilo upę, piramides, kapavietes, mumijas, šventyklas, statulas, įstabius piešinius.

Beveik 2000 metų senovės Egipto istorija skendėjo užmarštyje.

Daugybė archeologinių radinių, perskaitytas hieroglifų raštas leido atkurti 3000 metų gyvavusios civilizacijos istoriją. Savo akimis pamatyti senovės Egipto paminklų į šalį kasmet plūsta milijonai turistų.

1 Iš uolos iškaltas Didysis Gizos sfinksas. Beveik 20 m aukščio ir 72 m ilgio gulinčio liūto skulptūra su faraono Chefreno galva simbolizuoja valdovo galią. Apie 2500 m. iki Kr.

Ką žinome apie Egiptą?

Daugiau kaip prieš 5000 metų Nilo žemupyje susikūrė vientisa ir stipri valstybė. Ją valdė visagaliai faraonai, kuriems padedantys žyniai, viziriai, raštininkai ir kiti valdininkai tvarkė valstybės reikalus, rūpinosi taika ir žmonių gerove. Šalyje galiojo vienodi įstatymai, o saulės dievo Ra garbinimas ilgainiui tapo visuotiniu. Dėl darbo pasidalijimo tobulėjo amatai, prekiauta su kitais kraštais. Kasmetinių Nilo potvynių užliejamuose laukuose uoliai dirbę valstiečiai aprūpino gyventojus būtiniais maisto produktais. Mokslo laimėjimai, sukurtas kalendorius ir hieroglifų raštas palengvino valstybės valdymą. Statydami šventyklas ir piramides, įrengdami puošnias kapavietes egiptiečiai puoselėjo meną, kuris stebina iki šiol.

2 Didžiosios Gizos piramidės: Mikerino, Chefreno ir Cheopso. Pastatytos III tūkst. m. iki Kr. viduryje.

Kaip tuo metu gyveno mūsų protėviai?

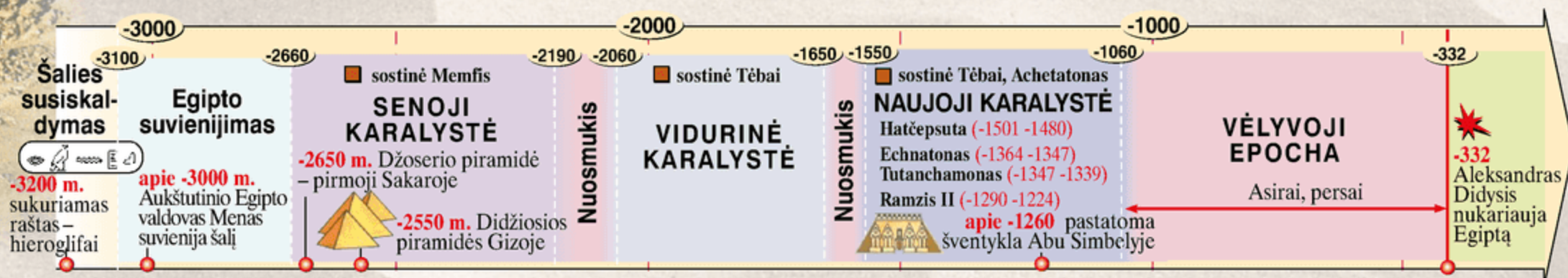
Tais laikais, kai egiptiečiai statė didingas piramides, milžiniškas šventyklas, mūsų protėviai gyveno mažomis bendruomenėmis nedidelėse gyvenvietėse. Vertėsi žemdirbyste ir gyvulių auginimu. Tada ne tik dabartinės Lietuvos teritorijoje, bet ir visoje Europoje nebuvo valstybių, miestų, žmonės neturėjo rašto, nežinojo jokie mokslo.

4 Egiptiečių žyniai ruošia mumiją. Rekonstrukcinis piešinys.

Egipto	
hieroglifų raštas	
papirusas	
piramidės	
šventyklos	
centralizuota valdžia	
geometrija	
medicina	

5 Egipto civilizacijos laimėjimai.

1. Egiptas – Nilo dovana

1 Egipto vaizdas iš kosmoso. 1971 m. pastatyta Asuano užtvanka. Ji sutramdė kasmetinius Nilo potvynius, todėl žemiau užtvankos vandens lygis upėje nekinta.

2 Nilo pašlovinimas

Būk pasveikintas, Nile, kuris keliauji žeme ir užsuki pamaitinti Egipto; Sukurtas Ra, dievo sakalo galva, visiems ištroškusiems atgaivinti.

Kai Nilas tingus, visiems liūdna, nes kiekvienas skursta.

Kai jis pakyla, tuomet šalis džiūgauja, tuomet skrandžiai pilni.

H. Kischewitz, *Das Ägypten der Pharaonen*, Berlin, Kinderbuchverlag, 1988, p.133.

Juodoji žemė

Egiptė, šalyje abipus Nilo upės, beveik niekada nelyja. Tačiau šiame dykumų krašte yra derlingų žemių, kuriose gausu vandens, vešli augalija. Tai žalioji **oazė**, ilgiausios pasaulyje upės – Nilo – slėnis.

Liepos mėnesį, kai Nilo ištakose prasideda liūčių laikotarpis, upėje vandens lygis pakyla iki 10 m. Keturis mėnesius trunkančio potvynio vandenys į valstiečių laukus atneša derlingo dumblo, tačiau neretai užlieja ir gyvenamas sritis. Dėl pasikartojančių potvynių dirva pasidarė juoda ir derlinga. Iš čia kilo ir viso krašto pavadinimas – Kemèt, t.y. Juodoji žemė. Saulės išdegintas dykumas palei siaurą upės slėnį egiptiečiai pavadino Raudonąja žeme.

Upės dovanos

Kasmetinis potvynis lėmė Nilo slėnyje gyvenančių žmonių ūkinę veiklą bei gyvenimo sąlygas. Be derlingos žemės, pagrindinės maitintojos, egiptiečiai turėjo ir kitų maisto šaltinių. Upėje veisėsi daug žuvų, pakrantės sąžalynuose knibždėjo gausybė paukščių, begemotų bei krokodilų. Plačiose Nilo **deltos** pelkėse lyg milžiniškas miškas augo nendrės, egiptiečių vadinamos papirusais. Tai itin svarbi žaliava, iš kurios gamino apavą, baldus, plaušines prijuostas, vijo virves. Augalų šaknis naudojo maistui, o iš stiebų darė valtis. Labai reikšminga tai, kad iš papirusų egiptiečiai gamino į popierių panašią rašomąją medžiagą.

Upės dumblas ir molis Egiptė buvo įprastos statybos medžiagos. Iš jų pagamintas plytas džiovino saulės atokaitoje, kad sutvirtėtų.

Per visą šalį iš pietų į šiaurę tekantis Nilas buvo ne tik gyvybės arterija, bet ir svarbiausias Egipto prekybos kelias. Nilu nuolat plaukiojo pirklių laivai.

3 Žvejai iš papirusų pagamintose valtyse tinklu gaudė žuvis. Mediniai modeliai iš kapaviečių. Apie II tūkst. m. iki Kr.

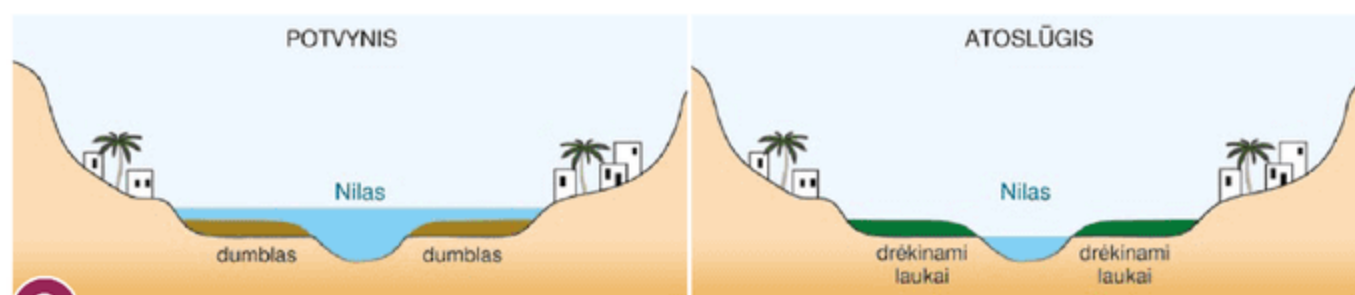

4 Drėkinimo sistema Nilo slėnyje. Valstietis šadufu (keliamąja svirtimi) semia vandenį. Kapavietės piešinys. Apie 1300 m. iki Kr.

Būtinybė vienyti

Ne visuomet Nilo potvynis buvo dosnus. Žmonės jo laukė viltingai ir kartu baimindamiesi. Vandens lygiui pakilus per žemai, šaliai grėsė nederlius ir badas. Per aukštai pakilęs vanduo užliedavo gyvenvietes, dirbamus laukus. Egiptiečiai sukūrė ir per ilgą laiką išstobulino drėkinimo sistemą: kasė kanalus, vandeniui sulaikyti statė užtvankas. Sukaupu vandeniui visus metus drėkino dirbamus laukus. Sudėtingai drėkinimo sistemai prižiūrėti reikėjo įvairių specialistų: užtvankų statytojų, matininkų, netgi potvynių prognozuotojų.

Pavieniai valstiečiai nepajėgė atlikti tokios gausybės būtinų darbų. Užtvankų statyba ir kanalų įrengimas bei nuolatinė priežiūra būtų pernelyg slėgusi vieną ar kelis kaimus. Tad teko tartis, veikti drauge, derinti darbus. Nilui suvaldyti reikėjo susitelkusios bendruomenės, darnaus planavimo ir vadovavimo. Taip atsirado sąlygos susidaryti naujai žmonių bendrijai – valstybei.

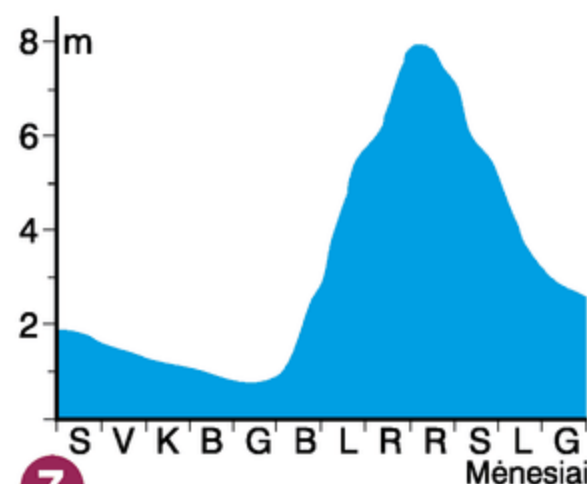
6 Nilo vandens lygio svyravimas.

Delta – jūros ar ežero pakrantėje ties upės žiotimis iš sąnašų susidariusi dažnai trikampė lyguma, kurioje upė skaidosi į šakas.

Oazė – dykumos ar pusdykumės vieta, kurioje yra gėlo vandens ir auga augalai.

5 Nilo vandens lygio matavimas. Upės lygiui matuoti daugelyje vietų buvo įrengtos laiptinės – nilometrai, kurių dalis leidosi į vandenį. Per potvynį vanduo pakildavo iki tam tikro matuoklės lygio, kurį stebėjo tarnautojai.

7 Vandens lygio svyravimai per metus prie Asuano.

8 Graikų istoriko Herodoto pasakojimas. V a. iki Kr.

Egiptiečiams, skirtingai nei kitiems žmonėms, reikia mažiausiai pastangų derliui užauginti: jiems netenka vargti ariant arba kasant žemę, dirbant kitus darbus, kuriuos paprastai atlieka žmonės užsėdami žemę. Jų upė pati patvinsta, užlieja arimus, o sudrėkinusi vėl grįžta į savo vagą. Tuomet kiekvienas užsėja savo lauką ir paleidžia į jį kiaules, o kai šios įtrypia sėklas į žemę, laukia derliaus meto. Vėliau, vėl pasitelkę kiaules, iškulia javus ir suveža į svirną.

Nėra jokių abejonių, kad ši Egipto dalis egiptiečiams atiteko lengvai ir yra upės dovana.

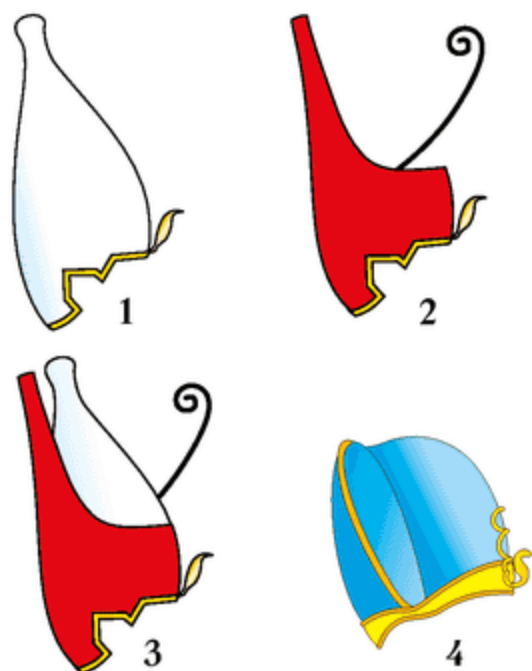
Herodotas, Istorija, Mintis, Vilnius, 1988, p. 95.

1. Apibūdink Egipto kraštovaizdį. Kurią žemę egiptiečiai vadino Juodąja, o kurią – Raudonąja **1**, **4**?
2. Paaiškink drėkinimo sistemos veikimą **4**, **6**. Kaip funkcionuoja keliamoji svirtis – šadufas **4**?
3. Kuo remdamasis Herodotas padarė išvadą, kad „Egiptas – Nilo dovana“ **8**?
4. Remkis **6** ir paaiškink, dėl ko egiptiečius džiugino Nilo potvyniai **2**.
5. Kokios priežastys skatino senovės egiptiečius sukurti valstybę?

2. Faraonas – dievas tarp žmonių

2 Faraono galvos apdangalai:

- 1 – Aukštutinio Egipto karūna;
- 2 – Žemutinio Egipto karūna;
- 3 – abiejų karalysčių karūna;
- 4 – kario šalmas.

1 Valdiny's garbina faraoną.

3 Auksinis faraono Tutanchamono sarkofagas (1339 m. iki Kr.), papuoštas karališkosios valdžios simboliais. Rankose laikomi rieta lazda – skeptras – ir rimbas reiškia, kad faraonas yra tautos ganytojas ir gynėjas. Tutanchamono smakrą dengia dirbtinė barzda. Galvą gobia karališkasis apdangalas, kurį puošia puolanti ir ugnimi į priekus spjaudanti kobra – Žemutinio Egipto globėja. Greta jos Aukštutinio Egipto globėja – maitvanagio – galva.

Egiptas tampa vientisa valstybe

Nilo slėnyje pradėjus plėtoti žemdirbystę, žmonės ėmė telktis į gausesnes ir geriau organizuotas bendruomenes – **nomūs**. Juos sudarė kelios gyvenvietės, vadovaujamos įtakingiausio bendruomenės nario – **nomárcho**. Nomai kariavo tarpusavyje, laimėtojai grobė pralaimėjusiųjų žemes ir taip plėtė savo teritorijas. Maždaug IV tūkst. m. iki Kr. kaimus ir gyvenvietes palei Nilą jau jungė dvi valstybės: Žemutinis Egiptas, esantis Nilo deltoje, ir Aukštutinis Egiptas – Nilo slėnyje (žr. 79 p. 3). Apie 3000 m. iki Kr. legendinis Aukštutinio Egipto valdovas Menas suvienijo šalį. Ant buvusių valstybių ribos įkūrė naują sostinę – Meñfį. Nuo to laiko Egipto valdovai, vadinami **faraonais**, nešiojo dvigubą karūną, kuri simbolizavo viešpatavimą abiejose karalystėse. Menas tapo pradininku pirmosios iš 30 faraonų dinastijų, kurios viešpatavo Egipte beveik tris tūkstančius metų. Istorikai skiria tris ilgus klestėjimo laikotarpius – Senąją, Vidurinę ir Naująją karalystes (žr. 79 p. laiko juosta). Juos nutraukdavo trumpesnis nuosmukio ar neramumų metas.

Faraonas – saulės dievo Ra sūnus

Egiptiečių įsitikinimu, faraonas buvo viską kuriančio ir valdančio saulės dievo Ra sūnus, tarpininkas tarp žmonių ir dievų pasaulio. Dėl to jį žmonės garbino kaip dievą. Egipto valdovas turėjo neribotą valdžią, ėjo vyriausiojo žynio pareigas, sprendė karo ir taikos klausimus, nuo jo valios priklausė valdinių likimas. Faraonas rūpino si, jog karalystėje vyrautų gerovė, o žmonės šventai tikėjo, kad valdovas turi įtakos kasmetiniams Nilo potvyniams. Visos Egipto žemės savininką – faraoną – valdiniai ypač garbino: prieš jį nedrįso stovėti, puldavo ant kelių ir bučiuodavo žemę arba faraono koją.

Moteris faraonė

Egiptiečiai manė, kad faraonu gali būti tik vyras. Tačiau kartą atsitiko negirdėtas dalykas: į sostą įžengė moteris – **Hatčepsutà**. Iš pradžių ji valdė vietoj posūnio, pernelyg jauno būti faraonu. Bet ir suaugusiam Hatčepsuta neperdavė valdymo, pati pasiskelbė faraone. Dar 20 metų ji valdė Egiptą. Tada viešpatavo taika, pastatyta daugybė pastatų, surengta svarbių prekybos žygių. Hatčepsutai mirus, naujasis faraonas liepė sunaikinti daugumą pamotės statinių, kituose ištrinti jos vardą.

Faraonas – Egipto valdovas. Šis žodis reiškia „didelis namas“ arba „rūmai“; skirtas apibūdinti tam, kuris gyvena rūmuose ir valdo.

Nomarchas – nomo valdytojas.

Nòmas – senovės Egipto administracinis vienetas.

5 Faraonė Hatčepsuta. Dirbtinė barzda – karališkosios valdžios simbolis. Šventyklos dekoracijos dalis. XV a. iki Kr.

4 Įrašas Hatčepsutos šventyklos sienoje. Apie 1500 m. iki Kr.

Amžinai spindėsiu priešais jūsų veidus, nes tokia tėvo valia. Ko negalėjo padaryti mano protėviai, padarysiu aš. Bus taip, jog ateityje kalbės: „Kokia ji buvo nuostabi“. Jums pranešu tai, kas buvo man liepta, ką aš išgirdau iš savo tėvo Amono. Jis man liepė abiejose šventyklos pusėse, sode pasodinti Dievo žemės medžius.

W. Lautemann, Geschichte in Quellen, München, BSV, 1970, t. 2, p. 31.

6 Ramzis II buvo vienas iš galingiausių Egipto faraonų, valdęs net 66 metus. Jo įsakymu pastatyta daug pastatų. Didingiausias – maždaug prieš 3000 metų uoloje iškalta Abu Simbelio šventykla (žr. 79 p. **3**). Įėjimą puošė 20 m aukščio faraono Ramzio II statulos. Kiekviena svėrė apie 1200 tonų.

1954 m. Egipto vyriausybė nutarė pastatyti Asuano užtvanką, turinčią pažaboti Nilo potvynius ir gaminti elektros energiją. Tačiau paaiškėjo, kad, patvenkus upę, vanduo užlies Abu Simbelio šventyklą. Ši žinia paskatino pasaulio bendruomenę sukurti šventyklos gelbėjimo programą, į kurią įsijungė net 50 šalių. 1964–1968 m. šventykla buvo išardyta ir supjaustyta į 807 luitus, sveriančius apie 20 t. Juos 65 m aukščiau iš naujo sumontavo ant sustiprintų betoninių griaučių, įrengtų dirbtinėje kalvoje.

1. Papasakok, kaip Egiptas tapo vientisa valstybe.
2. **1–3** rask Aukštutinio ir Žemutinio Egipto simbolių.
3. Dėl kokių nuveiktų darbų egiptiečiai šlovino faraonę Hatčepsutą **4**?
4. Pasvarstykite, kodėl Abu Simbelio šventyklos gelbėjimo programa sukėlė didžiulį atgarsį visame pasaulyje **6**.
5. Pasiskirstykite vaidmenis ir inscenuokite vaidinimą „Pas faraoną“. Parenkite trumpą faraono ir valdinio pokalbį.

3. Visuomenė ir valstybė

2 Medinė žynio skulptūra.
Apie 2500 m. iki Kr.

1 Senovės Egipto hierarchinė visuomenės sandara.

Senovės Egipto visuomenė

Senovės egiptiečių visuomenė buvo **hierarchinė**: skirstėsi į tam tikras žmonių grupes, pavaldžias visagaliai faraonui. Aukštesnę padėtį užėmė turtingi ir įtakingi žyniai, valdininkai bei kariuomenės vadai. Už tarnybą valdovams jiems dovanojo žemių, dalį karo grobio arba suteikdavo **privilegijų** – atleisdavo nuo **mokesčių**. Žemiausią padėtį visuomenėje užėmė beteisiai vergai. Priklausymas tam tikram sluoksniui nebuvo paveldimas. Pavyzdžiui, amatininkas, išmokęs skaičiuoti ir rašyti, galėjo tapti valdininku.

Aukštesnioji visuomenės grupė: nuo faraono iki karių

Egipto valstybė buvo **centralizuota** – visa valdžia sutelkta faraono rankose. Egiptiečių įsitikinimu, faraonas buvo aukščiausio saulės dievo Ra sūnus, tarpininkas tarp žmonių ir dievų pasaulio. Dėl to jį žmonės garbino kaip dievą. Faraonas turėjo neribotą valdžią, ėjo vyriausiojo žynio pareigas, sprendė karo ir taikos klausimus, nuo jo valios priklausė valdinių likimas.

Valdyti šalį faraonui padėjo gausybė valdininkų. Svarbiausias iš jų – **viziris**. Jis informuodavo valdovą apie padėtį šalyje.

Gerai išmokyti raštininkai ėjo įvairias pareigas. Vieni prižiūrėjo šventyklų ir piramidžių statybą, kiti teisė žmones, surašinėjo gyventojus, turtą, rinko mokesčius. Šventykla prižiūrėjo faraono patikėtiniai – žyniai. Ilgainiui jie sukaupė didžiulius turtus ir ėmė daryti įtaką šalies valdymui.

Šalį saugojo ir tvarka rūpinosi kariai. Iš pradžių Egipto kariuomenę sudarė į karo tarnybą pašaukti valstiečiai bei svetimšaliai samdiniai. Vėliau kariuomenę imta formuoti iš mokytojų, gerai ginkluotų karių. Už tarnybą jiems buvo mokama alga, atiduodama dalis karo grobio, narsiausi apdovanojami aukso grandine.

3 Egiptiečių kariai. Medinės figūrėlės iš valdininko kapavietės.
Apie II tūkst. m. iki Kr.

PirkLIAI ir amatininkai

Žemės nedirbantys žmonės vertėsi amatais. Už darbą amatininkai mainais gaudavo maisto, drabužių, buvo aprūpinami būstu, darbo įrankiais. Prekyba su užsieniu egiptiečiams neturėjo didelės reikšmės, nes čionykščiai amatininkai prigaminavo dirbinių visai šaliai. Tik trūkstančių žaliavų ir retų prekių faraono įsakymu atgabendavo pirkliai. Medieną prekybiniais laivais plukdė iš Finikijos (žr. 79 p. 3), prieskonius, dramblio kaulą ir smilkalus – iš Afrikos šalies Pūnto.

4 Amatininkai. Piešinys ant kapavietės sienos. Apie 1500 m. iki Kr.

Valstiečiai

Egipto gyventojų daugumą sudarė valstiečiai. Vieni turėjo nuosavus ūkius, kiti dirbo stambiesiems žemvaldžiams. Už dirbamą žemę žmonės pagamintais produktais turėjo mokėti mokesčius valstybei. Jų dydį pagal sklypo plotą, žemės derlingumą, auginamų gyvulių, vaisinių augalų skaičių nustatydavo raštininkai. Neįstengiančius sumokėti mokesčių baudė.

Valstiečių išaugintas ir surinktas derlius patekdavo į valstybės sandėlius. Iš čia jis buvo skirstomas kitiems šalies gyventojams: valdininkams, kariams, darbininkams, našlėms bei našlaičiams.

Valstiečiai, faraono įsakyti, taip pat privalėjo dirbti papildomus darbus. Juos nutraukdavo tik per dievų garbei rengiamas ar kitas svarbias šventes.

6 Iš senovės egiptiečių pamokymų

Jeigu raštininkas turi tarnybą sostinėje, jis nebus elgeta. Tai geriausia iš visų tarnybų. Raštininką dar kūdikį jau visi sveikina.

Dažytojo rankos dvokia kaip sušvinkusi žuvis... jo ranka nepailsi.

Sandalų dirbėjui visiškai blogai, jis visados elgetauja.

Skalbėjas skalbia ant kranto šalia krokodilų...

Jei kas apie knygas išmano, tam sakoma: „Tai tau gerai!“

V. Niauronytė, ... amžini kaip kalnai, Vilnius, Versus Aureus, 2006, p. 76.

7 Raštininkai skaičiuoja valstiečių gyvulius. Medinės figūrėlės iš valdininko kapavietės. Apie II tūkst. m. iki Kr.

Centralizacija – valstybės valdymo sutelkimas vienoje vietoje arba vieno asmens, pvz., valdovo, rankose.

Hierarchinė visuomenė – visuomenė, kurios nariai susieti pavaldumo ryšiais. Žemesnės visuomenės pakopos paklūsta aukštesnėms.

Mokesčiai – dalis pajamų, atiduodamų valstybei.

Privilegija – išimtinė teisė ar lengvata, suteikiama asmeniui arba asmenų grupei.

Viziris – senovės Egipte – aukščiausias pareigūnas, faraono patarėjas.

5 Valstiečio dalia

Pagalvok apie tai, kaip einasi valstiečiui, iš kurio reikalaujama derliaus mokesčio. Juk pusę derliaus sunaikina vežimo ratai, paukščiai taip pat neatsisako jo lesti, gyvuliai jį šlamščia. Tai, kas liko iš derliaus, siekia atimti raštininkai. Išsilaipinę krante, kad apskaičiuotų derliaus mokestį, jie šaukia: „Atiduok duoną!“ Prižiūrėtojai, lydintys raštininkus, turi lazdas ir rimbus. Jei valstietis neturi pakankamai derliaus, jis mušamas lazdomis, surišamas. Toks pats likimas ištinka ir jo žmoną, o vaikai surakinami grandinėmis.

W. Struve: *Der Alte Orient, Volk und Wissen*, Berlin, 1959, p. 151.

1. Išnagrinėk Egipto visuomenės piramidę 1. Apibūdink kiekvieną žmonių grupę: kas ją sudarė, kokius darbus dirbo.
2. Kodėl faraonas valstybės valdymui į pagalbą telkėsi valdininkus?
3. Perskaityk 5. Kokių sunkumų kildavo auginant derlių?
4. Palygink hierarchinę ir šiandienos visuomenes. Kokių skirtumų įžvelgi?
5. Padiskutuokite, koks pavojus kiltų šiais laikais, jeigu visa šalies valdžia būtų sutelkta vieno žmogaus rankose.

4. Senovės Egipto kasdienybė

2 Moteris, grojanti liutnia.
Molinė statulėlė. Apie 1400 m. iki Kr.

3 Vaikiški žaislai.
Apie 1500 m. iki Kr.

1 Deir el Medinos gyvenvietės kasdienybė. Rekonstrukcija.

Skirtinga kasdienybė

Egiptiečiai namus statė iš saulės atokaitoje išdžiovinutų molio ir dumblo plytų. Karštą dieną toks būstas išlaikė vėsą, o naktį – šilumą. Vidų apšviesdavo aliejinėmis lempomis. Kadangi Egiptė medienos trūko, baldus pynė iš meldų bei nendrių.

Kilmingieji ir turtingieji gyveno erdviuose dviaukščiuose pastatuose su vidiniu kiemu, baseinu, sodu, priimamuoju, miegamuoju, valgomuoju, darbo ir poilsio kambariais, vonia ir net tualetu, ant plokščio stogo suręsta pavėsine. Vakaraus šeiminkai sode rengė pobūvius. Kiekvienam svečiui pastatydavo atskirą stalą, kurį tarnai nukraudavo įvairiais skanėstais: sėmenų sviestu ar druska pagardintais jautienos kepsniais, keptomis žąsimis, saldžiomis datulėmis ir figomis, vynu. Pobūvio dalyvius linksmino arfomis, liutniomis ar fleitomis grojantys muzikantai, šokėjos, akrobatai.

Piešiniai ant kapaviečių sienų, archeologų rasti žaislai rodo, kaip laisvalaikį leido turtingų šeimų vaikai. Berniukai mėgo imtynes, bėgimą, šuolius, fechtuotis lazdomis, mergaitės – šokti, žongliruoti sviedinį.

Netoli Karalių slėnio aptiktos amatininkų gyvenvietės Deir el Medinos kasinėjimai rodo, kad paprastų žmonių šeimos gyveno nedideliuose kelių patalpų namuose su plūkta molio asla. Šviesa ir oras į būsto vidų patekdavo pro duris ir nedidelius langus. Įprastinis maistas buvo duona, pagardinta svogūnais, česnakais ir užgeriama alumi ar vandeniu.

Šeima

Rašytiniai šaltiniai liudija, jog šeimas egiptiečiai kūrė gana anksti: merginos te-
kėjo dažniausiai dvylikos, o vaikinai vedė 15 metų. Gavusi tėvų pritarimą san-
tuokai pora vyko pas raštininką, kuris surašydavo vyro ir žmonos vardus, turtą.
Paskui sutuoktiniai apsilankydavo šventykloje. Čia šeimą globojantiems dievams
palikdavo aukų.

Kasdienius darbus vyrai ir moterys dalijosi. Žmona prižiūrėjo namus, auklėjo vai-
kus, gamino maistą, siuvo drabužius. Vyras, turėjęs išlaikyti šeimą, visą dieną dir-
bo laukuose ar dirbtuvėse. Vargingos šeimos galva negalėjo išmaitinti šeimos, to-
dėl žmona padėjo. Vienos moterys kartu su vaikais dirbo laukuose, kitos audė au-
dinius ir pynė demblius, kuriuos keitė į maistą. Kiekviena šeima gaminosi visa, ko
reikia pragyvenimui, o trūkstamų daiktų įsigydavo mainais iš kaimynų.

Įstatymams ir vyrai, ir moterys buvo lygūs. Visi galėjo turėti nuosavybę, sava-
rankiškai sudaryti prekybos sandorius, kreiptis į teismą ar liudyti jame.

Drabužiai ir papuošalai

Paprasti žmonės vilkėjo iš storos lininės drobės pasiūtais rūbais. Vaikščiojo basi.
Kilmieji ir turtuoliai rengėsi iš permatomos „karališkosios drobės“ siūtais dra-
bužiais, avėjo sandalus. Archeologų gausiai randamos šukos, veidrodžiai ir kosme-
tinių dažų indai rodo, jog egiptiečiai rūpinosi išvaizda. Kūną trynė kvapiaisiais au-
galiniais aliejais. Iš jų ir sodos mišinio gamino muilą. Kvėpinosi iš aromatingų žolių
padarytais kvėpalais. Ir moterys, ir vyrai nešiojo perukus, kurių nenusiimdavo net
naktį, akių vokus dažė iš mineralų pagamin-
tais dažais.

Ypač buvo vertinami auksiniai papuošalai. Nagingi juvelyrų dabino juos brangakmeniais.
Vieni papuošalus nešiojo kaip amuletus, sau-
gančius nuo ligų ir nelaimių, kiti – norėdami
parodyti savo turtingumą, valdžią.

7 Vyrai ir moterys kūną įtrindavo aliejais. Skruostus tepė
gelsvos arba oranžinės spalvos kremu. Lūpas dažė raudonai.
Daugiausia dėmesio skyrė akims: vokus dažė žalsvais milte-
liais; blakstienas, antakius ir akies liniją
ryškino juoda, pilka arba tamsiai žalia spalva.
Kosmetikos dėžutė. Apie 1400 m. iki Kr.

6 Faraono Tutmozio III žmonos
perukas ir auksu, brangakmeniais
bei stiklu padengtas galvos papuošalas
svėrė apie 2 kg. Rekonstrukcija.
Apie 1500 m. iki Kr.

4 Audyklos savininkas neūžauga Se-
nebas su žmona ir vaikais. Šviesi moters
odos spalva reiškia, kad egiptietės daug
ilgiau nei jų vyrai dirbo namuose. Kapa-
vietėje rasta statula.
Apie 2250 m. iki Kr.

5 Vizirio Ptahotepo pamokymas
vyrams. Apie 2200 m. iki Kr.

Jeigu esi išmintingas, rūpinkis savo
namų židiniu, mylėk žmoną ir su ja nesi-
pyk. Maitink, puošk, tepk ją aliejais. Gla-
monėk ir pildyk jos norus visą gyveni-
mą, nes ji tavo turtas, kuris teikia didžiū-
lę naudą. Žinok jos troškimus ir tai, kas
yra jos galvoje. Tik jausdama nuolatinį
rūpestį ir toliau ji gyvens su tavimi. Bet
jei prieštarausi jai, žlugs.

S. Donadoni, *Der Mensch des Alten Ägypten*,
Frankfurt am Main, 1997, p. 56.

1. Įsižiūrėk į Deir el Medinos gyvenvietės rekonstrukcijos paveikslą **1**. Kokios informacijos apie senovės egiptiečius iš jo galima sužinoti?
2. Remkis temos tekstu bei iliustracijomis ir papasakok apie kasdienį senovės egiptiečių gyvenimą.
3. Palygink senovės Egipto ir šių dienų šeimas. Kokių panašumų ir skirtumų įžvelgi?
4. Kokių patarimų viziris Ptahotepas siūlo laikytis vyrams **5**? Kokių išvadų galima daryti apie moterų padėtį egiptiečių visuomenėje?
5. Apibūdink egiptiečių požiūrį į išvaizdą ir papuošalus **6**, **7**.

5. Egiptiečių tikėjimas

1

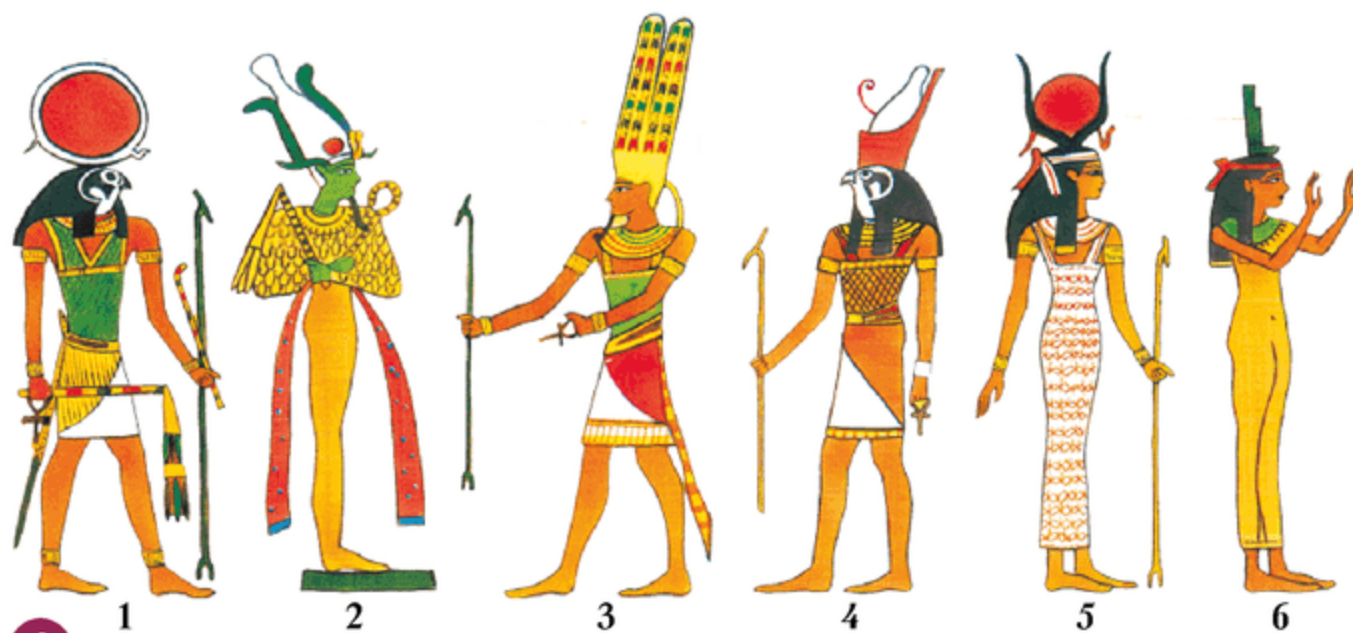

2

3

2 Egiptiečiai tikėjo, kad pavojingoje kelionėje į mirusiųjų karalystę nuo blogio jėgų saugo amuletai: amžinojo gyvenimo simboliai – kryžius ankhas (1) ir šventasis vabalas skarabėjas (2), šviesos simbolis – dievo Horo akis (3).

1 Egiptiečių dievai ir deivės: 1 – saulės dievas Ra; 2 – derlingumo ir pomirtinio pasaulio valdovas Ozyris; 3 – Tėbų miesto globėjas Amonas; 4 – faraonų globėjas Horas; 5 – meno ir meilės deivė Hatora; 6 – šeimos deivė Izidė.

Dievai ir deivės

Senovės Egipte garbinta keli tūkstančiai dievų ir deivių. Egiptiečiai manė, kad vieni dievai lemia derlių, sukelia Nilo potvynius, sausras, kiti saugo šeimas, namus, linksmina žmones. Tikėta, jog dievus valdo pasaulio kūrėjas saulės dievas Ra, kuris kasdien auksiniu laivu keliauja dangumi, o vakare nusileidžia į mirusiųjų pasaulį. Naktį, plaukdamas požemine Nilo upe, jis nugali piktąsias jėgas ir rytą vėl pasirodo danguje. Taip egiptiečiai suprato saulės patekėjimą ir nusileidimą.

Šventais buvo laikomi ir kai kurie gyvūnai, ypač gyvatės, liūtai, katės, krokodilai, sakalai. Tokių gyvūnų nudobusį žmogų baudė mirtimi. Visame Egipte žyniai ieškojo juodų jaučių su balta dėme kaktoje. Radę išrinkdavo vieną, kurio dėmė panašiausia į žvaigždę. Jį skelbė šventu, maudė voniose, vedė pasivaikščioti.

Per tūkstančius metų egiptiečių tikėjimas keitėsi. Ilgainiui saulės dievo Ra kultas susiliejo su Tėbų miestą garbinto Amono kultu. Todėl saulės dievą imta vadinti dvigubu vardu – Amonu Ra.

Faraonas maištininkas

Maždaug II tūkst. m. iki Kr. viduryje faraonas Amenhotepas IV įsakė vietoj tūkstančių metų garbintų dievų tikėti vienu saulės ir Visatos dievu – Atonu.

Kad žmonės pamirštų senuosius dievus, valdovas liepė nuo šventyklų nutrinti jų vardus. Atono garbei faraonas pasikeitė vardą – pasivadino Echnatonu („nuolankiu Atonui“), įkūrė naują sostinę – Achetatoną („Atono horizontą“) (žr. 79 p. **3**), kur apsigyveno su šeima: gražuole žmona Nefertite ir trimis dukterimis.

Naujojo dievo Atono kultui priešinosi žyniai, nepripažino jo ir daugelis šalies gyventojų. Po faraono mirties Egipte vėl imta garbinti senuosius dievus. Atono šventyklos buvo nugriautos, o naujoji sostinė apleista.

3 Saulės ir Visatos dievo Atono apšviestas faraonas Echnatonas su šeima: žmona Nefertite ir trimis dukterimis. 1345 m. iki Kr. reljefas.

Šventyklos ir žyniai

Norėdami pelnyti dievų malonę, pasveikti, sulaukti gero derliaus egiptiečiai dievams aukojė maistą ir gėrimus, gyvulius ir grūdus, audinius ir verpalus, aukšinius ir sidabrinčius dirbinius. Visose šalies šventyklose žyniai ir žynės atlikdavo aukojimo apeigas. Šventykloje garbinamo dievo statula buvo slepiama ir saugoma atskiroje patalpoje. Į ją galėjo įeiti tik faraonas ir vyriausieji žyniai. Kiti žmonės dievą šlovino per didžiūsiąs šventes. Pavyzdžiui, dievo Ra garbei žyniai aplink šventyklą nešdavo apeiginę paausuto medžio valtį su dievo statula.

Pomirtinis gyvenimas

Senovės egiptiečiai tikėjo esant pomirtinį gyvenimą. Įsivaizdavo, kad siela patenka į Mirusiųjų teismą, kuriame dievai teisėjai sprendžia, kaip žmogus elgėsi žemiškajame gyvenime. Pomirtinėje dievo Ozyrio karalystėje likdavo tik dorieji, nedorėliai mirdavo antrą kartą – išnykdavo amžinai.

Žmonės manė, kad siela liks gyventi mirusiųjų pasaulyje, jei bus išsaugotas kūnas. Todėl mirusiuosius **balzamavo**: specialiai išmokyti žyniai išimdavo vidurius, palikdavo tik gyvybės šaltinį – širdį, kūną plovė palmių vynu, įtrindavo kvapniaisiais aliejais ir apie 70 dienų mirkė druskos tirpale. Tada **mumiją** vyniojo į drobes, apdėdavo amuletais, kurių magiška galia sergėjo pomirtinėje kelionėje, guldė į puošnų karstą – **sarkofagą** – ir laidojo.

Egiptiečiai tikėjo, kad žmonių gyvenimas Žemėje ir mirusiųjų pasaulyje panašus, todėl į kapus dėjo valgių, gėrimų, baldų, darbo įrankių, vergų bei tarnų statulėlių, rūbų, papuošalų, taip pat „Mirusiųjų knygą“ – ant papirusų surašytus patarimus, kaip elgtis Mirusiųjų teisme.

Turtingai pasiruošti kelionei į pomirtinį pasaulį galėjo tik labai įtakingi žmonės: faraonai, karvedžiai, vyriausieji žyniai, didikai. Dauguma egiptiečių buvo balzamuojami pigesnėmis medžiagomis, laidojami ne ištaingiuose kapuose, o dykumos smėlynuose.

6 „Mirusiųjų knygą“ pavaizduotas Mirusiųjų teismas. 1300 m. iki Kr.

Iš pradžių mirusįjį klausinėja keturiolika dievų (1). Paskui mirusiųjų globėjas dievas Anubis palydi velionį į teismo salę (2), kurioje stovi svarstyklės: ant vienos lėkštės padėta mirusiojo širdis (3), ant kitos – plunksna, Tiesos ir teisingumo deivės ženklas (4). Mėnulio ir išminties dievas Totas užrašinėja svarstyklių rodmenis (5). Jeigu blogų darbų apsunkinta širdis nusvers plunksną, žmogų praris pabaisa – liūtas krokodilo galva (6). Jei širdis bus lengvesnė už plunksną, dievas Horas (7) nuves mirusįjį prie Ozyrio sosto (8), kur jis bus priimtas į dievo karalystę.

Balzamavimas – mumijos paruošimas.

Mumija – išdžiūvęs ar balzamuotas žmogaus arba gyvūno kūnas.

Sarkofagas – puošnus akmeninis, medinis ar metalinis karstas.

4 Katės mumija. Senovės egiptiečiai kates laikė šventais gyvūnais.

5 Įrašas „Mirusiųjų knygoje“.

Apie 1300 m. iki Kr.

Būk pagarbintas, visagali dieve!
Atvykau pas tave pamatyti tavo grožio.
Pažįstu tave, žinau vardus dievų, kurie
yra su tavimi šioje plačioje Abiejų Tiesų salėje.

Nenusidėjau žmonėms, nekenkiau pavaldiniams, nepažeidžiau įstatymų, nepažinau blogio, nepadariau nuodėmių.
Nebuvau alkio priežastis, nebuvau ašarų priežastis, nežudžiau ir neliečiau kitam žudyti,

Esu tyras, esu tyras, esu tyras, esu tyras.

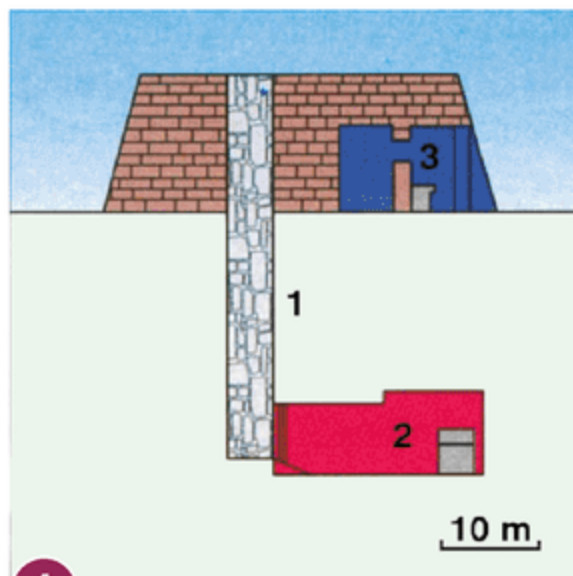
Das Totenbuch der Ägypter, Zürich, 1990, p. 233.

1. Įsiziūrėk į 1. Kas būdinga egiptiečių dievų išvaizdai? Prie kokių religijų – monoteistinių ar politeistinių – priskirtum egiptiečių tikėjimą?
2. Paaiškink, kodėl egiptiečiai stengėsi išsaugoti mirusiojo kūną ir kaip tai darė.
3. Kaip vyko Mirusiųjų teismo procesas? Koks likimas laukė nedoro žmogaus 6?
4. Dėl kokios priežasties faraonas Echnatonas vadinamas maištininku? Atsakymą pagrįsk.
5. Išnagrinėk 5. Ko šiuo kreipimusi siekiama?

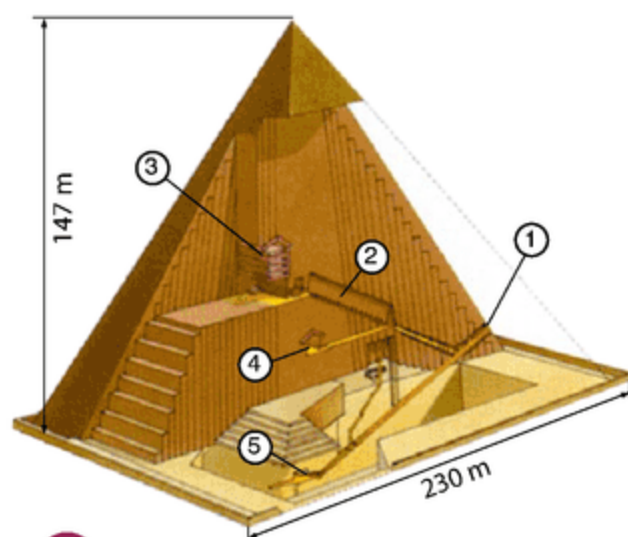
6. Faraonų kapavietės

1 Mastaba:
1 – užverstas šulinys;
2 – laidojimo patalpa ir sarkofagas;
3 – aukojimų patalpa ir mirusiojo statula.

2 Laiptuotoji faraono Džoserio piramidė.

3 Cheopso piramidė:
1 – įėjimas;
2 – didžioji galerija;
3 – faraono laidojimo patalpa;
4, 5 – apleistos laidojimo patalpos.

Nuo mastabų iki piramidžių

Pomirtiniam gyvenimui egiptiečiai rengėsi iš anksto. Kilmingų ir turtingų žmonių kapai buvo iškertami uolose arba iš akmenų ar plytų statomas vienaaukštis laidojimo pastatas – **mastabà**.

Egipto valdovūs iš pradžių taip pat laidojo mastabose, vėliau – didingose **piramidėse**. Žmonėms jos turėjo priminti faraono sielos nemirtingumą, dieviškumą bei amžiną valdžią.

Maždaug 2600 m. iki Kr. pirmąją piramidę Sakaros vietovėje pastatė faraono Džoserio viziris ir architektas Imchotepas. Piramidės šonai simbolizavo laiptus, kuriais valdovas žengia į dangų.

Didžiausia piramidė Egipte pastatyta faraono Cheopso garbei. Senovės pasaulio stebuklu laikoma Cheopso piramidė iki pat XIX a. buvo aukščiausias statinys Žemėje. Mokslininkai iki šiol stebisi, kaip egiptiečiai primityviais akmeniniais bei variniais darbo įrankiais iškirto, apdirbo ir atgabeno 2,3 mln. kalkakmenio luitų, kurių kiekvienas sveria apie 2,5 t, ir kruopščiai sukrovė 147 m aukščio statinį. Akmens luitai suleisti taip tiksliai, kad tarp jų neįmanoma įsprausti net peilio geležtės.

Piramidžių statytojai

Piramidei pastatyti reikėjo dešimtmečių. Įžengęs į sostą faraonas iš karto liepdavo pradėti piramidės statybą, kurioje dalyvavo dešimtys tūkstančių šalies gyventojų: skulptorių, dailininkų, akmenkaldžių, mūrininkų, dailidžių. Dalis darbininkų dirbo nuolatos, kitus, daugiausia valstiečius, kvietė vasarą, kai, prasidėjus Nilo potvyniui, jie negalėjo dirbti laukuose. Statybai vadovavo valdininkai: raštininkai, inžinieriai, architektai. Už darbą žmonėms buvo atlyginama maistu ir drabužiais.

4 Piramidės statyba.

5 Piramidžių statytojų įrankiai.

Kaip statytos piramidės?

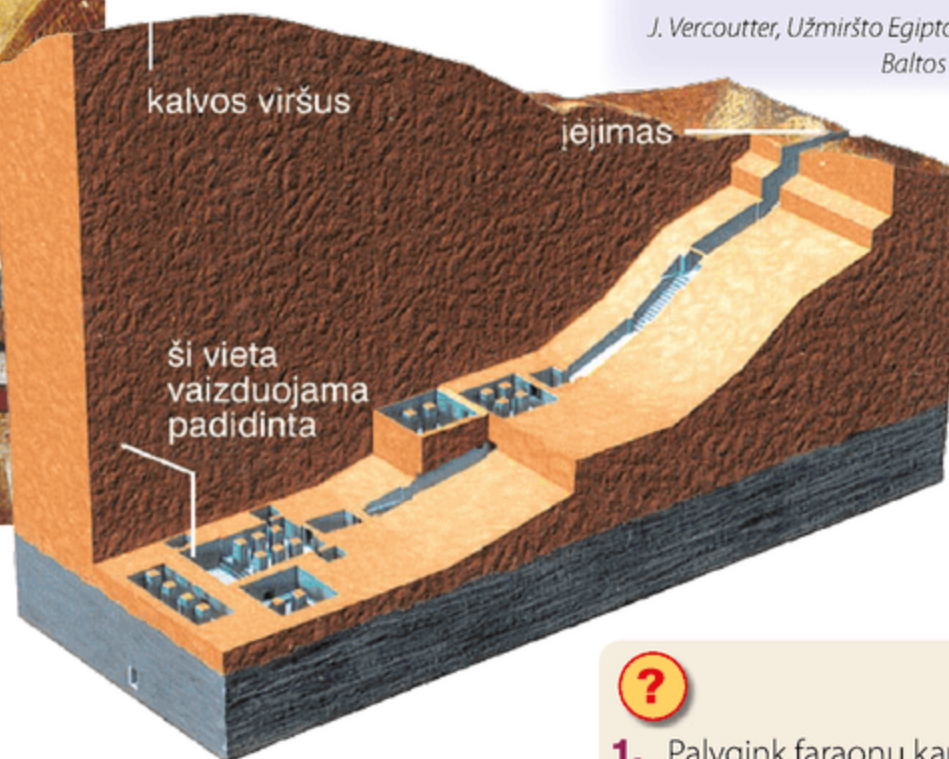
Akmenų skaldyklose atskeltus luitus tašė, krovė į laivus ir Nilu plukdė į statybos vietą. Tinkamiausias tam laikas – Nilo potvynis, nes tada laivai galėjo priplaukti prie pat statybos aikštelės. Iškrautus luitus prie piramidės pamato vilko medinėmis rogėmis. Žmonių darbui palengvinti iš rąstų nutiesdavo kelią: taip rogės geriau slydo. Kad neužsidegtų nuo trinties, po jomis pylė vandenį.

Statybos vietoje kiekvieną luito šoną akmenimis bei šlapiu smėliu gludino tol, kol paviršius tapdavo lygus ir blizgantis. Tik tokie luitai tiko tolesnei statybai. Mokslininkai mano, kad į viršų juos vilko supiltais nuožulniais pylimais. Sukrautą piramidę padengdavo apdailos plokštėmis. Apšviestos saulės jos akinamai spindėjo.

Piramidės viduje įrengdavo laidojimo patalpas, plėšikus klaidinančių koridorių bei vėdinimo angas. Sienas puošė faraono ir jo šeimos, dievų bei pomirtinio pasaulio vaizdais.

6 Faraono Sečio I laidojimo kambarys ir kapavietės pjūvis. Jos statyba truko 11 metų. Karalių slėnio uoloje, iškirtoje 120 m ilgio kapavietėje, buvo įrengta 16 kambarių, papuoštų piešiniais ir hieroglifais.

Hipogėjus – uoloje iškirsta faraono kapavietė.

Mastabà – vienaaukštis egiptiečių laidojimo statinys.

Piramidė – didingas faraono kapas iš akmenų luitų arba plytų.

7 Kapų plėšikas teisme prisipažįsta. Apie 1700 m. iki Kr.

Radę faraono Sebekemsafos kapą, įsilaužėme į jį. Atidarėme išorinius karstus, paskui vidinius, kurie buvo gausiai papuošti auksu, sidabru bei brangakmeniais. Radome tauriąją valdovo mumiją, aprengtą kario drabužiais. Pasiėmėm auksą, dengusį mumiją, amuletus bei papuošalus. Pavogėme ir visus ten rastus auksinius, sidabrinus ir bronzinius daiktus. Grobį pasidalijome į aštuonias dalis.

J. Vercoutter, Užmiršto Egipto beieškant, Vilnius, Baltos lankos, 1999, p. 57.

Karalių slėnis

Painūs tuneliai, aklakeliai, užmūrytos perėjys neapsaugojo faraonų kapaviečių ir jose paslėptų brangenybių. Per valstybės suirutes daugumą piramidėse įrengtų valdovų kapų sunaikino plėšikai. Pokyčių įvyko maždaug XVI a. iki Kr., kai faraonas Tutmozis I atsisakė būti palaidotas piramidėje. Savo palaikams išsaugoti jis liepė iškirsti slaptą kapavietę uolos šlaite. Taip atsirado paprotys pomirtines faraonų buveines įrengti netoli sostinės Tėbų esančio nuošalaus Karalių slėnio uolose. Tokios kapavietės vadinamos **hipogėjais**. Valdovų žmonas ir vaikus laidojo gretimame Karalienių slėnyje.

Karalių slėnyje palaidotų faraonų galią ir nepaprastus turtus rodo archeologų rastas vienintelis neišplėštas ne itin garsaus faraono Tutanchamono kapas (žr. 98–99 p.). Mokslininkai tik spėlioja, kokių neregėtų lobių galėjo slypėti kur kas galingesnių Egipto valdovų kapuose.

1. Palygink faraonų kapavietes **1**, **3**, **6**. Kuo jos panašios ir kuo skiriasi?
2. Įsižiūrėk į **4** ir pakomentuok piramidės statybos scenas. Kokia **5** vaizduojamų įrankių paskirtis? Kokių sunkumų kildavo statybiniams?
3. Granito luitus piramidėms statyti egiptiečiai gabeno iš Asuano apylinkių (žr. 79 p. **3**). Nustatykite, koku atstumu ir kaip juos transportavo.
4. Perskaityk **7**. Kokių išvadų apie kapavietės įrengimą gali padaryti?
5. Paaiškink, kodėl piramidės ir dabar svarbios Egiptui.

7. Raštas ir raštininkai

1 Raštininko statula.
Apie 2500 m. iki Kr.

n vanduo	i žydinti nendrė	o virvė	w putpeliukas	h gyvulio pilvas su speneliais	k pintinė su rankenėle
h aptvaras	f raguotoji gyvatė	pr namas	q kalvos šlaitas	l liūtas	p suolelis
th pantis	r burna	b koja	z sklendė	s sulenktas audeklas	e dilbis
m pelėda	g stovas aščiui	t bandelė	h, lininis dagtis	d ranka	a Egipto grifas
vardų pabaigoje egiptiečiai rašė tam tikrą ženklą vyras		namas pr		bandelė t	atsargos = prt

2 Hieroglifų raidynas.

Kaip atsirado egiptiečių raštas?

Dauguma egiptiečių Nilo slėnyje vertėsi žemdirbyste. Kasmetiniai upės potvyniai nuplاندavo valstiečių sklypų ribas. Tad matininkai matavo ir skirstė juos iš naujo. Valdininkai nustatydavo valstybinių sandėlių atsargas, mokesčių dydį. Statant užtvankas ir pastatus, teko skaičiuoti, kiek reikės laiko, medžiagų ir darbininkų. Taip žmonės sukaupė informacijos daugiau, negu gali atsiminti ir žodžiais perduoti kitiems. Todėl per ilgą laiką egiptiečiai maždaug 3200 m. iki Kr. sukūrė raštą.

Šventieji raižiniai

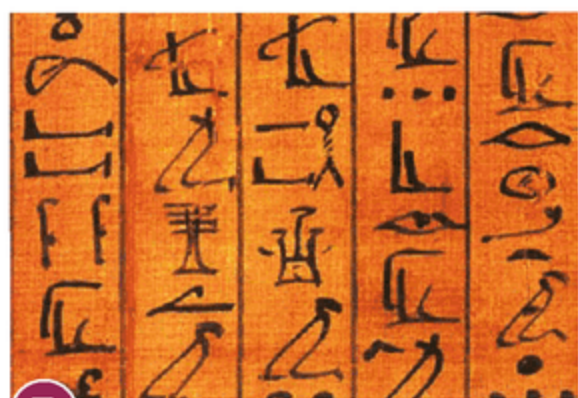
Pradžioje raštą sudarė apie 800 **piktogrāmų** – paprastų piešinukų, žyminčių daiktus ir būtybes. Pavyzdžiui, norėdami parašyti „namas“, piešė , „saulė“ – . Paskui veiksams perteikti sukūrė papildomų ženklų: „eiti“ piešė , „duoti“ – . Dar vėliau, kad būtų galima parašyti vardus ir sudėtingas sąvokas, piešinukais ėmė žymėti ne tik žodžius, bet ir atskirus skiemenis bei raides. Todėl tą patį egiptiečių rašmenį galima skaityti kaip žodį, skiemenį ar raidę. Sudėtingus rašmenis vartoti buvo nelengva. Mokslininkai daug metų mėgino juos **dešifruoti** ir tik 1822 m. sugebėjo perskaityti.

Senovės Egipte apsilankę graikai egiptiečių rašmenis pavadino **hieroglifais** – šventaisiais raižiniais, nes pamatė juos iškaltus šventyklose arba ant dievų statulų. Daug dažniau egiptiečiai rašė **papiruse** nendriniais rašikliais juodu, o norėdami ką nors išskirti – raudonu rašalu. Skaitė paprastai iš viršaus žemyn arba iš dešinės į kairę. Kryptį rodė pasuktos žmonių ar gyvūnų galvos.

Greitai rašyti sudėtingais hieroglifais neįmanoma. Dėl to per kelis tūkstančius metų egiptiečiai patobulino rašmenis – sukūrė kelis paprastesnius ir patogesnius hieroglifų raštus.

4 Hieroglifai.

5 Supaprastinti hieroglifai.

Gyvenimo namas

Skaityti, rašyti ir skaičiuoti egiptiečių vaikai mokėsi mokykloje, kurią lankė daugiausia pasiturinčių tėvų sūnūs. Mergaičių į mokyklą neleido, todėl Egiptė labai mažai moterų mokėjo skaityti ir rašyti.

Įsiminti kelis tūkstančius hieroglifų nebuvo lengva: vaikai mokslus pradėdavo penkerių, o baigdavo septyniolikos metų. Rašė sudaužytų puodų šukėse, ne brangia- me papiruse. Nedrausmingi mokiniai buvo griežtai baudžiami – plakami rykštėmis.

Mokyklą egiptiečiai vadino gyvenimo namu, nes tik išmokę rašto gaudavo gerai atlyginamą ir ateitį užtikrinantį raštininko darbą. Raštininkus žmonės labai gerbė. Daugelis tėvų troško bent vieną vaiką išleisti į mokyklą, kad šis taptų raštininku.

PTOLMYS

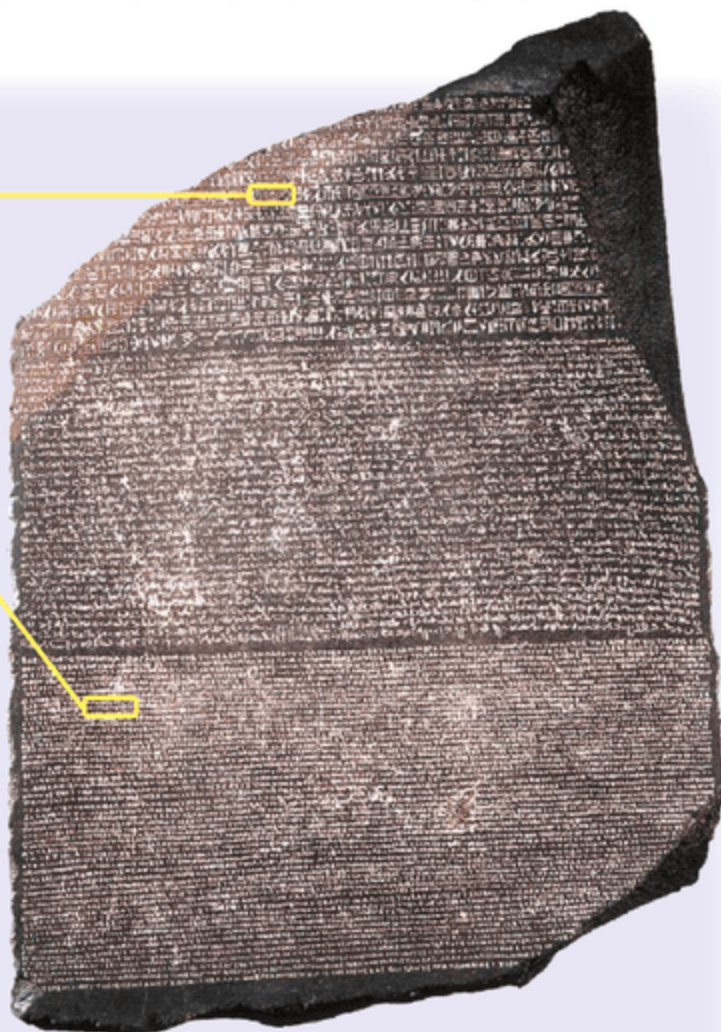

PTOLEMAIOS

6 Rozetės akmuo.

Kas įminė hieroglifų mįslę?

Paslaptinę egiptiečių raštą 1822 m. iššifravo prancūzas Žanas Fransua Šampoljonas. Jis daug metų tyrė Egipte netoli Rozetės gyvenvietės rasto akmens vienodą tekstą, parašytą skirtingais rašmenimis: hieroglifais, patobulintu egiptiečių raštu ir graikiškai. Palyginęs graikiškų žodžių ir hieroglifų skaičių, įsitikino, kad hieroglifus galima skaityti ir kaip žodžius, ir kaip raides. Graikiškame tekste Ž. F. Šampoljonas perskaitė Egipto valdovų Ptolemajo ir Kleopatros vardus. Žinodamas, jog egiptiečiai ovalo rėmais skyrė faraonų vardus, rado jų hieroglifuose. Drauge išsiaiškino, kuriuos hieroglifus atitinka abiejuose varduose pasikartojančios raidės, ir taip nustatė keliolikos hieroglifų reikšmes. Sensacingas Ž. F. Šampoljono atradimas tapo egiptologijos – mokslo, tiriančio senovės Egipto istoriją ir kultūrą, – pradžia.

8 Papiroso gamyba. Pelkėtose Nilo pakrantėse žmonėsrovė papirosų nendres, kurių stiebus pjaustė plonomis juostelėmis, mirkė ir dėjo vieną ant kitos. Juosteles daužė plaktuku, kad suliptų. Lakštą džiovino ir lygino akmeniu. Prie vieno lakšto klijavo kitus. Taip gamino į popierių panašias kartais net 40 m ilgio papiroso juostas.

Dešifravimas – nežinomų rašmenų perskaitymas.

Hieroglifai – senovės egiptiečių, kinų bei japonų rašto ženklai, žymintys žodžius, skiemenis arba raides.

Papirusas – rašomoji medžiaga, pagaminta iš papirosų nendrių.

Piktogramà – pieštinio rašto ženklas.

7

Raštininko pamokymas mokiniui. Apie 1300 m. iki Kr.

Pabusk! Tvarkingai apsirenk ir apsiauk sandalus. Knygos jau padėtos tavo draugams.

Netinginiauk! Klausyk mokytojo, sužinok daugiau ir tapk raštininku.

Rašyk savo ranka, kalbėk su žmonėmis, kurie išmintingesni už tave.

Kiekvieną dieną tai darydamas, tapsi stiprus. Jei nors vieną dieną apsilieisi, būsi lupamas.

Berniuko ausis yra jo nugaroje; jis klauso tik to, kuris jį muša.

M. Gutschell, Arbeiter und Pharaonen, Hildesheim: Gertenberg, 1989, p. 101.

?

1. Paaiškink, kokie poreikiai paskatino rašto atsiradimą.
2. Parašykite norimą žodį hieroglifais.
2. Kiek laiko užtrukote? Susikeiskite parašytais žodžiais ir perskaitykite juos.
3. Pasidomėk, kaip šiais laikais gaminamas popierius. Palygink su papiroso gamyba 8.
4. Perskaityk 7. Savais žodžiais paaiškink, ką kiekvienu pamokymu norėta pasakyti. Kurie pamokymai netiktų šiandienos mokyklai?
5. Dėl kokių priežasčių egiptiečiai keitė hieroglifų raštą 4 ir 5?

8. Mokslas ir menas

= 1	∩ = 10
9 = 100	⌢ = 1000
10 = 10 000	⌢ = 100 000
⌢ = 1 000 000	
7 =	24 = ∩∩
369 = 999 ∩∩∩	

2 Egiptiečių skaitmenys.

3 Įspūdingos dievo Amono Ra šventyklos Karnake įėjimą egiptiečių architektai papuošė kelių dešimčių metrų aukščio akmeniniais stulpais – obeliskais, kurie simbolizavo saulės spindulius. Apie 1500 m. iki Kr.

1 Valdininkas virve matuoja užderėjusius javus, kad nustatytų derliaus ir mokesčių dydį. Žemės nuomininkas, uždėjęs ranką ant mažojo sūnaus galvos, pristato jį valdininkui. Žmona ir vyresnysis sūnus įteikia javų ir kviečia pasisvečiuoti. Kapavietės piešinys. Apie 1400 m. iki Kr.

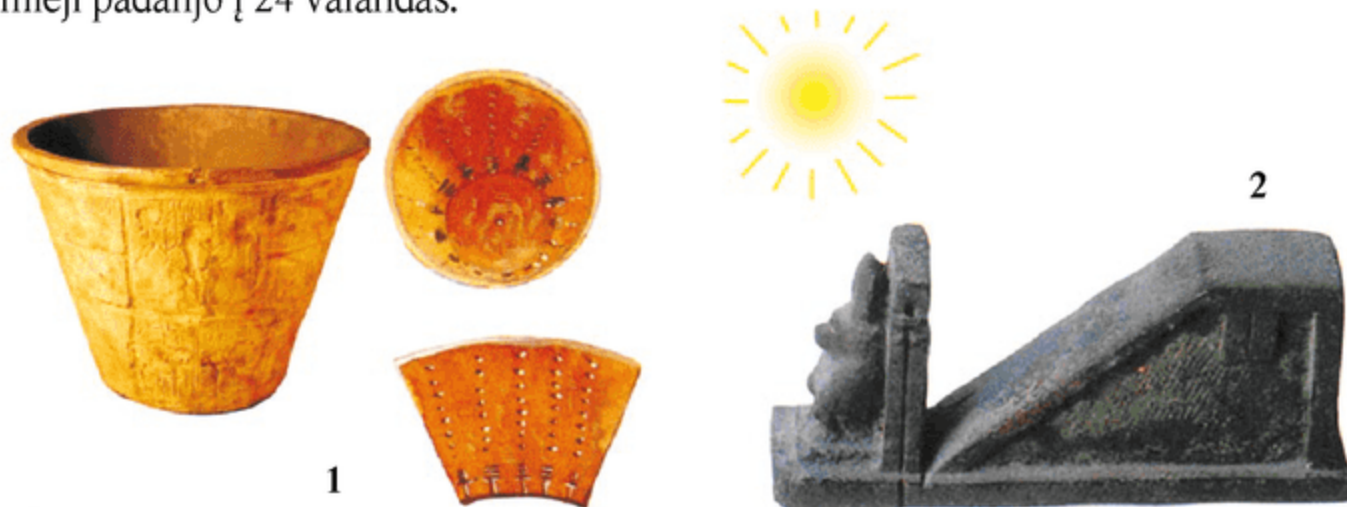
Matematikos žinios

Daugelis senovės Egipto mokslininkų buvo žyniai. Remdamiesi jų tyrinėjimais egiptiečiai jau prieš tūkstančius metų naudojo dešimtainę skaičiavimo sistemą, visus keturis aritmetikos veiksmus ir trupmenas. Mokėjo apskaičiuoti skritulio plotą, cilindro, piramidės tūrį. Grūdų derliui, aliejaus, vyno kiekiui apskaičiuoti, prekėms sverti naudojo tūrio, svorio bei saiko matus. Matininkai valstiečių laukų ribas nustatydavo virve, kurioje rišo tam tikrą ilgį žyminčius mazgus. Ilgio matai buvo žmogaus pirštas, delnas, alkūnė.

Remdamiesi matematikos dėsniais inžinieriai sukūrė sudėtingą drėkinimo kanalų sistemą, architektai suprojektavo milžiniškas šventyklas, tiksliai pagal pasaulio šalis orientavo piramides.

Kalendorius

Stebėdami Saulę, Mėnulį ir žvaigždes egiptiečių žyniai ne tik pranašavo dievų valią, žmonių likimą, bet ir sukūrė kalendorių. Jie atkreipė dėmesį, kad kasmetinis Nilo potvynis prasideda rytmečio danguje skaisčiai sužibus Sirijaus žvaigždei. Apskaičiavo, jog potvynis pasikartoja po 365 dienų. Tai egiptiečių metai. Juos padalijo į 12 mėnesių, turinčių 30 dienų. Penkias papildomas dienas metų pabaigoje paliko šventėms. Kiekvieną mėnesį skirstė į tris savaites po dešimt dienų, parą pirmieji padalijo į 24 valandas.

4 Vandens (1) ir saulės (2) laikrodžiai. Dieną egiptiečiai laiką nustatydavo saulės, naktį arba uždaroje patalpose – vandens laikrodžiais. Į indą pripildavo tam tikrą kiekį vandens, kuris pamažu tekėjo pro skylutę. Skalė indo viduje rodė vandens lygį, pagal kurį nustatydavo valandas.

Medicina

Rasti papirusai, kuriuose aprašomos ligos, pateikiama vaistų receptų, patarimų gydytojams, rodo, kad egiptiečiai puikiai išmanė mediciną. Darė sudėtingas galvos operacijas, mokėjo siūti žaizdas, naudojo nuskausminamąsias priemones. Gyvybės pagrindu laikė širdį, kurios plakimą nustatydavo pagal pulsą. Sukaupti gilių medicinos žinių padėjo mirusiųjų balzamavimo paprotys.

Neradę aiškios ligos priežasties egiptiečių gydytojai manė, jog ligonio kūne apsigyveno piktoji dvasia. Tada griebdavosi magijos – mėgino išvaryti demoną užkeikimais, burtais arba vaistais, jų manymu, turinčiais magiškų galių.

Menas

Skulptoriai ir dailininkai kūrė ne tam, kad jų darbus žiūrėtų žmonės ir jais gėrėtųsi. Tikroviškos skulptūros, egiptiečių manymu, turėjo tapti mirusiųjų sielų buveine. Tikėta, jog piešiniai turi magiškos galios. Jie buvo skirti pomirtiniam gyvenimui.

Egiptiečių menininkai laikėsi griežtų taisyklių, vadinamųjų **kanonų**. Piešiniuose nenaudojo **perspektivos** – plokštumoje nepiešė trimačių daiktų. Dievus ir faraonus vaizdavo dvigubai trigubai aukštesnius už kitus žmones. Vyrų odą spalvino tik rusvai arba rudai, o moterų – baltai arba geltonai. Žmogaus galvą, kojas, rankas piešė iš šono, akis, pečius ir krūtinę – iš priekio.

7 Egiptiečių dailininkai laikėsi kūno proporcijų taisyklės: žmogaus figūrą piešė smulkių kvadratų tinkle. Kiekviena kūno dalis atitiko tam tikrą kvadratų skaičių.

Literatūra

Egiptiečiai gilinosi į protėvių išminties knygas, taisyklių ir patarimų rinkinius, kurie mokė tinkamai elgtis. Skaitė ir studijavo šventyklų bibliotekose sukauptus mokslo veikalus bei literatūros kūrinius: dievus, faraonus šlovinančius himnus, **satyras**, kelionių aprašymus, pavyzdžiui, garsųjį „Sinuhės pasakojimą“. Kūrė taip pat karo kronikas, meilės eiles. Senovės egiptiečių dainose apdainuota, jog knyga reikalingesnė už namą, vertingesnė už puošniausius rūmus ar šventyklų statulas.

Kanonas – meno taisyklė, kuri nustato kūrinio išdėstymą, spalvas ir proporcijas.

Perspektyvą – trimačių daiktų vaizdavimas plokštumoje, sudarantis erdvės įspūdį.

Satyrą – eiliuotas pajuokiamasis literatūros kūrinys.

5

Egiptiečių gydytojo receptas.
Apie 1500 m. iki Kr.

Išsik, o liga! Ligos sūnau! Kas laužo kaulus, ardo kaukolę, sutrikdo smegenis ir sukelia septynių angų ligas. Žiūrėk, aš atnešiau vaistų nuo tavęs, pieno tos, kuri pagimdė berniuką, ir kvapiosios dervos! Gal tai tave išvays? Eik į žemę. Išnyk!

L. Kotrelas, Faraonų laikais, Vilnius, Mokslas, 1987, p. 241.

6

Raštininkų pagarbinimas.
Apie 1500 m. iki Kr.

Knyga vertesnė už puošnų antkapį ir mūro sieną.

Reikalingesnė už namą.

Vertesnė nei rūmai puošniausi, nei šventyklų paminklai.

Tai, kas knygoje parašyta, pastato namus ir piramides.

Estetikos istorija: antologija, Vilnius, Pradai, 1999, t. I, p. 47.

8

Faraono Echnatono žmonos Nefertitės skulptūra.
Apie 1350 m. iki Kr.

1. Egiptiečių skaitmenimis **2** parašyk savo gimimo datą ir dabartinius metus.
2. Languotame popieriuje pagal kūno proporcijų taisyklę **7** nupiešk pasirinkto egiptiečių dievo atvaizdą (žr. 88 p. **1**).
3. Įvertink egiptiečių gydymo metodus **5**.
4. Susiskirstykite į grupes ir aptarkite svarbiausius civilizacijos bruožus (žr. 56 p. **3**). Remkitės senovės Egipto pavyzdžiais.
5. Išnagrinėk **1**. Kokiam tikslui ir kaip atliekamas matavimas?

Skyriaus santrauka

Egiptas – Nilo dovana

Egipto civilizacija susikūrė ir klestėjo Nilo upės slėnyje. Kasmetinis potvynis lėmė slėnio gyventojų ūkinę veiklą ir gyvenimo sąlygas. Nilui suvaldyti reikėjo susitelkusios bendruomenės, darnaus planavimo ir vadovavimo.

Faraonas – dievas tarp žmonių

Aukštutinio Egipto valdovas Menas nukariavo Žemutinį Egiptą ir suvienijo šalį. Senovės Egipto valdovai buvo galingi faraonai. Faraonės Hatčepsutos valdymo metais šalis klestėjo.

Visuomenė ir valstybė

Egiptiečių visuomenė skirstėsi į tam tikras žmonių grupes, pavaldžias visagaliai faraonui. Egipto valstybė buvo centralizuota – visa valdžia sutelkta faraono rankose. Šalies gyventojų daugumą sudarė valstiečiai. Trūkstant žaliavų amatininkams parūpindavo pirkliai.

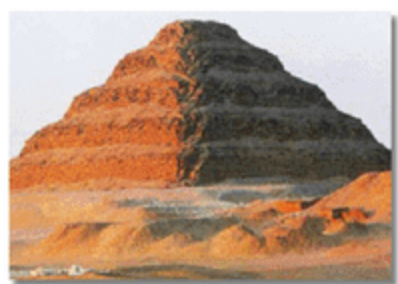
Senovės Egipto kasdienybė

Turtingų ir vargingai gyvenančių egiptiečių kasdienybė labai skyrėsi. Moterys ir vyrai senovės Egipto įstatymams buvo lygūs. Žmonės daug dėmesio skyrė kūno priežiūrai, mėgo puoštis.

Egiptiečių tikėjimas

Egiptiečiai turėjo daug dievų. Faraonas Echnatonas įsakė garbinti vieną dievą – Atoną. Senovės egiptiečiai tikėjo esant pomirtinį gyvenimą. Norėdami pelnyti dievų malonę, aukojo jiems aukas.

Faraonų kapavietės

Faraonus iš pradžių laidojo mastabose, vėliau – didingose piramidėse. Ilgai trunkančiose piramidžių statybose dalyvavo tūkstančiai šalies gyventojų. Norint apsaugoti faraonų kapavietes nuo plėšikų, valdovus imta laidoti uolose iškirstose kapavietėse.

Raštas ir raštininkai

Sukauptai informacijai išsaugoti egiptiečiai sukūrė raštą. Egiptiečių rašmenys vadinami hieroglifais. Mokyklą galėjo lankyti daugiausia pasiturinčių tėvų sūnūs.

Mokslas ir menas

Gilios matematikos žinios padėjo egiptiečiams įrengti drėkinimo sistemą, statyti milžiniškas šventyklas, piramides. Stebėdami Saulę, Mėnulį ir žvaigždes Egipto žyniai sukūrė kalendorių. Egiptiečių gydytojai puikiai išmanė mediciną. Senovės Egipto mėnas buvo skirtas pomirtiniam gyvenimui.

Šventieji raižiniai – hieroglifai

• Faraono Ramzio II žmonos Nefertarės šventykla
Abu Simbelyje. Apie 1260 m. iki Kr.

Senovės egiptiečiai hieroglifais rašė ant įvairių medžiagų. Žinoma, kad tokie įrašai daryti granite, molyje, odoje, medienoje, audinyje, papiruse. Daugiausia išliko akmenyje iškaltų hieroglifų įrašų: šventyklų ir kapaviečių sienose, kolonose, dievų statulose. Tokį įrašą nesunkiai pasidarysite gipsinėje lentelėje, kurioje, kaip ir egiptiečiai, galite kruopščiai išraižyti savo vardą arba norimą žodį. Tokia lentelė – puiki dovana, tikras meno kūrinys, kuris papuoš kambario sieną.

Priemonės:

- kartoninė arba plastikinė siaura pailga dėžutė;
- modelinis gipsas;
- popierius (geriausiai tiktų peršviečiamas) ir pieštukas;
- raižomasis įrankis (peilis, vinutė, žirklys);
- teptukas;
- įvairių spalvų dažai;
- tvirta polietileno plėvelė.

Darbo eiga:

1. Į vandenį suberkite gipso miltelius santykiu 1:2 ir padarykite mišinį. Turite gauti tirštą košę.
2. Košę supilkite į paruoštą iš anksto polietileno plėvele išklotą sandarią dėžutę. Pakratykite formelę, kad gipsas tolygiai pasiskirstytų ir būtų lygus paviršius.

3. Naudotus gipso košei gaminti indus išplaukite.
4. Gipsas džius maždaug 30 min. Per tą laiką, naudodamiesi hieroglifų abėcėle (žr. 92 p. 2), ant popieriaus parašykite savo vardą, pavardę ar bet kurį žodį (žodžius).
5. Atsargiai patikrinkite, ar sukietėjo gipsas. Išimkite jį iš formos ir padėkite lygiąja puse į viršų. Tada pieštuku parašykite ant jo hieroglifus.
6. Aštriu daiktu atsargiai įrėžkite hieroglifus (ne per giliai, nes gipsas gali įskilti!).

7. Išraižytus įdubimus išvalykite storu teptuku. Nepūskite, nes į akis gali patekti dulkių.
8. Nudažykite hieroglifus įvairių spalvų dažais.

Faraono Tutanchamono kapas

A Neįtikimas Hovardo Karterio atradimas

Beveik penkerius metus britų archeologas Hovardas Karteris ir jo rėmėjas Lordas Karnarvonas tyrė Karalių slėnį (1). Netikėtai 1922 m. lapkričio 4 d. darbininkai atkasė akmeninius laiptus, kurie vedė prie užmūrytų ir užantspauduotų durų (2). Vadinas, kapavietė neišplėšta! Archeologas skubiai pasiuntė L. Karnarvonui telegramą: „Pagaliau slėnyje radau stebuklingą daiktą – nuostabų kapą. Laukiu jūsų“. Kai lapkričio 26 d. H. Karteris pro sienoje prakirstą skylę pašvietė žvakę (3), iš kapavietės padvelkęs oras suvirpino liepsną. Pamažu archeologo akys apsiprato su mirksinčia šviesa. Pamatęs keistų gyvūnų, statulų, daug spindinčio aukso H. Karteris neteko žado. Sumerimęs L. Karnarvonas paklausė: „Ar jūs ką nors matote?“ Vis dar apstulbęs archeologas atsakė: „Taip, nuostabių daiktų“.

8 Faraono Tutanchamono kapavietėje rasti daiktai.

• Laivo modelis. Tikėta, kad juo faraonas keliaus į pomirtinį pasaulį.

• Aukso papuoštas sostas. Brangenybėmis išdabintoje atkalteje pavaizduoti Tutanchamonas ir jo žmona, kvapiaisiais aliejais trinanti jam pečius.

• Medinis auksu, brangakmeniais, stiklu ir oda išpuoštas kovos vežimas.

Po 3261 metų žmogus įžengė į faraono Tutanchamono kapą. Mažiausia Karalių slėnio kapavietė buvo kimšte prikimšta daiktų: statulų, lovų, kėdžių, krėslų, laivų modelių, vežimų, ginklų, vazų, įvairių skrynių ir skrynelių (4). Viskas buvo suversta bet kaip. Užmūrytas laidojimo menės duris saugojo dvi medinės paausutos sargybinių statulos (5). Galų gale tyrinėtojai pateko į menę ir atidengė faraono sarkofagą (6). Gretimame kambaryje gulėjo pasakiški valdovo lobiai (7).

Neįtikimas H. Karterio atradimas apstulbino pasaulį ir atskleidė nežinomus senovės Egipto istorijos puslapius. Keturiuose faraono Tutanchamono kapavietės kambariuose archeologai rado net 3500 įvairiausių daiktų. Beveik dešimtmečio prirėkė jiems išgabenti.

1. Kodėl archeologo H. Karterio atradimas sukėlė sensaciją visame pasaulyje **A**?
2. Dėl ko į faraono kapavietę egiptiečiai pridėjo tiek daug daiktų?
3. Pagal kapavietės radinius **8** įvertink Egipto civilizacijos lygį.

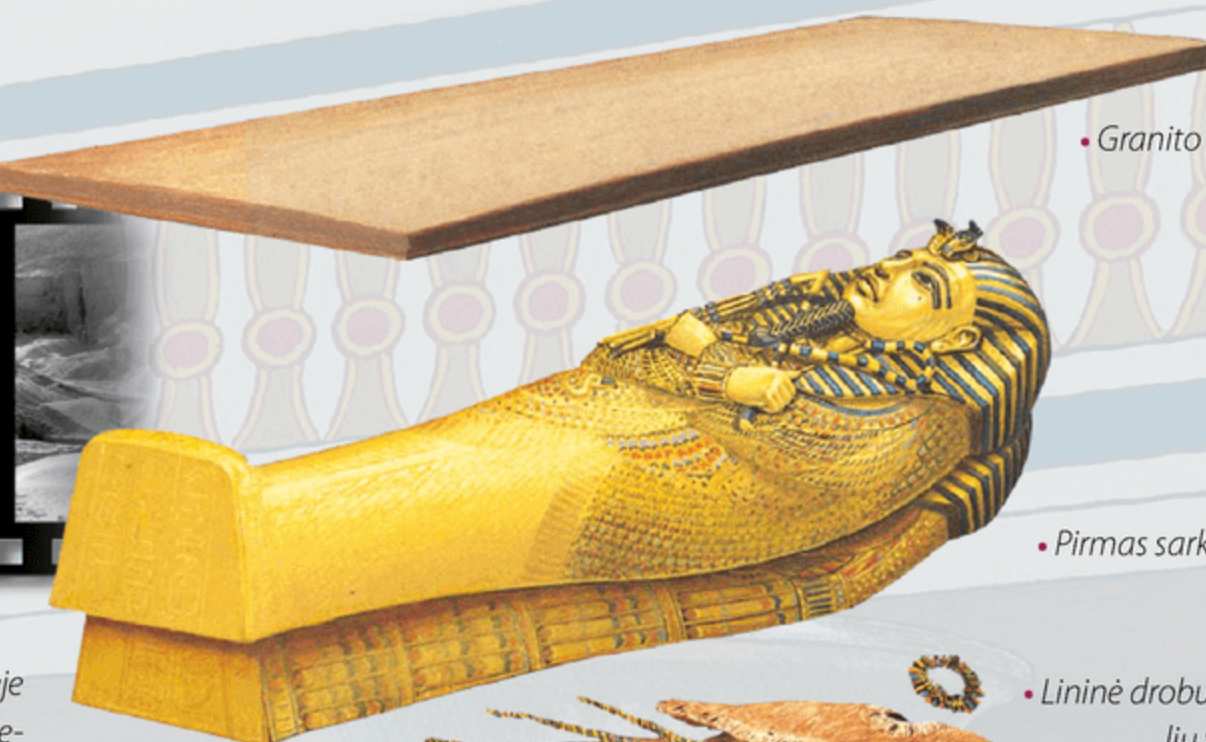
B Faraono prakeikimas: prasimanymas ar tikrovė?

Tutanchamono vardas iki šiol siejamas su baisiu faraono prakeikimu. Tirdamas kapą, paslaptinai mirė L. Karnarvonas. Kalbos apie prakeikimą sustiprėjo mirus dar 12 kapavietės tyrinėtojų. Tarp aukų minėta ir H. Karterio kanarėlė, kurią atradimo dieną prarijo kobra. To meto laikraščiai rašė, jog kapavietėje buvo iškalti žodžiai: „Staigi mirtis ištiks tą, kuris sudrums faraono ramybę“. Daugelį metų tuo tikėta. Mokslininkai faraonų kapavietėse ėmė ieškoti pavojingų medžiagų, galinčių paaiškinti prakeikimą: dujų, bakterijų, pelėsių. Tyrimais įrodyta, kad bakterijos ir pelėsiai negali išlikti mumijose, o daugelis su prakeikimu susijusių žmonių mirė savo mirtimi.

4. Kodėl žmonės ilgai tikėjo „faraono prakeikimu“ **B**?
5. Įvertinkite, ar Tutanchamono kapo atradėjai ir tyrinėtojai turėjo teisę patekti į kapavietę. Kaip šiais laikais žiūrima į kapų plėšikus?

• Granito plokštė.

• Pirmas sarkofagas.

• Lininė drobulė ir gėlių vėriniai.

• Antras sarkofagas.

• Pomirtinė kaukė

• Ginklai ir papuošalai bei mumiją saugantys amuletai.

• Skrynja iš ypač tvirtos uolienos.

9 Laidojimo menėje H. Karteris rado penkias viena į kitą įstatytas skryniais. Mažiausioje iš jų buvo trys vienas į kitą įdėti sarkofagai. Paskutiniame gulėjo faraono Tutanchamono kūnas.

10 Medinė paaukuota sargybinio statula.

C Iš daktaro Daglo Derio, tyrusio faraono mumiją, ataskaitos. 1925 m.

Portretinėje aukso kaukėje Tutanchamonas vaizduojamas kaip kilniadvasis ir švelnus jaunuolis. Kas matė tikrąjį jo veidą, kai buvo nuimti dangalai, gali paliudyti, kaip meniškai ir tiksliai XVIII dinastijos dailininkas užfiksavo bruožus ir ilgaamžiame metale visiems laikams įkūnijo puikų jaunojo faraono paveikslą.

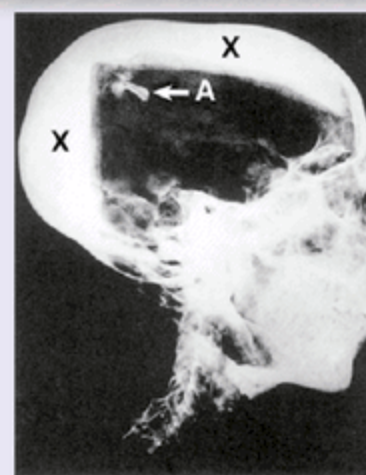
?

6. Kokią išvadą apie faraono veido bruožus padarė daktaras D. Deris **C**?

7. Paaiškink, kodėl daktaro D. Derio išvada klaidinga **D**.

11 Pomirtinė kaukė. Apie 1339 m. iki Kr.

12 Rentgeno nuotrauka. 1968 m.

13 Kompiuterinė rekonstrukcija. 2001 m.

D

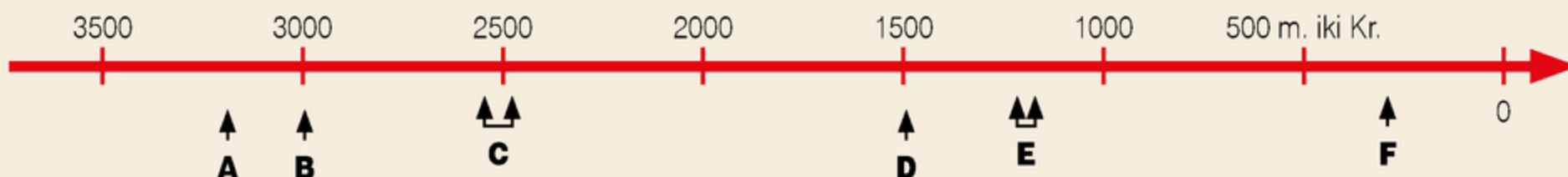
Tutanchamono galva buvo nukopijuota skaitmeninės kompiuterijos metodais ir rekonstruota – iš stiklo pluošto pagamintas jos muliažas. Tada paaiškėjo, kaip iš tikrųjų atrodė faraonas. Mokslininkai pasinaudojo 1968 m. daryta aštuoniolikmečio faraono mumijos galvos rentgeno nuotrauka. Joje pastebėta kaulo nuolauža (A) ir, kaip manoma, smūgio į galvą sukulto kraujavimo žymių (X). Tai reiškia, jog jaunas faraonas galėjo būti nužudytas arba žuvo mūšyje.

Ar išmokai?

A Kuri raidė laiko juostoje atitinka:

1. Statoma Abu Simbelio šventykla.
2. Egiptą nukariauja Aleksandras Makedonietis.
3. Faraonas Echnatonas įsako garbinti vieną saulės ir Visatos dievą – Atoną.
4. Egiptiečiai sukuria raštą.
5. Statomos Didžiosios Gizos piramidės.
6. Aukštutinio Egipto valdovas Menas suvienija šalį.

B Paaiškink sąvokas:

hieroglifai	mastaba	kanonas	delta
piramidė	centralizacija	hierarchinė visuomenė	papirusas
oazė	sarkofagas	nomas	mumija
faraonas	privilegija	piktograma	dinastija

C Atsakyk į klausimus:

1. Kokios priežastys paskatino egiptiečius sukurti valstybę?
2. Dėl ko buvo garbinami faraonai?
3. Kurią profesiją ypač vertino ir gerbė egiptiečiai?
4. Kaip egiptiečiai sukūrė raštą?
5. Kodėl buvo balzamuojami mirusieji?
6. Kokiose kapavietėse buvo laidojami faraonai?
7. Kaip egiptiečių visuomenėje buvo vertinamos moterys?
8. Kam skirtas egiptiečių menas?

D Išnagrinėk iliustraciją:

1. Kaip vadinamas toks puošnus karstas?
2. Kuris faraonas vaizduojamas iliustracijoje?
3. Kiek amžių šiam meno kūriniiui?
4. Kokį galvos apdangalą dėvi faraonas?
5. Kokia raidėmis pažymėtų faraono simbolių – skeptro, rimbo, kobros, maitvanagio – reikšmė?

E Atpažink ir paaiškink, kas vaizduojama paveikslėliuose:

A

B

C

D

E

F

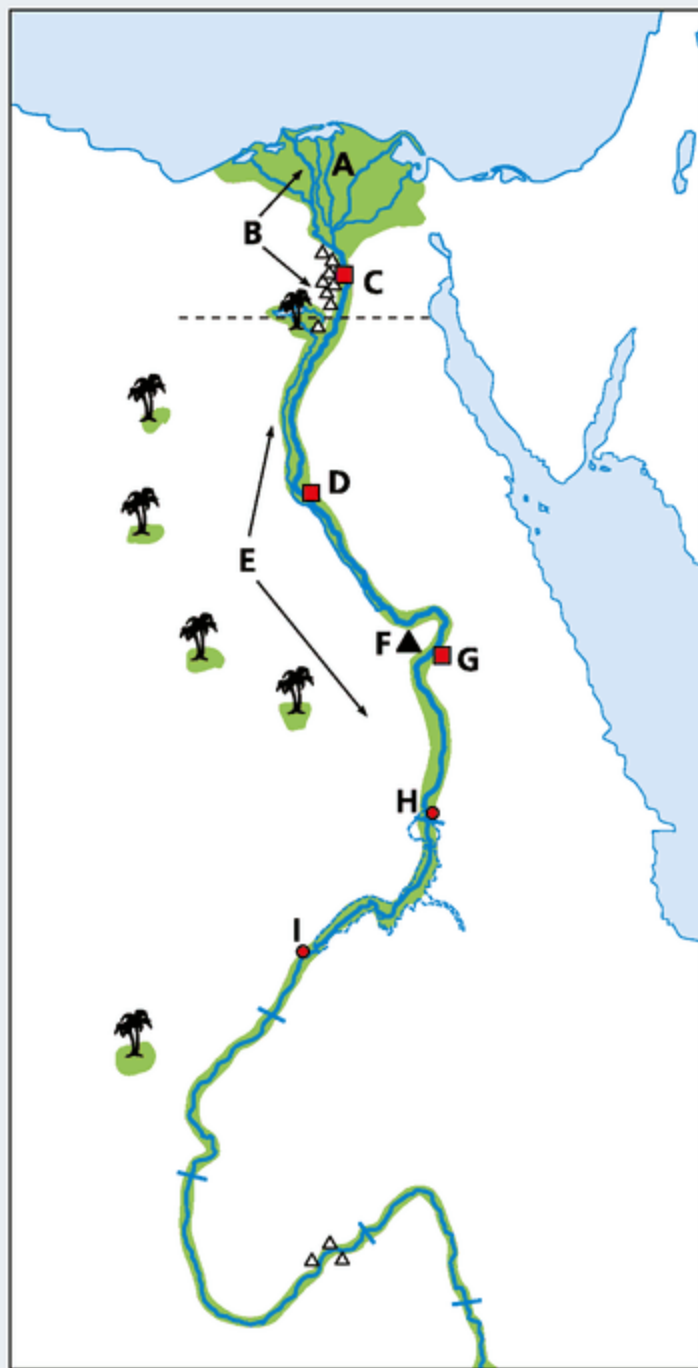
G

H

F Kuri raidė žemėlapyje atitinka šiuos objektus:

1. Nilo delta.
2. Karalių slėnis.
3. Žemutinis Egiptas.
4. Memfis.
5. Tėbai.
6. Achetatonas.
7. Aukštutinis Egiptas.
8. Abu Simbelis.
9. Asuanas.

G Išnagrinėk rašytinį šaltinį:

Mirusiųjų knygos ištrauka.

Apie 1300 m. iki Kr.

Aš klasta neatėmiau iš vargšo žmogaus turto.
Aš nedariau to, kas nemiela dievams.
Aš nieko nenužudžiau.
Aš nėjau prieš savo šeimą ir giminę.
Aš nesvetimavau.
Aš nesukėliau nelaimių, užgulusių vyrus ir moteris.

*Древнеегипетская Книга Мертвых,
Москва, 2002, р. 260–261.*

1. Kam senovės egiptiečiams reikėjo tokių knygų?
2. Dėl ko ir kam teisinamasi šioje „Mirusiųjų knygos“ ištraukoje.
3. Palygink Dešimt Dievo įsakymų ir šaltinyje išvardytas nuodėmes.

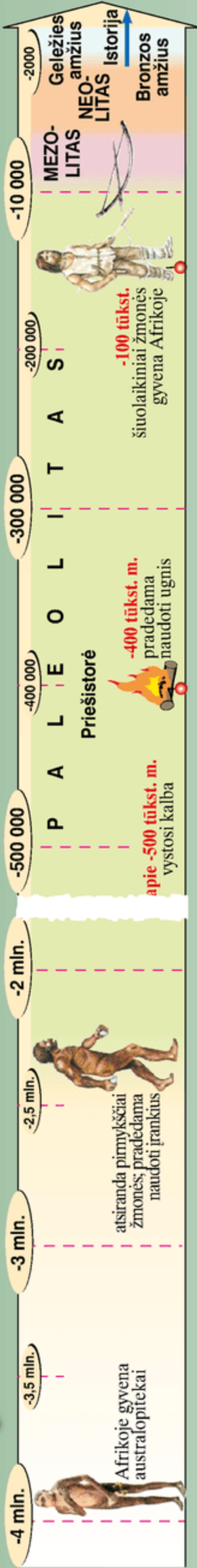
Asmenybių ir sąvokų rodyklė

- A**bėcėlė 65
Aisčiai 37
Akupunktūra 71
Alkas 45
Amatas 23
Amuletas 19
Archyvas 9
Arijai 69
Asimiliacija 39
Asla 47
Asmeninė nuosavybė 25
Astronomija 61
Australopitekai 15
Autas 47
- B**altai 37
Balų rūda 41
Balzamavimas 89
Biblija 67
Biblioteka 9
Bronza 25
Bronzos amžius 25
Bučius 35
Buda 69
Budizmas 69
- C**entralizacija 85
Cinas 70
Civilizacija 57
- D**antiraštis 61
Darvinas Čarlzas 14
Dausos 45
Delta 81
Dešifravimas 93
Didysis šilko kelias 71
Dinastija 71
Dykros 39
Drėkinamoji žemdirbystė 57
- E**pas 61
Epocha 11
Evoliucijos teorija 15
- F**araonas 83
- G**eležies amžius 25
Gentis 17
Giminė 17
Gintaro keliai 41
- H**amurabio teisinis (kodeksas) 63
Hatčepsuta 83
Herodotas 7
Hierarchinė visuomenė 85
Hieroglifai 93
Hipogėjus 91
Hunai 71
- I**etisvaidis 17
Įkapės 19
Imperija 63
Indoeuropiečiai 37
Induizmas 69
Istorija 7
Istorijos šaltiniai 9
Iždas 57
- J**udaizmas 67
Juvelyras 47
- K**alendorius 11
Kanonas 95
Karna 23
Keramika 23
Kolonija 65
Konfucijus 71
Konfucianizmas 71
Kraitis 59
Kultūra (archeologinė) 33
Kunigaikštis 43
Kuoras 43
- L**edynmetis 17
Lydimas 41
Lydiminė žemdirbystė 41
- M**agija 19
Mainai 23
Mastaba 91
Mezolitas 17
Miestas-valstybė 59
Mokesčiai 85
Monoteistinė religija 67
Mozė 66
Muitas 63
Mumija 89
Muziejus 9
- N**aginės 47
Neandertaliečiai 15
Neolitas 21
Neolito revoliucija 21
Nomarchas 83
Nomas 83
Nuometas 47
- O**azė 81
- P**agonybė 45
Paleolitas 15
Papirusas 93
Paprotinė teisė 63
Pasaulėžiūra 7
Perspektyva 95
Piktograma 93
Piliakalnis 43
Piliėtis 7
Pilkapis 45
Piramidė 91
Pirmųjų žmonių žmonės 15
Politeizmas 61
Priešistorė 11
Priešistorinis menas 19
Privilegija 85
Prokalbė 37
Protėvių kultas 35
- R**itualas 19
- S**anskritas 37
Sarkofagas 89
Satyra 95
Skiltuvas 41
Stabas 45
- T**acitas Kornelijus 37
Tauta 39
Teritorinė bendruomenė 43
Titnagas 35
Tora 67
- U**rna 45
- V**alstybė 57
Varnos 69
Vedos 69
Viziris 85
- Z**ikuratas 59
- Ž**alvario amžius 25

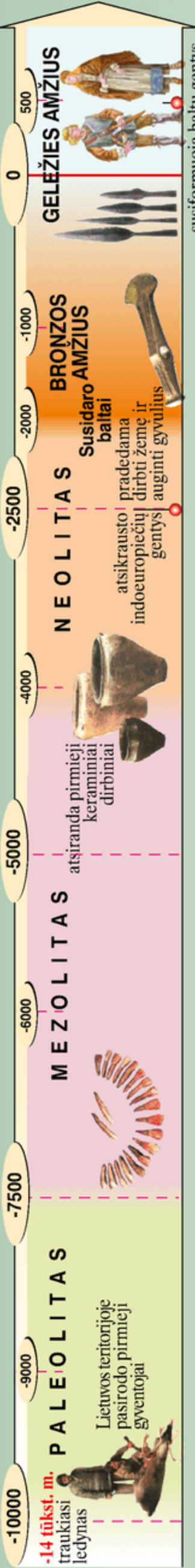

Laiko juosta

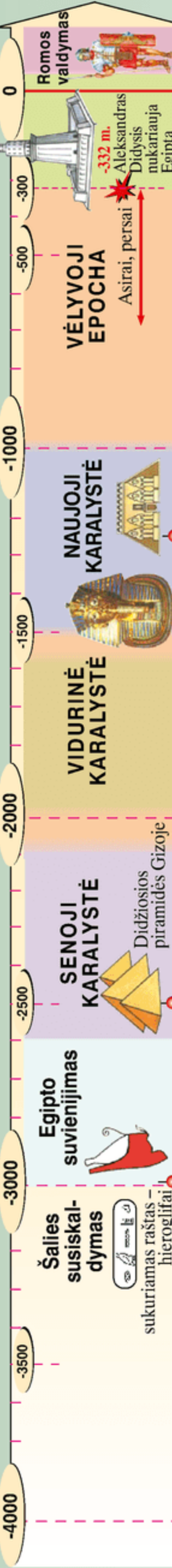
Pasaulio priešistorė

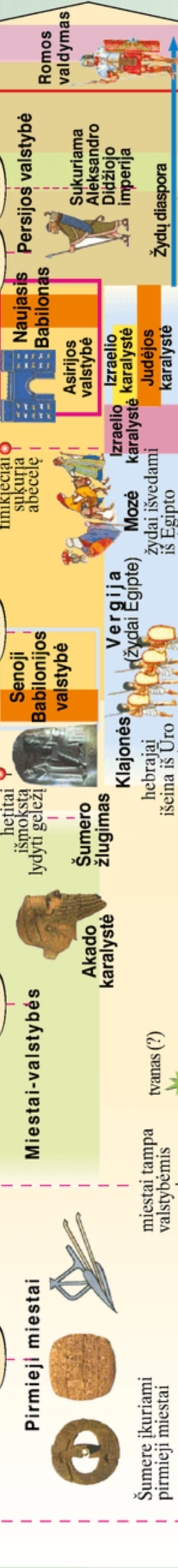
Lietuvos priešistorė

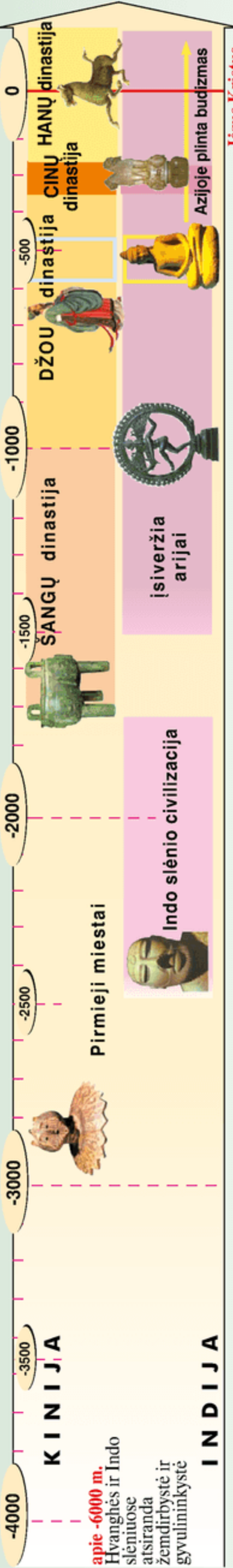
Egipto civilizacija

Civilizacijų lopšys

Senovės Indija ir Kinija

Leidyklos „Briedis“ vadovėlių ir mokymo priemonių kompleksas V–VIII klasėms

